

Moșnenii și răzeșii. Origina și caracterele juridice ale proprietății lor

Adnotat și comentat de
Sebastian Radovici

Sebastian Radovici a fost un avocat cunoscut în epocă, cu o carieră ce s-a desfășurat de-a lungul primelor patru decenii ale secolului al XX-lea. Membru al parlamentului României, a fost un lider politic local cu o intensă activitate politică, constituind - la nivelul fostului județ Romanați și al municipiului Caracal, reședința de județ - organizații ale unor partide și formațiuni politice. A fost activ și în domeniul publicistic, unde chiar a înființat și condus publicații - organele de presă ale partidelor politice din care a făcut parte.

Cea mai cunoscută lucrare a sa este „*Moșnenii și răzeșii. Origina și caracterele juridice ale proprietății lor. Studiu din vechiul drept românesc*”, care a rămas până în prezent una dintre lucrările de referință dedicate proprietății în indiviziune sau codevălmășie. Aceasta a fost și premiată de către Universitatea din București cu premiul Hillel pe anul 1908.

Cu toate că reputați istorici, juriști, sociologi, scriitori (N. Bălcescu, N. Iorga, I. N. Angelescu, H. Sthal, C.C. Giurăscu ș.a.) au adus, de-a lungul timpului, o serie de clarificări/contribuții la proprietatea în codevălmășie, numeroase aspecte privind originea, dinamica și evoluția lor, rolul jucat de acestea în societatea românească, reglementările juridice privind proprietatea în indiviziune etc. au rămas încă neclare.

Obștile de moșneni și răzeși sunt structuri arhaice, a căror origine este foarte puțin cunoscută până în prezent. Din cele mai vechi timpuri și până la începutul sec. al XIX-lea, moșnenii - în Țara Românească și răzeșii - în Moldova au constituit o categorie socială și juridică bine definită, formată din țărani liberi, independenți, proprietari/stăpâni deplin pe terenurile și drepturile lor. După reforma agrară din anul 1864, proprietatea individuală câștigă din ce în ce mai mult teren în fața proprietății în indiviziune. Aceasta din urmă este lăsată în afara reglementărilor legislative, context în care se întetesc conflictele la nivelul coproprietarilor și multe proprietăți se dezintegrează. Concomitent, are loc și procesul de împrumutarea a clăcașilor/țăranilor legați de moșie și eliberarea acestora și contopirea lor cu moșnenii și răzeșii într-o singură clasă socială - țăranimea - determinând astfel declinul accentuat al obștilor.

În lipsa unui cadru juridic adecvat, proprietățile moșnenești/răzeșești - fie ele păduri, pășuni, fânețe, terenuri arabile - au ajuns la sfârșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea la o stare de degradare fără precedent. Spre exemplu, referindu-se la modul de exploatare a pădurilor moșnenilor și răzeșilor în expunerea de motive la Codul Silvic din 1910, Anton Carp - ministru al agriculturii și domeniilor, menționează: „*țările nu s-au făcut niciodată în proporțiune cu drepturile ce fiecare moșnean sau răzeș avea în devălmășie. De multe ori cei mai influenți, posedând părți mai mari în devălmășie și abuzând de situațiunea lor, au tras din păduri foloase mult mai mari decât partea ce trebuia să le revină, încălcând astfel peste drepturile celorlalți; alte ori s-a întâmplat contrariul. Cei mai numeroși, deși cu părți mai mici în devălmășie, au impus voința lor celor cu părți mai mari, tăind din pădure mai multe lemne decât li s'ar fi cuvenit.*” Pe de altă parte, prevederile legislative privind atragerea capitalului străin promulgate în ultimii ani ai sec. al XIX-lea au făcut ca numeroase păduri în indiviziune să fie vândute în bloc, la prețuri mult sub cele corecte, către societăți comerciale de exploatare și prelucrare a lemnului, care le-au tăiat fără nicio opreliște: „*Societăți mari de exploatare, compuse aproape în unanimitate de străini, asigurându-și sprijinul moșnenilor sau răzeșilor fruntași, au cumpărat mai toate pădurile moșnenilor sau răzeșilor cu prețuri*

^{*)} Lucrarea reproduce (părți din) originalul: Radovici, Sebastian 1909. Moșnenii și răzeșii. Origina și caracterul proprietății lor. Studiu din vechiul drept românesc. Tipografia ziarului Curierul Judiciar, București, 139 p.

foarte mici sau aproape de nimic în comparațiune cu valoarea lor. Moșnenii sau răzeșii frunțași au încasat cea mai mare parte din preț, dând celorlalți devălmășii sume cu totul neînsemnate. Prin asemenea mijloace societățile străine au putut pune mâna pe întinsele și frumoasele păduri moșnenești, realizând astfel beneficii colosale în paguba nenorociților moșneni sau răzeși cari au fost victima ignoranței lor, căci nici unul din ei, fie frunțas fie printre cei din urmă, n-a generoscut valoarea pădurilor ce a vândut.” (ibid).

Această stare de fapt a generat dezbateri ample asupra proprietății moșnenești și răzeșești încă din primii ani ai sec. XX, iar în primele decenii ale sec. XX fiind publicate și cele mai relevante lucrări pe această temă. Codul Silvic din 1910 a fost prima lege scrisă de pe teritoriul țării noastre care conține referiri la proprietatea în indiviziune. Prin această lege, „pădurile stăpânite de moșneni sau răzeși în devălmășie intră sub regimul silvic” pentru prima dată și se introduc o serie de „dispozițiuni cu totul noi, cari n’au existat până acum în Codul silvic. Ele au de scop să pună capăt stării de anarhie în care se găseasc astăzi cetele noastre de moșneni sau de răzeși proprietari de păduri, împiedicându-i de a distruge puținele păduri cari au mai rămas încă în stăpânirea lor.” (ibid).

Una dintre lucrările importante pe acest subiect este prezentată în continuare, motivația venind din faptul că, după o pauză de peste 60 de ani, tema proprietății în indiviziune a devenit din nou actuală, urmare a legilor curente ale fondului funciar prin care s-a reconstituit dreptul de proprietate asupra terenurilor al obștilor de moșneni și de răzeși.

Iovu-Adrian Biriș

Institutul Național de Cercetare-Dezvoltare în Silvicultură “Marin Drăcea”

L’etude de l’etat des terres doit donc preceder celle de l’etat des personnes. Pour comprendre les institutions politiques il faut connaitre les diverses conditions sociales et leurs rapports. Pour comprendre les diverses conditions sociales il faut connaitre la nature et les relations des proprietes. (Guizot, “Essais sur l’hist. de France”, p. 75).

Moșnenii și răzeșii, în înțelesul actual al cuvintelor, reprezintă proprietatea țărănească mică sau mijlocie, o proprietate individuală, pe lângă care să adaugă însă în regiunea muntoasă proprietatea în devălmășie asupra munților și

plaiurilor, iar în regiunea șesului mai rare ori aceeași indiviziune asupra izlazurilor.

Această codevălmășie e singura urmă care mai amintește înțelesul dispărut al acestor două cuvinte, aplicate în trecut unor alcătuirii sătești cu caractere juridice și sociale, dispărute și ele aproape cu totul¹⁾.

Studierea acestor caractere ale codevalmășiiilor moșnene și răzeșe, dela originile lor până în epoca de desagregare, care mai durează și în zilele noastre, formează obiectul lucrării de față.

¹⁾Cuvintele acestea nu sunt absolut proprii fiecărei din cele două provincii, căci amândouă erau de o potrivă întrebuințate atât în Muntenia cât și în Moldova. Astfel găsim în doc. moldovene: «moșean și răzaș» (Iorga- «Studii și Documente», vol. V, 262); «moșnenii din Șendrești» (Vezi A. Urechia- «Miron Costin», I sub 1669) «moșinașii răzeși Vrânceni» sau simplu «moșinași» (Anaforaua Obștei Adunări din 1817. «Magazinul Istoric», II, 250); Într’un acelaș document numindu-se când moșnean când răzaș (1741 «Uricarul», XXI, 269), etc.

În doc. muntene: moșneni ce își zic răzeși. (Iorga-Ibidem, vol. VII, pag. 56, 58).

În ce privește etimologia, Hasdeu derivă cuvântul răzeș dela redire (înțorcerea averilor în neam), haereditas, etc., citând în sprijin următorul fragment:

«Itaque non alios ad intestatorum haereditatem vocabant, quam qui ejusdem essent gentis et familiai». Et hinc est quod hujus modi haereditates redire dicerentur». (Terent. Andr. XI, 5, 4.). De asemeni un alt fragment din Heinecius: « ... Ejusmorte ad me redierunt bona» (Vezi «Arhiva Istorică», III: «Studiul actului de fundație al lui Dușan din 1848). Tot astfel și Melchisedec, făcând observațiunea că răzeși

nu se numeau numai micii proprietari, ci și cei mari, cari erau băștinași, cu moșii din strămoși («Cronica Hușilor», p. 71). Astfel în sec. XVIII în Bohotin se numeau răzeși și proprietarii a 1000 fălci (Rossetti «Analele Acad.», XXVIII: Cronica Bohotinului). Alții derivă cuvântul răzeș dela «răzoraș» (Gâdeiu- «Contrib. la ist. socială a țărănimii»); conf. în acest sens Iorga- «Studii și Doc.», VII, pag. -58 : «și să răzorește pre dispre namiez cu Vasile Meca, iar pe din crivăț să răzorește cu Costandin Meca ...»; «Col. lui Traian», 1870 doc, din 1570: «însă să se știe să țină feciorii lui Vlăsan Stan și Vlad răzoare trei din această moșie...»); Codul Ipsilante (Pentru Protimis 1) prevede ca vânzătorul să înștiințeze mai întâiu rudele «ce vor fi părtași la acea moșie cu dânsul sau răzorași ...» ;

Pentru «moșnean» se admite generalmente derivația dela moși (Disescu - Dreptul 1898, pag. 368) sau dela moșie, adică proprietar de moșie, om de baștină. (Melchisedec, loc. cit.) Hasdeu admite aceeași etimologie (Glosse Române, în «Columna lui Traian», 1877): Moștean (indigene originaire du pays) ... Este peste puțință a-l separa de moș «bunic» de unde moșie, proprietate (literalmente «avitium») și de moșneag «bătrân».

Încercarea nu e însă ușoară. Asupra regimului nostru fonciar din trecut s'a scris puțin și s-au făcut mai mult conjecturi, unele mai contrazicătoare decât altele. Cauza trebuie văzută în lipsa de izvoare directe, mai ales din epoca de formațiune a poporului românesc, când, după potolirea migrațiilor barbare, se închiagă primele începuturi de viață publică și statornică.

Totuș, fiindcă ne-ar fi imposibil să cercetăm origina moșnenilor și răzeșilor, fără o caracterizare în trăsuri² generale a începuturilor proprietății fonciare la poporul român, vom încerca în paginile următoare să studiem aceste începuturi în trei momente succesive: în epoca dominațiunii romane, în perioada mai lungă a incursiunilor barbare și în fine în epoca încheării definitive a vieții de Stat, prin așa zisele descălări.

*
* * *

Despre caracterul proprietății fonciare la Geți și la Daci, înainte de ciocnirea lor cu poporul roman, mărturii serioase ne lipsesc. Pana elegiacă a lui Ovidiu, sau pana muiată adesea în miragii a lui Herodot, ne descriu mai mult persoana și caracterul lor. Însă odată cu cucerirea romană, a cărei față distrugătoare avea un revers de temeinică reconstruire, istoriografii imperiului cunosc mai bine și ne vorbesc mai des despre valea Dunărei, în care năștea un popor nou, dar vânos din primele sale ceasuri.

Se cunosc din istorie condițiunile în cari s'a făcut supunerea Daciei. Îngăduitori cu cei cari se plecau primindu-le prietenia, romanii erau de obicei neîndurați cu acei cari formau o piedică politicei lor de latinizare și astfel

trebuie să se fi purtat și în Dacia, unde cerbicia poporului dac îi costase multe desfășurări de forțe și însemnate pierderi.

Ca în toate provinciile cucerite prin arme, solul deveni proprietatea eminentă a Statului roman, ager provincialis, nesusceptibil de stăpânire după dreptul Quiritar și păstrat în principiu ca ager publicus²), așa cum devenise în alte vremuri îndepărtate solul pe care îl câștiga în Italia extensiunea războinică a latinilor.

Proprietatea Dacă n'a fost respectată. Pe de o parte majoritatea populațiunii dace pierise în luptele sângeroase ce precedaseră cucerirea și solul rămăsese inocuat pe mari întinderi³). Cei rămași au devenit coloni liberi⁴) pe acest ager provincialis, alături de colonii din Galia, Tracia, etc., bucurându-se de posesia pământului în schimbul unui vectigal (ager privatus vectigalis). Numărul lor se mări simțitor, când împăratul Comod, bătând pe Dacii dela marginea provinciei, strămută 12.000 de familii înăuntrul Daciei.

La început condiția lor juridică e destul de favorabilă, lipsită de caracterul servil al colonatului, așa cum se formează sub Constantin și succesorii lui în Imperiul-de-Jos⁵). Condiția juridică a pământului lor⁶), prea puțin deosebită de a fundurilor cu jus italicum, nu era nici o deținere precară, pentru că involvea dreptul de moștenire, dar nici o proprietate plină, pentru că în privința solului provincial legile romane erau categorice: In solo provinciali dominium populi romani est vel Caesaris, nos autem possessionem tantum et usufructum habere videmur (Gaius, Com. II, § 7).

Cât pentru marile întinderi de pământ necultivate sau părăsite, dacă luăm în seamă sistemul

²) Glasson - «Histoire du droit et des institutions de la France», tome I, pag. 448 suiv.

³) Al. Xenopol - «Ist. românilor», tom. I.

⁴) P. Negulescu - «Histoire du droit et des institutions de la Roumanie», I, pag. 206—208

⁵) Cuq - «Institution juridiques des Romains»; tom. II «Droit du Bas-Empire», p.790 suiv.

⁶) Moduri de dobândire după dreptul pretorian și dr. ginților, acțiune care nu diferă de reivindicatio decât prin

formulă, servituți create prin pacte și stipulații, dar ca drepturi de creanță; devenea religios prin inumațiune, i se aplicau interdictele pretorului etc. (Vezi Gaius, «Com. II», § 7). Cetățenia acordată de Caracala întregului imperiu, chiar dacă ar fi profitat, contrar părerii lui Mommsen, și locuitorilor din afară de municipii, ea era independentă de condiția pământului, care rămânea provincial, dacă o lege specială nu-i acorda *jus italicum*.

de colonizație pe care îl întrebunțaseră romanii în Italia și pe care ni-l descrie un istoriograf grec din sec. II-lea după Chr.⁷⁾, putem admite că și în Dacia ele au fost abandonate unor cultivatori opulenți, căci altfel nu ne-am putea explica origina unei aristocrații terine, care apare în scurtă vreme, găsind în instituțiunea colonatului cel mai prielnic mijloc spre a creea latifundiile⁸⁾.

În fine mai erau pământurile cu o legislațiune specială: Agri limitanei, dați colonilor de veterani în regiunile inocupate sau părăsite, cari se găseau pe lângă fruntarii (de aci limitanei). Aceste pământuri, foarte numeroase în Dacia⁹⁾, erau concesionate colectiv, ereditare (în lipsă de succesori revenind corpului din care făcuse parte moștenitul), imprescriptibile de un paganus și inalienabile către persoane de o condiție diferită¹⁰⁾.

Posesorii acestor pământuri erau grupați ca corp de pază în jurul unui castellum și descendenții lor erau supuși la aceeași obligațiune.

Au fost păreri, cari au considerat pe răzeși și moșneni descendenții acestor veterani și au văzut origina proprietății lor în această asigurațiune de pământuri. D-l Xenopol crede numai într'o «amintire» a asigurației de pământuri ce se dădeau veteranilor, păstrată în expresiunea de «bătrân» (veteranus) caracteristică organizărilor răzeșești. D-l Tocilescu însă, într'o conferință recentă¹¹⁾, a presupus că dela acești legionari împrumutării pe solul Daciei, printr'o continuitate din generație în generație, posedă azi moșnenii și răzeșii micile lor proprietăți.

Această părere ni se pare inadmisibilă.

Lăsând de o parte faptul, că prin atâtea secole, o neîncetată diviziune ar fi redus loturile veteranilor la părți mai puțin decât microscopice, însăș fazele de indiviziune și primele alcătuiri ale moșnenilor și răzeșilor nu puteau nici-cum să-și aibă obârșia în niște loturi de câte-va jugere, delimitate pe teren și în posesiune individuală¹²⁾.

În epoca colonizării nu găsim nici urme de regim fonciar pro indiviso. Trecuseră multe veacuri dela faza proprietății colective a clanului, cel mai redus element al diviziunii teritoriale, care prezidase alcătuirii statului latin. Se ștersese de mult, până și amintirea acelu egalitar heredium de două jugere (bina jugera) și bucurarea în comun de ager și pascua publica. Romanii imperiului nu mai cunoșteau și nici nu puteau introduce în organizația colonială altă formă a proprietății decât cea individuală¹³⁾.

În rezumat, în regimul fonciar din Dacia pe timpul dominațiunii romane, nu credem a găsi nici o sorginte sau urmă despre clasa socială de mai târziu a moșnenilor și răzeșilor.

*
* *

Dar epoca de liniște, în care siguranța vieții și a proprietății favoriza o stare înfloritoare, fu de scurtă durată. Vechii dușmani ai provinciei, Sarmații și Dacii liberi, cari nelinișteau adesea regiunile dela fruntarii, puteau fi reprimați mai ușor. Sub Caracala se vesti însă coborîrea Goșilor din regiunile baltice către imperiul roman. Pe timpul lui Galus (251-254) și Valerianus (254-260), după ce ajunseră pe apă în Pelopo-

⁷⁾ Appianus (Bell. Civ., I, 7)

⁸⁾ Într'adevăr, această aristocrație, uzând de impresurări nedrepte (pervasio, invasio), micii proprietari trebuie să fi recurs ca și în celelalte provincii la patrocinia vicorum, o urmă a vechii clientele romane. Salvianus, în scrierea sa «De gubernatione Dei» (V. 8) ne arată cum acest patronat îi târî și mai repede în condițiunea servilă. De altfel latifundiile deveniseră de mult în Imperiul roman o stare obișnuită de lucruri. Astfel Dio Cassius (LXI, 29) ne spune că Tracia și Chersonzia formaseră o imensă latifundie aparținând lui Agrippa. Pe vremea lui Neron, Africa romană aparținea nu-

mai la 6 proprietari, cari fură uciși din ordinul acestuia.

⁹⁾ Xenopol - Op. Cit.

¹⁰⁾ P. Negulescu - Op. cit.; A. Esmein - «Cours d'histoire du droit francais», pag. 29, ed. 1907.

¹¹⁾ Țara românească și în special sistemul ei de apărare în epoca romană», conferință ținută la Ateneul din București în seara de 17 Decembrie 1907.

¹²⁾ Glasson preferă a numi pământurile acestea agri de cumates, după linia decumană a agrimensurilor. Prin urmare nici o urmă de indiviziune.

¹³⁾ Vezi și Esmein - Op, cit., pag. 25.

nez, se întoarseră, pustiind totul în calea lor, prin Moesia și Dacia¹⁴).

Atunci imperiul roman, asemeni unui uriaș, care având brațele prea scurte nu-și mai poate apăra extremitățile corpului, se văzu în imposibilitate de a mai asigura liniștea provinciei. Cei mai mulți istoriografi romani arată că aceste incursiuni siliră pe Romani să înceapă retragerea puterilor militare din Dacia încă de pe timpul lui Gallienus (260-268). Părăsirea Daciei fu fapt împlinit însă sub Aurelian, care trebui să sacrifice această provincie pentru a se mărgini în apărarea restului imperiului dela S. Dunării, care părea a fi ținta hotărâtă a năvălitorilor.

Odată cu retragerea legiunilor și a funcționarilor, s'a retras peste Dunăre și o parte a populațiunii, parte determinată nu de naționalitate, ci de starea materială, căci în asemenea momente nu mai vorbea sângele, ci conservarea individuală. De obârșie dacă sau romană, cetățenii bogați cari trăiau din munca colonilor sau din spoliațiuni nu puteau rămâne pe niște locuri, unde nu mai era o forță organizată care să asigure inviolabilitatea drepturilor și executarea obligațiilor. Ei au trecut Dunărea, lăsând în urmă-le populațiunea săracă și în deosebi coloniștii. În persistența acestora din urmă pe pământul ce-l cultivau, cetim servilismul în care trebuie să fi căzut, nedeosebind între emigranți și năvălitori, știind poate, că urmând pe unii sau așteptând pe ceilalți, condiția lor nu va deveni mai bună. Ei au preferat să se retragă la munți, către care o licărire de nădejde le lumina calea.

Vieța Românilor în munți n'o putem cunoaște din izvoare scrise. E cert însă că firul

continuității de așezăminte și tradiții romane n-a putut rezista ca în Galia și Spania, în urma părăsirii lor de Romani. În Dacia el a fost rupt și societatea aceasta, pe care nesiguranța vieții o alungă în codrii și munți, a fost întoarsă la o etapă inferioară a organizațiunii sociale.

Această fază nu putea fi însă aceea a comunismului absolut, etatea edenică a omenirii, - când omul culegea fructele spontanee ale pământului, fără să poată aprecia valoarea solului sau prețul muncii¹⁵). Acești fugari în codrii bătrâni și munții râpoși, duceau cu ei amintirea unor așezări casnice și îndeletniciri agricole desvoltate, pe cari le părăsiseră în câmpiile Daciei. Or, e incontestat că pe lângă vieța de păstori, Români în munți și coline au făcut și agricultură. Se găsesec în munții noștrii la altitudini de 1400-1600 de metri urme de agricultură veche, pe unde azi pasc turmele sau erbivorele sălbatice. Formațiunea pământului dela poalele celor mai înalte piscuri «arată în mod neîndoios că pământul aici în vechime a fost cultivat și ca arătură. Sunt adică azi prin păduri pe coasta muntelui foarte multe livezi plane, cu răzoare înalte, ce se formează numai după îndelungată cultivare...» etc.¹⁶).

Era dar firesc ca cei ce se știau dintr'un acelaș sânge, dintr'o aceeaș trupină, să stea pe un loc și să se adune pentru a-și facilita această exploatațiune ingrată, în grupuri familiale. Pe lângă împotrivirea terenului la o presupusă nestatornicie a Românilor pe acelaș loc¹⁷), însuș firea lor cu totul refractară apucăturilor de bejenie, ne face să credem în această stabilitate.

Nu putem afirma însă în ce fază a proprietății colective trăiau aceste alcătuiuri; e probabil că

¹⁴) Vezi Xenopol - Op. cit.

¹⁵) Valerian Ursianu - «Lotta per Diritto alla terra attraverso i principali sistem politici», Roma. 1878. pag. 37.

¹⁶) Dr. G. Maior - «Politica agrară la Români», pag. 9-10.

¹⁷) Într'adevăr, pământurile defrișate nu cu puțină oste-

neală legau mai ușor de ele pe muncitor, decât câmpiile întinse pe cari le ocupau de pildă Germanii și despre cari ne vorbește Tacit (Arva per annos mutant et superest ager Germania XXVI).

ele îmbrăcau forma derivată și mai redusă a comunismului de familie¹⁸⁾.

Astfel retrași din calea năvălitorilor, Românii n'au putut veni în atingere cu popoarele germanice și mongole, cari au incurs în Dacia. Nici invaziunea Avarilor nu avu asupra lor altă urmare, decât poate aceea că îi opri de a se coborî din înfundăturile munților, ba chiar îi împinse către treptele superioare ale amfiteatrului carpatic¹⁹⁾. Pe la jumătatea veacului al VI-lea apărură Slavii. O ramură a acestora, Sclavinii, locuiau cu mult înainte de invaziunea Avarilor pe lângă laturile nordice ale munților Carpați, de unde se revărsară pe câmpia Transilvaniei, a celorlalte țări transcarpatice și a României de azi. Mai ales de aci ei incurseră apoi în părțile nordice ale Imperiului de jos, parte stabilindu-se în ele, parte întorcându-se în câmpia românească și transferând cu ei o parte însemnată a populațiunii romanizate din imperiu.

Ei trăiau organizați în pleme (grupuri cari se credeau coborîtoare dintr'un strămoș comun)

conduse de șefi ereditari, dar lipsite de coeziune între dănele²⁰⁾. Mai blânzi decât ceilalți năvălitori, datorind poate această calitate împrejurării că ei înșiși erau niște fugari, cari căutau mântuire de hoardele avare, Sclavinii deveneau lesne statornici, dedându-se agriculturii, care nu le era necunoscută.

Elementul slav din cetatea Carpaților, multumită tendinței sale de a primi ușor influențele străine, fusese absorbit chiar dela așezarea lui de către elementele continuității daco-romane. Slavii din câmpiile Munteniei și Moldovei, găsindu-le încă nelocuite, putură să-și păstreze naționalitatea și obiceiurile lor, până când aceste obiceiuri fură încredințate pentru Românii din munți, cari începură să se coboare în mijlocul lor²¹⁾. Astfel și aci elementul slav fu absorbit de cel românesc, întărit prin cea admigrațiune,- cum o numește d-l Onciul²²⁾ a elementelor romanizate din peninsula și pe care o provocaseră însăși Slavii.

Acestea sunt faptele istorice. Chestiunea însă e de a se ști dacă comunismul pe care îl găsim

¹⁸⁾ Sumner Maine (studiind comunitatea de sat în Occident). Kovalewsky (studiind obiceiurile juridice ale Oseților), Laveleye (studiind Allmendul elvețian, Marka și Folklandele Anglo-Saxonilor, comunitățile slave, etc.) ș.a. au ajuns în formularea etapelor prin cari au trebuit să treacă organizările sociale primitive, cam la aceleași concluziuni. După dânsii, îndată ce societățile primitive grupate în clanuri au părăsit starea nomadă sau starea semi-agricolă (când pământul era cultivat pentru o singură recoltă și apoi părăsit), îndată ce au devenit statornice pe brazdele cari le nutreau, caracterele comunismului au îmbrăcat o formă mai precisă, intrând în sfera dreptului, prin regularea rapoartelor între căminuri și clan, care era adevăratul proprietar, pe când căminurile ce-l compuneau se bucurau numai temporar. În adevăr, pământul de muncă (marke, allmend, common fields) care putea fi transferat dintr'un punct într'altul al câmpului, se diviza în trei câmpuri mari pe cari se practica un fel de asolament rudimentar. Fiecare șef de cămin obținea câte un lot în câteștrele câmpuri, care era schimbat în fiecare an cu ocaziunea unei noi împărțiri a câmpurilor, ce se făcea pentru a asigura egalitatea între căminuri. Nimeni n'avea însă asupra acestor loturi un drept permanent și ereditar. Chiar folosința lor era supusă unor regulamentari agricole (flurzwang), uniforme pentru întregul clan. Restul pământului necultivat (pădure, apă, pășune) era la dispoziția tuturor membrilor comunității, fără a fi obiectul unei regulamentări speciale. Cu timpul însă, familia revendică mai întâiu ca proprietate stabilă și

transmisibilă, terenul pe care era construită casa (câminul) și mica atenanță de pământ (terre salique), iar comunității îi rămânea dominiul eminent; luând înapoi pământul în caz de părăsire sau de lipsa succesorilor (Ch. Letourneau-«Evolution de la propriété», pag. 476). Proprietatea familială se desăvârși din momentul în care luă sfârșit sistemul loturilor periodice și fiecare familie se văzu confirmată în lotul său. Astfel din ocupațiunea primitivă a clanului se desvoltară simultan:

Proprietatea indiviză tuturor locuitorilor asupra locurilor nearabile, pădurilor, etc. (comunitatea de sat) și proprietatea indiviză numai între membrii familiei, asupra locuinței și terenului arabil, însă privată față de sat (comunitatea de familie) Vezi M. Kovalewsky - «Coutume contemporaine et loi ancienne», pag. 68). La aceste două feluri de comunism distincte ne vom raporta în paginile ce urmează.

¹⁹⁾ Vezi Al. Xenopol - Op. cit.

²⁰⁾ Schafarik - «Sclavische Alterthumer»; Drag. Novakovici - «La Zadrouga».

²¹⁾ Se știe cu câtă convingere ne afirmă cronicarii Urechia, Costinii, istoriograful Cantemir ș.a. că câmpiile țării românești și Moldovei erau pustii la descălecarea. Azi e stabilit nu numai că erau populate, dar că în ele existau un considerabil element românesc. (Vezi temeinicele argumente aduse de d-l Xenopol în Istoria sa și Teoria lui Roesler).

²²⁾ D. Onciul - «Românii din Dacia Traiana până la întemeierea Principatelor», Buc. 1902.

și în așezările românești din epoca coborârii, este în întregul său rezultatul conviețuirii cu Slavii, sau a suferit numai ușoare influențări.

Asupra comunismului Românilor în munți, lipsiți de izvoare, n'au putut face decât coniec-turi. După coborârea lor în regiuni mai apropiate câmpiei pe văile apelor și dealurilor bogate în păduri, găsim urme mai sigure despre comunitatea de sat, care a format baza așezării lor în această perioadă.

Astfel în documentele vechi privitoare la proprietatea fonciară, - deși ulterioare epocii de care vorbim, absolut lipsită de dovezi scrise, - vedem pământul arabil împărțit în jireabii egale²³⁾ (corespunzătoare cu numărul căminurilor (caselor) sau locurilor destinate ca atare în vatra sau șezutul satului), iar fânețele, pășunile, pădurea sunt stăpânite pro-indiviso, însă dreptul de folosință asupra lor e corespunderă fiecărei jireabii²⁴⁾. Aceasta nu poate fi decât urmele unei comunități de sat, cu loturi egale în cele trei câmpuri (v.nota 3, pag. 9), dar ale căror schimburi periodice poate n'au existat de loc în alcătuirile noastre sătești sau de vor fi existat încetaseră de mult, rămânând căminurile satului confirmate în loturile arabile divizate pe teren (jireabii, în Muntenia delnițe), iar celelalte câmpuri de pășune și codrii cu o bătrână vegetație urmând și de aci înainte a fi stăpâniți pro-indiviso, când nici posibilitatea pentru acei codrii, nici necesitatea

pentru acele câmpuri nu o cereau întraltfel²⁵⁾.

Aci trebuie să adăugăm, că din acești comuniști sau din coboritorii lor, - pe cari îi putem considera într'adevăr mici proprietari alodiali, - ni se pare imposibil să-și aibe obârșia pătura de mai târziu a moșnenilor și răzeșilor, cum au crezut d-nii Xenopol, A. Philippide²⁶⁾ ș. a. După cum vom vedea în cursul acestei lucrări, moșnenii și răzeșii nu sunt primii ocupanți ai moșiilor lor; mica proprietate ce o vedem la cei din zilele noastre nu e o mică proprietate ab initio, ci rezultatul unor neîncetate diviziuni; pe ei îi vedem în documente ca o clasă suprapusă și exploatatoare tocmai a urmașilor acestor comuniști ai primelor așezări sătești.

Altfel nu ne-am putea «explica nici faptul că în cele mai vechi documente ale proprietății răzeșești, când se operează partații numai pe părți de bătrâni sau părți de sat, exprimându-se cuprinderea în jireabii, fiecărui copârtaș îi revine un număr de mai multe jireabii, în loc să-i revină o parte sau părți dintr'aceeaș jireabie, cum ar fi trebuit să fie mersul normal al succesiunilor dacă moșnenii și răzeșii ar fi moștenitorii primilor comuniști ai așezărilor sătești²⁷⁾.

Numai prin formațiunea lor ulterioară descălecării și datorită unor împrejurări sociale de «care ne vom ocupa mai departe, ne putem explica de asemeni lipsa denumirilor de răzeș sau moșnean, sau măcar amintirea de o mică

²³⁾ Hasdeu (în studiul cărții de fundație a bisericii din Priszren. «Arhiva Ist.», III, pag. 85 urm.) identifica *jireabie* cu *sors*, soarte, uzufruct. Înțelesul acesta l-ar fi putut avea cuvântul *jireabie* cel mult în faza schimbărilor periodice prin tragere la sorți, care nu credem să fi existat vreodată la noi. În epoca aceasta însă, nu mai putem avea însemnarea primitivă a cuvântului *sors*, ci se aplică la un pământ posedat ereditar: «Le mot sors s'appliquait a toute terre possedee hereditairement. L'idee du tirage au sort n'y etait pas contenue» (F. de Coulanges—«Rev. de deux mondes» 15 Mai, 1872) «Le mot sors a designe à un moment donne, la proprie hereditaire.... on n'a recours au tirage au sort que pour sortir de l'indivision» (E de Laveleye - «De la Propriete et de ses formes primitives», 1901, pag. 90, nota 1).

²⁴⁾ Conf.p. aceasta numeroasele doc. din R.Rossetti - Pământul, sătenii și stăpâni în Moldova, pag. 89 urm.

²⁵⁾ Dacă comunismul ar fi existat sub forma familială,

am găsi jireabiile mult mai mari și neegale în cuprinsul aceluiaș sat.

²⁶⁾ «Încercarea asupra stării sociale a poporului românesc în trecut» (col. Șaraga Iași 1896).

²⁷⁾ Iată câteva exemple: 1670 (Moldova). Descendenților lui Mateiaș Stârce, care stăpâniseră în indiviziune «cine unde au putut» li se hotărnicesc și împart mai multe sate pe bătrâni și pe aceștia în jireabii. Unul dintre ei, Solomon Logof. cel Mare ia 11 *jireabii* «jumătate sat Călineștii fără două gerânii» (M. Costin - «Opere complete», ed. Urechia, vol. I pag. 698);

1746 Ion Nic. Vv. (Mavrocordat). Dintr-o hotărnicie a răzeșofagilor Miron Costin și Andrian Paharnicul se vede cum aceștia cumpăraseră dela răzeși tot satul Șilișeu de sus, însă «mai rămân numai *trei girebii* a unui răzaș a Diaconului» «Ibid. pag.715»

Pentru Muntenia constatăm același lucru:

1604 «Și iar a cumpărat Pătru Armașul moșie în

proprietate țărănească, în documentele relative la proprietatea fonciară din secolul XIV-lea și XV-lea.

Dacă ne întoarcem acum la Slavii cu cari venira în atingere Românii coboritori către șes, vedem că alcătuirile lor prezintau mai mult caracterele comunismului de familie (zadruga) și prea puțin pe ale comunismului de sat. Unii autori cred chiar că la ramura Jugo-Slavă comunismul de sat a fost necunoscut²⁸). Prin urmare proprietatea indiviză la Românii conviețuitori cu Slavii nu se datorește acestora din urmă. În comunismul ambelor popoare găsim cel mult identitatea unora din formele lor exterioare, cum era de pildă indiviziunea de fapt asupra pământului nearabil, care și la Slavi putea fi obiectul posesiunii mai multor zadrugi. De altfel popoarele n'au nevoie la începuturile lor, de legislatori prudenți sau de contagiuini de ale celorlalte popoare conviețuitoare ori învecinate, pentru a-și croi o formă de viață, ce convine cea mai bine împrejurărilor în cari sunt ursite să se desvolte²⁹). Evoluțiunea regimului fonciar, care nu e decât fața cea mai întinsă și mai însemnată a evoluțiunii unui popor, e mai curând supusă condițiilor solului și cliimei, tehnicei agricole, densității populațiunii, religiei, instituțiilor sociale, sau mai bine zis lipsei de asemenea instituții, decât influenței

popoarelor conviețuitoare.

Dacă asupra începuturilor regimului nostru fonciar Slavii n'au avut o influență determinătoare, să vedem cât de mult datorează influenței lor netăgăduite organizarea politică și administrativă a Românilor până la întemeierea principatelor, pe care organizare, din lipsă de izvoare directe, n'o cunoaștem însă decât hipotetic.

Deși, după părerea foarte judicioasă a d-lui Onciul³⁰), cneziatele și voievodatele la Români sunt fărâmatuiri din I-iul și II-lea imperiu bulgăresc, ne aflăm totuș în fața unei unice influențe slavone, pentru că Bulgarii n'au venit în atingere directă cu poporul român, decât după ce se slavizaseră cu desăvârșire³¹). Astfel, fără a mai distinge între Slavi și Bulgari, putem presupune și la Români o organizație identică cu a celor două popoare conviețuitoare cu dânșii.

Ei trebuie să fi trăit, ca și acele popoare, în clanuri puternice, cari aveau în fruntea lor câte un cneaz³²), judecător sătesc ales probabil pe viață dintre fruntașii sau bătrânii satului³³). Uneori autoritatea lor se întindea chiar peste teritorii mai întinse, cum ne apar în diplomele regelui maghiar Bela IV (1247) cnejii Ioan și Farcaș. Peste mai mulți cneji era un voievod, care judecă litigiile dintre dânșii și îi conducea în întreprinderi războinice. În

Fărcășești de la Stanciu *6 delnițe* cu 7500 asprii gata... etc.» («Gorjul istoric și pitoresc» de Al. Ștefulescu. Târgu-Jiuului 1904, pag. 210);

1638. Niște moșneni din Vlădești (Muscel) își vând ocinile și vecinii lor, fiecare ocină având *trei delnițe* și doi vecini pe ea. (I. Bogdan - «Despre cnejii Români», extras din «Analele Acad. Române», pag. 28);

1624. Alex.-Vodă (Cuconul). Se întăresc lui Drăghici Poselnicul schimburile mai multor părți de moșie cu frate-său Dragomir «și iarăși partea lui Dragomir *cinci delnițe*» (Tocilescu-«Revista pentru Istorie, Archeologie și Filologie», 1884) Atât delnițele cât și jireabiile erau unități de suprafață absolut variabile în mărime dela un sat la altul.

²⁸) Novakovici-«Selo» (satul) pag. 16; Drag. Novakovici-«La Zadrouga», pag. 21.

²⁹) «Dans de circonstances semblables, les institutions sont nees et on vecu partout d'une maniere semblable». (Dareste- «Nouvelles Etudes», II, 856).

³⁰) D. Onciul- «Români din Dacia Traiană până la întemeierea Principatelor»; Radu Negru și orig. Țării-românești, în «Convorbiri Literare», XXIV -XXVI.

³¹) «Prin urmare, când e vorba de Bulgari ca popor istoric, nu avem a face cu oardele finice, cari se așezară între Sclavinii peninsulei Balcanului, ci cu însuș poporul Sclavinilor care desnaționalizase pe năvălitori, al căror sânge păstrat mai ales în familiile nobile, se pierdu în curând în masa poporului slav. De aceea înrăurirea acestui element asupra Românilor nu este decât reînnoirea înrăuririi slave, deși cu un caracter cu totul deosebit» (Xenopol-Op. cit.).

³²) Cnejii din Țara-românească și Moldova nu sunt o instituție adusă din Ungaria de descălecătorii țarilor, cum au susținut unii istorici; ei sunt în regiunile din ostul și sudul Carpaților tot așa de vechi cum sunt și cei din lăuntru lor. (Vezi pentru aceasta I. Bogdan-Op. cit., pag. 21 și nota).

³³) I. Bogdan- «Cultura veche română», conferință; «Despre cnejii români, pag. 30».

timpul imigrațiunii Cumanilor și Pecenegilor, mai în urmă sub dominațiunea Tătarilor și în fine sub supremația Ungurilor, cari alungă pe Tătari în sec. XIV, așezările românești devenind tributare acestor popoare, nu putură să se înjghebeze într'o vieață de Stat, în schimb instituțiunea cnejilor nu putu de cât să câștige sub aceste dominațiuni. Ei deveniră și agenții fiscali direct răspunzători, câștigând în schimb scutiri și foloase, iar fața de satele lor această însărcinare nu putu decât să le mărească considerabil autoritatea³⁴).

Asupra originii cneziatelor, d-l Ioan Bogdan, în savanta sa monografie «Despre Cnejii Români», crede că ne aflăm numai în fața unor cuvinte slave suprapuse celor românești, pe când instituțiunea în sine nu e de origină slavă; că Românii chiar înainte de venirea lor în atingere cu Slavii (în cursul sec. V-VI) și-au avut judecii lor de sat și ducii necesari în pregătirile și ciocnirile războinice. Cuvântul cneaz, pe care îl aflăm la Români în prezioa fondării celor două principate și care la Slavi

își pierduse semnificația primitivă (dominus, princeps, regulus), precum și cuvântul vojevođa, s'au suprapus acestor cuvinte de origină latină, menținându-se mai mult în limba cancelariei, decât în aceea a poporului.

Cercetarea instituțiunii cneziatelor, care au format o bază însemnată atât la întemeierea vieței de Stat prin discutatele «descălecători», cât și la prefacerea regimului fonciar, ce se produse odată cu această întemeiere, aruncă un crâmpei de lumină asupra multor fapte cari se pierd în întunecimile acelor timpuri. Trebuie să distingem însă caracterele cneziatelor în cele două faze deosebite ale lor:

Ca alcătuirii spontanee înainte de întemeierea țării și ca instituții cu totul deosebite de cele dintâiu și posterioare descălecării.

Acestea din urmă nu sunt decât niște creațiuni administrative, așa cum le găsim și la românii din țările împrejmuitoare, unde cnejii și cneziatele n'au îmbrăcat decât această din urmă formă³⁵).

Pe când cele dintâiu, ca federațiuni libere,

³⁴) «Constituerunt canesios. id est balivos, qui justitiam cerent* Rogerius-*Carmen uiiserabile . cap. 85.

³⁵) Astfel în Serbia, pe lângă proprietățile nobiliare (baștina), cari erau supuse regimului feudal și se confereau după uzul țării numai nobililor, - între aceștia fiind și mulți Români serbizați -, fiindcă numai nobilii, regele și bisericile puteau avea o plină proprietate (Novakovici,- Op. cit., pag. 45) mai găsim și posesiunile țăranilor Români, cari trăiau în sate sau cotune, puse sub ascultarea unui cneaz (în cotune premikiur) funcționar sătesc ales de sat, care strângea dările, făcea poliția satului și judeca procesele mai puțin însemnate adică avea judecia satului. Între el și sat nu erau numai legăturile dintre un administrator și administrații săi, ci și legături întinse de sânge, pentru că grupurile de Români cari apar în doc. localnice din sec. XIV și XV sunt mai toate numite după cnejii și premikiurii lor. (Vezi numeroase ex. în I Bogdan - Op. cit., pagina 3).

Românii plugari stăpâneau pământul arabil pe jireabii (părți ereditare și egale), cnejii și premikiurii având un număr mai mare de jireabii, ca compensație a serviciilor administrative, iar izlaturile și restul pământului nearabil îl foloseau în indiviziune. Ei împlineau munci și angarii numeroase în profitul mănăstirilor și bisericilor, proprietarilor nobili și fiscalului, reprezentați prin cneji. Totuși ei nu trebuiesc socotiți ca simpli comuniști uzufructuari. Nici la Sârbii și Românii cari posedau nobiliar nu găsim o proprietate perfectă, care cel puțin printr'o redevență neînsemnată adăugată la obligația serviciului militar să nu

ne amintească urmele unui dominiu eminent al suveranității (conf. § 43, Zaconikul lui Dușan). Tributari erau toți, în virtutea aceluiaș principiu cu singura deosebire a unei gradații între proprietatea țărănească și cea nobiliară (Vezi Nădejde, «Din vechiul drept român», pag. 90). Pentru date mai întinse, vezi Cartea de donație a lui Dușan în «Arhiva Ist.», pag. 82-137, cel mai prețios document privitor la poporul românesc, din Serbia.

În Ungaria, în prediile castrelor regale, pe proprietățile clerului, nobililor și comunelor orășenești cnejii erau administratorii satelor în numele proprietarilor (Bogdan - Op. cit, pag. 4), strângând censul pământului, dijmele și dările, între cari cea mai însemnată era quinquagesima «de singulis quinquaginta ovis una ovis cum agne lo et una myora (sic) » (N. Densușianu-«Monum., p. Ist, Făgărașului») și judecători ai satelor.

Regii Ungariei, Voievozii și Vice-voievozii Transilvaniei comiți și castelanii castrelor regale începură să-și întrebuițeze cnejii și ca colonizatori, pe cari Hunfaly, Rethi, Bunytai, în șovinismul lor, vor să ne facă să-i privim ca samsari de slugi și lucrători ai proprietarilor unguri (Vezi Maior - Op. cit., pag. 33). Ei căpătară «jus kenesiatus» confirmarea în cneziatele existente sau dreptul de a întemeia altele, acordată «nostro perdurante beneplacito», sau chiar viager și cu facultatea transmiterii pe cale succesorală. Pe lângă o porțiune de pământ (mansio), mai mare decât a celorlalți săteni și pe cari o cultivau prin munca acestora, cnejii mai căpătau scutirea

recunoscând o dominațiune pro forma, aveau un caracter politic mult mai pronunțat, pe care îl păstrează astfel până în preziua întemeierii Moldovei și Munteniei, când condițiunile în cari se făcuseră aceste întemeieri și pe cari le vom cerceta în capitolul următor, le schimbă cu totul aspectele lor.

Întemeierea Statului moldovean și evoluția proprietății fonciare

Întemeierea Statului moldovean, - așa cum se cunoaște din faptele istorice stabilite până azi, - nefiind rezultatul unei mișcări naționale a poporului românesc și pe lângă aceasta fiind o imigrațiune cu totul dușmănoasă regiilor maghiari, e foarte probabil să fi avut două consecințe deosebite între ele, asupra cneziatei românești : O parte din cnezii autochtoni, cari ajutaseră pe Bogdan în respingerea regelui unguresc și de care voivodul maramureșian,

urmat de prea puțini credincioși din voivodatul lui, avea nevoie și în viitor, aceștia fiind singurul element de rezistență contra eventualelor expedițiuni maghiare, au fost confirmați în cneziatele lor, transformându-li-se dominiul lor politic în proprietate privată, bine înțeles sub forma în care aceasta putea exista în concepția acelor vremuri. Ceilalți cneji, cari luptaseră alături de Saaz, voivodul anterior credincios ungarilor și de regele Ludovic, care îi venise acestuia în ajutor, parte au pierit în lupte, parte au fugit peste munți cu rămășițele înfrânte ale ungarilor, sau au fost alungați din posesiunile lor de către Bogdan.

Cneziatele acestora, mult mai numeroase ca cele dintâiu, împreună cu hotarele târgurilor, cari aveau o organizație municipală după tipul german și anterioară descălecării, împreună cu braniștile și în general locurile pustii, cari erau foarte numeroase în acea epocă, au devenit sate și locuri domnești.

---

de censul pământului și quinagesima, dreptul de a ține moară și un venit dela judecățile mai neînsemnate. (I. Bogdan - Ibid., pag. 6). Pe proprietățile nobililor, clerului, comunelor orașenești, situația cnezilor era mai inferioară. Astfel ei nu aveau cneziatul ereditar, nici scutirea de onus terestralis. În cursul sec. XIV și XV se produce o scindare în instituția cnezilor: O parte din ei, trecând la catolicism, sunt nobilizați, adică printr' o «nova donatio» primesc cneziatele lor «perpetuo et irrevocabiliter», înghițindu-se în noblimea maghiară. Românii rămân cu «kenezii comunes» funcționari sătești salariați, de aceeași condițiune juridică cu ceilalți, «iobagionales», pe cari îi administrau și sunt identici cu villicii (birăii) ungurești și săsești. Numirea de cneaz, chinez, dispăre cu totul și sub această a doua excepțiune în cursul veacului al XVII-lea.

(Pentru «Valachorum communitas» dintre Drava și Sava, conf. Statutul lui Ferdinand al II-lea, în « Columna lui Traian », 1871).

În Galiția (districtele Sanok, Bjelcz, Sambor, Przemysl) sub influența dreptului polon, instituția cnezilor a luat o desvoltare deosebită. Ei sunt colonizatorii, cărora li se concede de rege sau de magnați, înființarea de sate pe domeniile lor «in cruda radice jure valachico locandi», cari sate căpătău «libertatem tot annorum», adică scutiri de cari se bucurau chiar față de cnezii lor (Vezi «Arhiva Ist». I, pag. 117, Privilegiul dat de Sigism. August). Pentru aceste

colonizări, cnezii erau răsplățiți cu dotația chinezatului, care pare a fi fost divizibil (Vezi «Columna lui Traian», II, Sigism. August 1555), alienabil cu consimțământul regelui sau magnaților, ereditar (Vezi «Arhiva Ist.», IV, pag. 107, 111) sau cel puțin pe viață (Stadnicki - Materialuri pentru ist. coloniilor Române în Galiția, «Arhiva Ist.», IV). Această dotație consta în câteva lanuri (a circa 40 hectare), autoritatea jurisdicțională (Tadeu Czacki, crede că aceasta aparținea bătrânilor satului), dreptul de moară, de cărciumă, de folosință liberă în apele și pădurile chinezatului. Mai lua ca provizion pentru osteneala lui 1/8 din amenzi (cari nu reveneau comunității) cum crede Czacki), 1/8-1/6 din dări (censuri pecuniare, zeciuiala din animale, bellicalia, care constă mai ales din caseos valachicos, cunița sau darea de jderi, etc. (Vezi Stadnicki, loc. cit.) și din dijmele ce dădeau sătenii pentru folosința lor în păduri, pășune, etc.

Claca (labores) pare a fi existat numai pe proprietățile particularilor, pe cele regești existând numai rareori câteva zile de muncă în favoarea cnezilor, pe lanurile acestora. Acești coloniști (cari nu erau totdeauna valachi deși privilegiile se dedeau jure valachico), ajung împreună cu restul țărânimii polone adscriși ai glebei în sec. XVI-lea. Aceste date, rezumate pe cât ne-a fost posibil din studiile citate, ne pot servi în mod comparativ la deslușirea caracterelor cneziatului în Moldova și Țara românească.

Din acestea Bogdan și succesorii lui încep a dăruii oștenilor viteji, cnejilor credincioși și oamenilor din anturajul lor³⁶). Caracterul acestor donațiuni îl vom vedea în paginile următoare.

Pe cneji nu-i mai vedem însă amintiți în documente, decât tocmai în veacul al XV-lea, aproape exclusiv în sate domnești și fără a ni se pomeni de atribuțiunile lor, sau de condiția lor juridică în raport cu celelalte clase ale populațiunii. În puținele documente dela sfârșitul veacului al XIV-lea nu se pomenește de ei³⁷). În cele din sec. XVI-lea sunt înlocuiți prin juzi, vătămani, mai târziu vornici și vorniceii, ce se petrecuse dar în mersul acestei instituțiuni până pragul sec. XV-lea ?

Ni se pare admisibilă explicarea următoare: Cnejii autohtoni, întăriți în cnezaturile lor sub forma nouă a unui adevărat beneficium, au încetat de a mai purta acest nume, astfel că la finele sec. XIV-lea, de când datează cele mai vechi documente, desuetudinea lui se desăvârșise. În schimb cuvântul a fost împrumutat în doc. pentru a numi funcționarii satelor domnești sau boerești, căpătând un înțeles identic cu cel de jude sau vătăman³⁸). Numai sub această formă și niciodată ca proprietari dăruieți sau confirmați, trebuie să înțelegem cnejii de cari se pomenește în doc. veacului

al XV-lea (Amintirea lor în aceste documente se rărește paralel cu împuținarea satelor și moșiilor domnești). Altfel nici nu ne-am putea explica numeroasele donații de sate «unde este cneaz cutare»³⁹). Chiar când cnejii, juzii, etc, sunt amintiți în actele de danie așa cum îi cheamă pe nume, fără aceste atribute administrative, nu-i putem confunda cu boerii, stăpâni anteriori ai satelor, pentru că numele lor sunt neobișnuite la boieri⁴⁰).

Numărul acestor cneji spori cu acel al cnejilor și vătămanilor, cari obținură dela domni dreptul de a înființa slobozii, câștigând în aceste sate prerogative identice cu cele pe cari le-am constatat la cnejii colonizatori din Galiția (v. nota pagina 17). Domnul dăruind din satele sale boierilor și mănăstirilor, cnejii, juzii și vătămanii au devenit funcționarii acestora în satele unde nu-și aveau reședința. Astfel, după ce cuvântul cneaz se opri la însemnarea de funcționar sătesc - așa cum am văzut că a însemnat întotdeauna la Români din Serbia și după primele începuturi de maghiarizare la cei din Transilvania,- către sfârșitul sec. XV-lea fu înlocuit cu vorniciei și vorniceii de sate, dispărând pentru totdeauna din actele publice, scrisorile private și chiar din amintirea Românilor moldoveni.

Înainte de a cerceta ce drepturi puteau avea

³⁶) «Și au început Ioga-Vodă a dăruii ocine prin țară a vornici și buni ostași», zice Miron Costin, raportându-ne o tradiție asupra daniilor domnești, greșită de bună seamă în ce privește data. Iuga Coriatovici introduse titlurile scrise (instrumenta probationis), cari nu erau decât niște confirmări ale unor posesiuni deja existente (cel mai vechiu datat doc. e din 3 Iunie 1374). De aci confuziunea cronicarului Miron Costin.

³⁷) I. Bogdan-Op. cit., pag. 9.

³⁸) Vătăman (prescurtat vătav) e derivat de Hasdeu («Col lui Traian» 1870 sub doc. din 1570) din amtmann = amman dans les Pays-bas = prevot, bailli.

³⁹) Iată câteva exemple: 1414 Alex.-Vv. dăruiește slugii sale Panului Toader Pitic trei sate «... iar al treilea sat pe Bârlad unde este cealaltă casă a lui și unde sunt Tamaș și Ivan cneji». (I. Bogdan-Op. cit., pag. 11);

1414 Alex.-Vv. dă lui Șandru satul «Muntenii șutași unde iaste cneaz Litu și Șerban»;

1428 Alex.-Vv. dăruiește lui Sinata mai multe sate «...

și (unul) pe Tutova unde este Cneagorsat (cneaz Orsat)». I. Bogdan-Ibid.

În vremurile acelea de organizare administrativă cu totul înapoiată, găsim multe sate cari nu purtau nici un nume și mențiunea funcționarului sătesc era necesară tocmai spre a distinge satul. Găsim multe sate cu nume formate din numele foștilor cneji cu sufixele—eștii,—enii,—eanii, etc.

⁴⁰) 1434 Apr. 24. Ștefan-Vv, confirmă boierului Michiail din Dorohoiu «...satul unde a stat Petrișor ...satul de sub păduricea unde stă Dragomir...satul unde a fost Cusear».

1436 Dec. 20. Acelaș confirmă popei Iuga pe Tutova două sate «unde este Miclea din Bahna și unde este Balan din Strâmba» (I. Bogdan-Op. cit., pag. 17 și 15);

Când se zice «unde a fost cutare», de asemeni fără atribute, credem că o parte se referă la cnejii autohtoni depozdați de Bogdan, însă cea mai mare parte sunt ultimii cneji ca funcționari domnești, căci în documentele ulterioare, confirmări ale celor dintâiu, nu se mai vorbește nimic despre ei. (Conf. și I. Nădeje - Op. cit., pag. 104).

atât cnejii confirmați în posesiunile lor și cari încetaseră de a se mai numi astfel, cât și ostașii, curtenii și mănăstirile, ce fură dăruii de succesorii lui Bogdan, asupra satelor pe cari le stăpâneau, să căutăm caracterul acestor drepturi la obârșia lor, adică pe când se aflau în patrimoniul aceluia, care le ceda prin dăruiri, domnitorul.

Deși întemeierea statului moldovean nu e consecința unei cuceriri prin arme, totuș, fie prin intuiția celor văzute peste munți de descălecători, fie că, - după cum observă foarte judicios d-l prof. Esmein⁴¹⁾, feudalismul poate fi un tip general după care societățile omenști tind a se constitui și spontanat în mediuri determinate, constatăm existența unei organizațiuni feudale, deși denaturată în multe din amănuntele ei⁴²⁾, la începuturile vieții de Stat a Moldovei.

Astfel întregul teritoriu al țării fu considerat ca dominiu eminens al domnitorului. În cele mai vechi acte de mutațiune a proprietății între particulari, găsim cuvintele stereotipe: «și au dat domniei mele un cal bun» cari nu sunt decât însăș expresia acestui dominiu⁴³⁾.

De regulă proprietatea privată era respectată, exercitarea acestui dominiu mărginindu-se în perceperea unor asemenea taxe de mutațiune și

în perceperea impozitelor, cari, în conformitate cu nedeosebirea ce exista pe acele timpuri între tezaurul public și punga domnului, trebuiesc considerate ca niște dări recognitive ale domniului său, lipsindu-se cu desăvârșire caracterul de afecțiune la necesitățile poporului care le plătea⁴⁴⁾.

Tot pe principiul acestui dominiu eminens domnul avea chiar o proprietate efectivă asupra unor bunuri de două categorii: bunuri ce erau de drept domnești și bunuri ce deveneau domnești, numai când anumite împrejurări îi permiteau să-și exercite dominiul său.

Cele dintâu erau: braniștile⁴⁵⁾ și locurile «în pustietate» (mari întinderi de pământ necultivate și fără sate pe ele); slobozile, așezări sătești încuviințate pe asemenea locuri, cari rămâneau în patrimoniul domnului, fiind administrate prin cnejii (în a doua însemnare a cuvântului) și cari nu trebuiesc confundate cu încuviințările date particularilor «să și facă sat» pe moșiile lor, sau daniile în pustietate, determinate prin «cât va putea locui (atâtea) sate», «cât vor apuca să stăpânească îndestul pentru (atâtea) sate»⁴⁶⁾; în fine, satele cari țineau de ocolul sau de hotarul (moșia) târgurilor⁴⁷⁾.

Cele din a doua categorie erau: satele și

⁴¹⁾ «Cours d'histoire du droit francais», pag. 175, ed. 1907.

⁴²⁾ Astfel titlurile nobiliare, cari erau legate în Apus de posesia pământurilor și se confereau odată cu ele, la noi sunt simple dregătorii de țară sau de curte; în locul dreptului senioral de a avea armată, la noi constatam o obligație - de cele mai multe ori foarte împovărătoare - de a da oaste la nevoie și la cari erau supuse și satele în epoca ostirii naționale; nimeni altul afară de domn n'avea voie să țină oaste permanentă; Târgurile noastre n'au stat sub autoritatea seniorală ca orașele (villes) din Apusul feudal; dreptul de a percepe impozitele aparținea exclusiv domnului și de obicei nu se conceda în întregime nici chiar mănăstirilor, cari cunoșteau liberalitatea domnească în cea mai întinsă a sa expresie, etc.

⁴³⁾ (Doc. 1490, Munt.) Vlad Tepeș, întărește o înfrățire, hotărînd ca, la caz de moartea unuia dintre înfrății, «să nu se vînză partea lui ci să treacă la cei rămași, *dându-se domniei mele un cal bun*». Acelaș întărind o vânzare (1483 «iar domniei mele dat-au un cal... (Vezi «Arh. Istorică», I, 1, pag. 5, 37). Într'o altă confirmare de vânzare tot din sec. XV-lea :

«...și domnia mea a iertat darea de cal». (Al. Stefulescu-«Gorjul istoric și pitoresc», pag. 200).

⁴⁴⁾ Se întâmpla însă uneori ca domni să traducă acest dominiu într'o curată hrăpire. Avem un exemplu cu Mihnea Turcitul (22 Iunie 1581) : «Apoi când au luat domnia mea în toată țara domniei mele moșiile a fi domnești și am 0rânduit domnia mea de s'au plătit, atunce au plătit și boiarul domniei mele (log. Coresi) aceste toate mai sus zise părți de moșie, una cu câte 300 asprii de argint de către domnia mea». (Tim.-Cipariu-«Archiva p. Filologie și Istorie», p. 181, Blașiu, 1867).

⁴⁵⁾ *Braniște*, pe cari Melchisedec («Cron. Romanului», pag. 177) o derivă dela *brani* (luptă) adică loc unde a fost o luptă; Hasdeu o derivă dela = brăniți = a opri, a apăra, deci loc rezervat pentru o anumită destinațiune.

⁴⁶⁾ Vezi exemple în R. Rosetti- « Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova », I, pag. 110, 138.

⁴⁷⁾ 1490. Ștefan Vv. «...am întors și am supus și am lipit toate aceste sate și siliști mai sus numite către târgul nostru Vasluiul, să fie de ocol și să fie domniei mele uric cu tot venitul și fiilor... etc.». (Rosetti-Op. cit. pag. 137).

moșiile luate dela particulari pentru comploturi sau uneltiri dușmănoase domniei (hiclenie)⁴⁸), pentru stricăciuni și pagube aduse lucrurilor publice⁴⁹); ocinele părăsite⁵⁰), moștenirile vacante⁵¹) și în fine răscumpărătorile⁵²).

Braniștile și locurile pustii domnul nu le putea folosi decât numai colonizându-le pe seama sa, sau dăruindu-le particularilor pentru ași întemeia ei așezări satești. Satele de ocoale, cale confiscate, răscumpărate, etc., le putea folosi și direct, administrându-le prin cnejii, juzii, vătămanii domnești. Folosința lui pe aceste domenii, pe lângă dările obișnuite cari primeau mai ales creșterea vitelor, albinelor, etc. și industriile derivate, consta din zeciuia- la productelor pământului lucrat de săteni, zeciuiala pescăritului, etc.; apoi din venitul apelor (dreptul exclusiv de a avea moară) și din venitul cârciumilor, cari în vechiul nostru drept constituiau un monopol al proprietarului moșiei; aceste din urmă venituri, împreună cu prisoasele de pământ la capetele neregulate ale hotarului erau de obicei cedate cnejilor, juzilor, etc., pentru retribuirea osteneții lor, adică

pentru *judecia* lor, cum e numită foarte just de d-l R. Rosetti (Op. cit.).

În cercul acestor drepturi se mărginea proprietatea efectivă a domnului. Ele nu puteau fi altele, nici mai întinse, nici mai numeroase și acelor ayants-cause, ca să le zicem astfel, cari erau hărăziți de domn, acesta nu le putea transmite mai mult decât avea el însuș. Astfel mănăstirile, cari realizau în favoarea lor liberalitățile domnești sub forma cea mai extinsă, aveau asupra satelor ce li se hărăzeau aceleași drepturi ca cele văzute mai sus⁵³). Acelaș lucru constatăm în satele dăruite curtenilor și ostașilor vrednici. Prin urmare, obiectul daniilor domnești consta din slujbele și veniturile ce datorau satele și niciodată din stăpânirea reală a pământului⁵⁴). În acest înțeles trebuie să luăm și formulele stereotipe ce se întâlnesc de obicei în actele de hărăzire : «dăm domnia mea slugii noastre...satul...cu tot vinitul din tot hotarul (adică moșia, conținătorul p. conținut)» sau «să-i fie moșie ohabnică», «să-i fie uric» (în mâini, slav.), etc.⁵⁵).

Ele îmbrăcau prin urmare, forma precisă a

⁴⁸) Iată câteva exemple : 1552; Petru-Rareș răscumpăra cu 600 zloți dela neamul lui Păstrăv satul Birăeștii ce fusese confiscat de domnie din cauza conspirației lui Păstrăv, fost uriadnic de Huși și a fraților săi la 1524 (Melchisedec-«Cron. Romanului», 1, sub data doc.) ; 1586; Ștefan Vv. confiscă satele lui Luca Arbore pentru vicleșug (Iorga-«Studii și Doc.», V, pag. 212); Radu dela Afumați confiscă moșia Poiana dela fiii lui Bilțu pentru că pe când el respingea pe turci «fiii lui «Bilțu și cu alte slugi s'au sculat asupra capului răp. Radu- «Voievod și un tâlhar ca să fie domn anume Dragoslav Purcarul» (povestit într'un doc. 1579 Mihnea Vv., Ștefulescu - Op. Cit., pag. 203) ; 1622, Ștefan Vv. (Tomșa) confiscă toate moșiile lui Balica Hatmanul, care și pierise în războiu contra lui Tomșa și «toate moșiile li-au dat Ștefan Vodă Tomșa pre la mănăstiri și pre la alți străini». Radu-Mihnea (la data doc.) restituie însă aceste moșii familiei lui Balica «că iaste strămbătate făcută de Ștefan Vv. Tomșa, căci că Balica de au avut vreo greșală spre dânsul au plătit cu capul, iar nu au fost vinovate și moșiile lui să fie la străini». Acest act de dreptate e unic pentru acele vremuri, când confiscările deveniseră o legitimă consuetudine politică.

⁴⁹) 1546, Petru-Rareș hărăzește 1/2 sat la Olteni pe Bârlad, Mitropoliei Romanului, pe care o confiscase Bogdan Vv.

dela Dragoș «ce fu portariu din Cetatea Sucevei, pentru că acel Dragoș Portariul stricase un tun de mult preț». (Melchisedec-Op. cit., pag. 170).

⁵⁰) 1685 - 1693, Cantemir Vv. hărăzește mai multe sate fiindcă stăpânii lor n'au vrut «să stea la ocinele părților lor și să-și tragă greul țării cum și alții, ci au fugit la Ocraina în țara Căzăcească» (Rosetti-Op. cit., pag. 139).

⁵¹) 1618, Radu Vv. (Mihnea) hărăzește satul Șivița Condrei cămărașul «care acel sat a fost de mai înainte vreme a lui Ceacăr Grecul, însă dela el n'a rămas nimeni».

⁵²) Vezi «Cron. Hușilor», pag. 12, Moșia Hușului, pe care s'a făcut târgul (Hușii), nu întârzie de a redeveni domnească prin răscumpărare.

⁵³) Vezi Melchisedes - «Cron. Hușilor», pag. 1,4,9,13, etc.

⁵⁴) Vezi I. Nădejde-Iarășii formarea mării proprietăți la noi («Literatură și știință», II)

⁵⁵) Cuvintele moșie, ohabă, uric, etc., nu se aplicau numai la fundurile rurale, ci și la simple drepturi de uzufruct sau chiar la proprietatea mobilă. Astfel Moise Vv. (1529) întărește mănăstirii Tismana vama Calafatului «ca să le fie lor moșie ohabnică», de asemenea niște bălți cari «le sunt avere ohavnică și de moșie din zece pești unul». În multe documente găsim dăruindu-se cuiva rumâni, țigani «să-i fie de moșie». (Vezi Iorga-«Studii și Doc.», VII, pag. 315).

unor drepturi personale, un raport real neexistând decât între săteanul supus obligațiilor de mai sus și - impropriu vorbind - pământul locuit și muncit de dânsul. Dreptul lui de folosință, pe care îl vom constata mai târziu în pădurile și pășunile proprietărești, nu e decât o vie dovadă a acestui lucru.

Înainte de a urmări evoluția acestor hărăziri, care în urma unor transformări lente, dar totdeauna abuzive, a naturii drepturilor, au sfârșit prin a deveni o proprietate fonciară, ne vom opri asupra unei chestiuni care răsare în calea acestei expunerii: În multe documente întâlnim răzeși și moșneni cari își afirmă origina lor «den descălecată», «den descălecătoare», «de când iaste țara rumânească», etc.⁵⁶). Această ne-ar face să presupunem că în perioada descălecării, pe lângă proprietatea emanată dela domn sau confirmată de acesta,- dacă sub forma în care se prezenta o mai putem numi astfel, - a mai existat și mica proprietate a unei clase foarte numeroase de săteni liberi, care a fost respectată de domnii descălecători și de urmașii acestora, asemănându-se astfel cu alodurile din Apusul feudal.

Hipoteza aceasta am mai întâlnit-o și în altă parte (la pag. 14), înlăturând-o ca neconformă cu realitatea faptelor. Vom mai adăuga pe lângă cele spuse acolo, că expresiunile de mai sus, ca «den descălecată», etc., nu sunt întrebuițate decât în mod hiperbolic⁵⁷), pentru a exprima o posesie începută la o dată a cărei amintire se pierduse⁵⁸).

Dar în sprijinul părerii pe care nu o credem admisibilă se aduce și un document ce pare de mare valoare: Anaforaua Obșteștii Adunări a Moldovei din 1817, «pentru feliul proprietății în țară în vechime»⁵⁹). Obșteasca Adunare în motivarea răspunsului său la întrebarea dacă în vechime tot cuprinsul pământului Moldovei

ar fi fost domnesc, ș, a., afirmă că «fericitul întru pomenire Domn bătrânul Alexandru-Vv.-cel-Bun, ce au domnit la anii 6936 vrând a înzestra mănăstirile sale Bistrița și Probota, au kumpărat moșii din ținutul Neamțului - din ținutul «Sucevii-din ținutul Iașii-de peste Prut, dela codrii Bacului și de prin alte ținuturi de pe la stăpânii moșnași ce prin strămoșasca stăpânire le-au avut».

Prin urmare, dela Dragoș (pe care anaforaua îl socotește întemeietorul țării) și până la Alexandru-cel-Bun, nefiind decât 50 de ani, cum ar fi putut vorbi acesta de o «strămoșască stăpânire» ?

Pentru a răspunde la această obiecțiune, trebuie să observăm că anaforaua nu citează nici un hrisov dela Alex.-cel-Bun și nici nu ne spune că le-a văzut Adunarea. Prin urmare, afirmațiunea Obșteștii Adunări pornește din propriile sale cunoștințe istorice. Or, dacă savanți pentru vremurile lor ca Miron Costin, Dumitru Cantemir, ș. a., nu pot inspira autenticitatea afirmațiilor lor, decât cel mult pentru lucrurile văzute și trăite de dânsii, cum am putea crede că această Obștească Adunare să aibe în sânul ei așa de strașnici cunosători ai trecutului nostru, încât fapte petrecute cu 500 de ani în urmă, să poată fi precizate, într'o epocă când dragostea de trecut nu se invoca decât spre a legitima o rutină împotrivoare prefacerilor salutare, când documentele din cari se putea cerceta acest trecut putezeau în mucegaiul mănăstirilor sau risipite pe la particularii neștiutori de valoarea lor, când spiritul critic în accepțiunea lui modernă, era foarte slab la puținii oameni cu carte din acea vreme ?

Anaforaua nu e însă o rea carte de judecată. Ea face o bună și luminată dreptate în speța ce e chemată să rezolve, adică pretențiunea boierului Iordachi Roset biv vel vistiernic asupra

⁵⁶) N. Iorga- «Studii și Doc.», V, 489, VI, 459.

⁵⁷) Vezi Hasdeu-«Magnum Etymologicum Romaniae», sub cuv. *Baștina*, pag. 2673 urm.

⁵⁸) Alte expresii întâlnite în documente sunt și mai lămuritoare asupra înțelesului pe care îl proferăm. Astfel Alex.-cel-Bun (1407, «Cronica Hușilor» sub 184) întărește două

sate pe vechile lor hotare «ca din veacul veciei»; Ștefan Vv.(Ibid. sub 1464 confirmă Mușei Pania Panului Pentelea și fiilor ei un sat cu hotarele lui «pe unde au apucat din veacul veciei» ceea ce nu poate însemna decât consfințirea unei posesiuni imemoriale.

⁵⁹) În «Magasinul Ist.» tom.II, pag. 250 urm.

moșiilor locuitorilor Vrânceni. E cu totul just că aceștia erau proprietari ab initio pe moșiile nedăruite lor de nimeni, deși le lipseau acte doveditoare altele decât zapisele lor private; că prin urmare, în epoca descălecării pământul Moldovei nu fusese în tot cuprinsul lui domnesc, sau păstrat de particulari numai prin confirmarea domnească. Mai existau atunci câteva regiuni cari, din cauza situației locului și a ocupațiunii locuitorilor, fură neatinse de dominiul domnesc, respectându-li-se stăpânirea și organizarea lor firească. Acestea erau cele trei republici țărănești, cum le numește Cantemir în «Descrierea Moldovei» («deși nu sunt nobili, nu sunt supuși nici unui boieriu»), *Vrancea*, ale cărei sate ocupau toată partea muntoasă dintre Milcov și Putna. *Câmpulungul*, alcătuit din 15 sate și situat în vechiul district al Sucevei și *Tigheciul*, cuprinzând codrii seculari și foarte întinși, cu același nume, din S. Basarabiei.

I. Locuitorii Vrancei, ocupându-se exclusiv cu păstoria, plăteau numai dijma oilor și dădeau un contingent de ostași. Satele lor stăpâneau 21 de munți în indiviziune, pe cari și i-au împărțit la 1817, rămânând și atunci trei din ei proprietate indiviză a satelor cari îi dobândiseră în partea lor. La 1803 C. Ipsilante dăruî Vrancea boierului Iordache Ruset și Alex. Moruzi confirmă această hărăzire (Vezi «Uricarul», tom. II, 1.). Tocmai în 1814 izbutiră locuitorii Vrânceni să li se recunoască că pământul nu e domnesc, «ci dintru în vechime drepte moșteniri a răzeșilor Vrânceni». Dar Iordache Ruset, fără să se dea bătut, apelează în 1817 această hotărîre și Obșteasca Adunare, sesizată

a-și da avizul, la alegațiunea acestuia că Vrâncenii nu aveau titluri de probațiune a proprietății lor⁶⁰), îi opune între altele și următorul argument: «...că au avut a lor loc «de baștină și n'a fost de trebuință a li se cere «acest feliu de scrisori spre dovedirea stăpânirii lor din veci, fiind destulă dovadă în îndelungata și pașnica lor stăpânire,- când dacă ar rămâne a li se cere asemenea scrisori de pe la moșinașii de toată starea nici o a miea parte n'ar rămâne moșii cu asemenea urice de danie și toate celelalte s'ar lua domnești».

II. Câmpulungenii aveau față de domnie următoarele îndatoriri: plăteau un bir pe care îl fixau la venirea Domnului în scaun, acesta neputându-l majora în cursul domniei; dădeau zeciuială din oi, făceau straje pe fruntarile dinspre Ungaria și dădeau contingent în oștirea țării⁶¹).

La 1777 cu ocaziunea anexării Bucovinei, cele mai multe sate ale Câmpulungenilor trec sub Austria, însă Dorna și încă câteva (veo trei mii de suflete) rămân pe pământul Moldovei. La 1800 Constantin Ipsilante puse stăpâniri pe aceste sate, dăruindu-le fiului său, apoi ajunseră prin cumpărătoare în mâinile Bălșeștilor. Fiindcă aceștia nu se puteau folosi de sate, din cauza împotrivirii Câmpulungenilor⁶²), Mihaiu Sturza hotărî să-și răscumpere ei satele cu 12.000 galbeni și le împrumută chiar vadeaua (rata) întâia.

În fine Tighecenii sau Codrenii plăteau o dare neînsemnată și slujeau între călărași, creindu-și o faimă neîntrecută.

Atât Vrâncenii cât și Câmpulungenii și

⁶⁰) «... pentrucă danie nu poate să fie fără ființa scrisorilor, întru care să se cuprindă în scris atât numele celui «ce-au primit dania, cât și cuvântul pentru care s'au făcut. («Magas. Ist.», loc. cit.).

⁶¹) I. Nădejde – «Din vechiul drept român», pag. 116-119.

⁶²) «Satele Dornii în munții Carpați, mai bine de trei mii de suflete cari din vreme nepovestită bucurându-se în pace de aceasta proprietate au fost desbrăcați de dânsa de către Domnul C. Ipsilanti la 1800 puind așa stăpânire pe aceste sate, sub pricinuire ca se află o domenie cuvenită a țării, Domnul Ipsilant a făcut-o danie fiului său, mai pe urmă această

moșie prin deosebite tocmele a trecut cu preț de 80.000 lei în stăpânirea familiei Bălșești, care sub toate ocârmuirile ce s'au petrecut în Moldova în curgere de treizeci de ani, au cerut în zadar stăpânirea ei, din pricina statorniceii împotrivirii a locuitorilor acelor părți, cari biziindu-se într'o stăpânire necurmată de multe veacuri și în poziția lor prin munți și potece nestrăbătute, s'au ținut în stăpânirea proprietății lor, iar îndată după numirea Domnului, frații Bălșești au cerut întrebuițarea armatei pentru a scoate din stăpânire pe aceste trei mii de suflete.... etc.». Vezi «Uricarul», tom. IX-lea, pag. 8).

Tighecenii păstrau deplina proprietate asupra munților sau codrilor lor. Ei au avut în totdeauna dreptul propriei judecăți, n'au fost impilați de deșugubinarii și dăbilarii domnești - groaza satelor -, nici potopiți de impozitele excesive cari au bântuit restul Moldovei în nenumărate rânduri. Ei n'au fost obiectul hărăzirilor domnești decât în sec. XIX-lea, când deposedarea abuzivă a Domnilor mai sus citați nici n'a putut dăinui mai mult de o decenie, două, de ani, și Vrâncenii s'au văzut reintregrați în cele din urmă în posesiunile lor seculare.

În vreme ce în restul țării, începând dela des-călecare, se petreceau în proprietatea fonciară transformări ce tindeau a-i schimba fața cu desăvârșire și pe cari le vom arăta în capitolul următor, ei au rămas în tot cursul acestor transformări neatinși, folosindu-și în indiviziune munții și pădurile, deștelinând luminișurile lor pentru o agricultură mărginită la trebuințele casnice, nedând nici o dijmă din bunurile lor, afară de zeciuiala oilor.

Proprietatea acestor comuniști prezintă toate caracterele juridice ale moșnenilor și răzeșilor, cu singura deosebire a unui accentuat comunism de sat; origina lor e însă cu totul deosebită de a acestora. Tocmai faptul că ei nu puteau arăta acte domnești de danie sau de confirmare, pe când răzeșii proprii ziși, posteriori acestora ca origină, sunt caracterizați de sarcasmul poporan ca având

Un petic de moșie

⁶³ Gr. Urechia-«Letopis.», I, 186.

⁶⁴ 1482. Domnii Ilie și Ștefan, dau lui Pan Moisa, dvornicul de gloată și fratelui său Pan Toader Spătariul, răsplătire pentru serviciile lor satul «cu numele Brădiceștii pe Crasna, unde au fost Albu și Bradic» (cneji domnești); Melchisedec-«Cron. Hușilor», sub data doc.; 1502 Fevr. 17, Ștefan Vv. dă și întărește nepoților lui Mihăilă Grămăticul a loru-și dreaptă ocină și câștigare din slujbă a moșului lor Mihăilă Grămăticul un sat anume Murgocenii unde a fost cneaz Ivan și cătunul lor unde a fost, Torontăi și pe Turia Bășenii unde a fost Bașa etc. («Foaia soc. Românișmul»).

⁶⁵ «Alexandru Vodă cu mila lui D-zeu, Domnul țării Moldovii, dăm slugelor noastre Stoica vâtafu, Banul stolnicul, Vlaicul moșul (mai urmează ș. a.) o poiană în locul ce se numește Dumbouvița ... care toți au dat Domniei mele 30 boi sănetoși și doi cai buni, încât să

Și-un sac de hârtie,

adică pe acte de danie, nenumărate încă de confirmări domnești, etc., luminează viu această deosebire de origină. Vrâncenii, Câmpulungenii și Tighecenii sunt și ei răzeși; sunt însă singurii răzeși comuniști ab initio, de aceea origina lor nefiind tot una cu aceea a marei pături sociale care apare mai târziu sub această numire, facem din ei o clasă aparte, numindu-i răzeși originari în ce privește proprietatea lor.

Evoluția hărăzirilor domnești și origina răzeșilor

Am văzut mai sus în ce consta obiectul hărăzirilor domnești. Ele erau mai în totdeauna în favoarea «voinicilor cari făceau vitejii la oști»⁶³) mănăstirilor sau boierilor dregători, ca răsplătiri pentru serviciile lor⁶⁴), cuvinte de multe ori fictive pentru a ascunde alte motive, cum erau d. p. hărăzirile interesate⁶⁵). Dacă cel care se făcuse vrednic de o hărăzire pie-reă înainte de a o dobândi, de obicei Domnul dăruia pe moștenitorii lui⁶⁶).

Începând din veacul XV-lea fundurile domnești se răresc însă cu desăvârșire și Domnii sunt nevoiți să cumpere dela particulari sau să apuce calea mai scurtă a deposedărilor, pentru a face hărăziri devotaților lor⁶⁷). De aceea și hărăzirile devin din ce în ce mai rare. Cele mai multe doc. pe cari la prima vedere

le fie dela noi acest loc («Arhiva Ist.», I, 1). În alte doc. asemenea hărăziri-vânzări iau forma precisă a vânzării, prin echivalența desăvârșită a prețului.

⁶⁶ Un exemplu, Iorga—«Studii și Doc.», V, pag. 19» data 1631; Vezi și poezia «Răzașul» de G. Tăut în «Ateneul Român», Iași 1861.

⁶⁷ Giurgea Sinescul și cu frații lui vând «un sat la Cârlișău anume Sineștii, unde a fost casa lui Ion a moșului lor și a Stanciului a tatului lor» *chiar lui Ștefan-cel-Mare* pe 200 zloți tătarești. 7009 (1500) Dek. 14 (Ghibănescu—«Surete și Izvoade», pag. 53-6, tom. I); *Ștefan Vv. cumpără* dela Mihul fratele Iăcașului și Giurgea fratele lui Ivan, etc. satul Negoieștii; dela nepoții lui Puiul Plosariul 1/2 din satul Gostilești; dela Ileana fata Nekitei fratele Costei Andronik două sate ce sunt pe Moldova, etc. («Cronica Romanului», I, p. 143).

le-am lua ca atare, nu sunt decât confirmări ale unor mutațiuni de proprietate între particulari; confirmări în urma partagiilor, litigiilor și pretențiunilor de proprietate rezolvate de Domn⁶⁸); confirmări cerute de particulari din cauza nesiguranței și foarte obișnuitei violabilități a proprietății sau din cauza pierderii documentelor anterioare cu ocaziunea războaielor și turburărilor pustiitoare. Acest ultim amănunt ne arată sub o admirabilă lumină persoana străbunilor noștri: Purțând veșnic la sânul lor documentele moșiei ce le era atât de dragă, purțând în orice vreme în mâna lor vânjoasă paloșul greoiu, se întâmpla adeseori ca ei să piară, împreună cu aceste documente cuprinzătoare de stăpânirile lor.

Toate aceste confirmări se pot ușor deosebi de hărăziri, pentru că le vedem făcute pentru sate și moșii unde cei ce le dobândesc «își au casa lor» sau li se dăruiește «otcina lor», «partea lor toată câtă se va alege», etc.⁶⁹).

Am văzut mai sus cum Domnul hărăzea sau din satele sale «cu tot hotarul pe unde din veci sau pomenit» și determinate după cnejii domnești ce locuiau în ele, sau din siliștele și locurile pustii, determinate prin «cât va putea locui

(unul sau mai multe) sate». Atât cele dintâiu, prin cari se subînțelegea nu numai vatra sau șezutul satului, ci și pământul arabil necesar hranei locuitorilor, împreună cu pădurea, pășunile, etc., corespunzătoare (hotarul satului), cât și cele din urmă au reprezentau domenii întinse, din cauza numărului foarte restrâns de locuitori în cele existente și greutatea de a aduna un număr considerabil în cele încuviințate a se alcătui⁷⁰).

Am văzut cum la început drepturile stăpânilor asupra acestor sate, mărginindu-se în niște raporturi personale cu locuitorii, îmbrăcau mai mult forma unei judecii decât a unei proprietăți⁷¹).

Aceste judecii erau inalienabile. Urmele acestei inalienabilități le găsim în doc. epocelor ulterioare, când judeciile deveniseră de regulă alienabile, însă prin dispoziție contrară Domnul putea stabili această inalienabilitate⁷²).

O chestiune discutată e caracterul viager sau perpetuu al acestor stăpâniri. Erau ele concepute pe viața titularului sau și mai restrâns pe aceea a Domnului care le hărăzea, sau erau ereditare dintru'nceput ?

D-l I. Nădejde crede că daniile erau făcute

⁶⁸ 1400. Alex.-cel-Bun dă lui Stroe și Ivan două sate pe Tazlău, însă un sat numai lui Stroe. Aci, după cum observă și d-l R. Rosetti («Pământul, sătenii», etc. pag. 136) nu e decât un partaj efectuat după tații respectivi, frații fiind numai uterini; Vezi și «Surete și Izvoade» (I, pag. 1), unde Alex. Vodă (1410) după ce «au dab» lui Șoldan Petru și femeii lui și copiilor lui și fratelui lui anume Miclouș un sat pe Șomuz «dă» numai lui Șoldan și familii lui un sat la Movila Găunoasă «în care Miclouș să nu aibă parte».

⁶⁹ 1432» Ilie Vv. dăruiește lui Mihail Crăstian ½ din Crăstianești, *partea lui*, cu hotarele vechi; 1446, Ștefan Vv. hărăzește lui Ostapco Ogorilcu un sat, *otcina lui pe Răut, unde au fost casa lui* (Rosetti - Op. cit., pag. 135).

⁷⁰ 1436. Ilie și Ștefan Vv. hărăzesc un sat «unde este Ilieș, *amândouă judeciile*»; 1487. Ștefan Vv. confirmă vânzarea unui sat pe Bărlad «*amândouă judeciile*» (Bogdan - Op. Cit., pag. 12), etc. Răposatul episcop Melchisedec interpretând aceste cuvinte credea că e vorba de județe, despărțiminte administrative, adică satele acestea erau situate pe limita a două județe. Adevărata interpretare e că judeciile însemnau părți de sat (jud. fiind divizibile). Astfel un doc. din 1435 zice amândouă părțile de județ, iar cel anterior relativ la confirmarea acelorăș stăpâniri zicea: «amândouă părțile de

sat» (citată de R. Rosetti după Ulianitzki în «Clasele agricole în Moldova», «Revista nouă», 1888.

⁷¹ D-l I. Bogdan cunoaște chiar un document (Op. cit., pagina 19) în care Domnul explică lămurit ce vrea să înțeleagă prin dăruirea unui sat: «Noi Ștefan Vv... facem cunoscut ... că i-am dat acestui adevărat Jurj Atoc un sat pe sărata în sus, unde este judec Făt și Ilie, ca sa-i fie lui judecia uric. Tot așa să le fie și copiilor lui și fraților lui și nepoților lui ... etc. (8 Oct. 1434).

⁷² Vlad Călugărul (1485) întărind lui Danciu cu ai lui satul Iași cumpărat dela Șisman din Curte «să le fie moșie și ohabă și orcuu dintre ei s'ar întâmpla moarte mai întâiu moșia să fie a celor rămași și între dânșii vânzător să nu fie» - (Ghibănescu - «Surete și Izvoade», vol. I, pag. 288); 1490 Vlad Țepeș întărind o înfrățire hotărăște ca: «orcuu din ei se va prileji a muri mai înainte de ceilalți să nu se vândă partea lui, ci să treacă la cei rămași, dându-se Domniei mele un cal bun». («Arhiva Ist.», I, 1, pag. 5); 1483 Acelaș întărind cumpărarea satului Topeștii lui Mihaiu cu fii și nepotul său dela un Manea, hotărăște: «și orcării dintre ei s'ar întâmpla moarte mai întâiu moșia însă să nu se vândă, ci să treacă la cei rămași». (Ibid. pag. 37).

la început numai pe timpul domniei donatorului sau cel mult și a fiilor lui⁷³). Această prezumpțiune o face întemeindu-se pe o formulă stereotipă întâlnită în câteva documente de hărăzire⁷⁴). Astfel doc. din 1494, Martie 16⁷⁵): «...Pentru aceea și Domnia mea și cu prea iubiții fii ai Domniei mele Radu Voi-evod și Mircea, am dăruit acestea toate de mai sus scrise sf. mănăstiri (Bistrița) ... să-i fie intru moștenire ohabnică în vieața Domniei mele și în vieața prea iubiților fii ai Domniei mele de mai sus ziși». În alt doc. din 1424 Dan Vv. hărăzește mănăstirii Tismana «în vieața Domniei mele și a rudelor Domniei mele».

Această ipoteză ni se pare inadmisibilă. Într'adevăr, chiar în aceste doc. citim mai jos: «încă iar și după moartea noastră pre cine va alege Domnul D-zeu a oblădui țara Ungro-Vlahiei, s'au dintr'al nostru rod al inemei, din fii Domniei mele, etc.», și în cel d'al doilea: «...Căci cine va fi a sta Domn în urma mea și va voi să strice această întărire.... etc.». Cum rămâne atunci cu întăririle de mai sus pe timpul vieții fiilor sau rudelor? Credem că acele fraze stereotipe sunt numai niște simple formule de deferință, sau de afecțiune către familia domnească. Cât pentru cei hărăziți nu întâlnim niciodată dăruirea limitată la vieața lor, ci în totdeauna e făcută «fiilor și nepoților și strănepoților» celui hărăzit, «în veci», «în veacul vecilor», etc.⁷⁶).

Tot astfel întăririle, pe cari stăpânii satelor au grija să le dobândească dela fiecare Domn, nu trebuiesc înțelese în sprijinul părerii d-lui Nădejde. Ele explică nesiguranța dreptului de proprietate (imprecațiunile în cari sfârșesc actele de hărăzire sunt tocmai dovada acestui lucru), iar nicidecum vreun caracter viager.

Fiind ereditare și în acelaș timp divizibile, sub moștenitorii primilor stăpâni ai satelor, părțile lor de judecie (de sat) deveniră și alienabile. Atât vânzătorii cât și cumpărătorii acestor părți de sat apar în confirmările domnești respective mai în totdeauna în grupuri familiale.

Divizibilitatea judeciilor era la început ideală, mărginindu-se în divizibilitatea veniturilor după numărul copărtașilor moștenitori de acelaș grad, însă această indiviziune nu putea dura mult, îndată ce acești copărtași își formau familia lor, adică deveneau «bătrâni», ei se despărteau, unii vânzându-și părțile din satul moștenit pentru a-și întemeia sate aiurea⁷⁷), alții rămânând pe părțile lor. Se întâmplă însă ca în urma primului partaj, fiindcă moștenitul stăpânise un număr de mai multe sate⁷⁸), să revie și fiecăruia din copărtașii-moștenitori unul sau mai multe sate întregi⁷⁹); astfel încât un al doilea și chiar un al treilea partaj între moștenitorii acestora, putea creea în sfârșit stăpâni inițiali pe părți din acelaș sat, adică bătrânii (în Muntenia moșii-mari).

⁷³) Iarăș formarea mării proprietăți la noi, în «Literatură și Știință», vol. II.

⁷⁴) Deși documentele citate de d-sa sunt muntenești, ele pot fi primite ca izvoare și pentru Moldova, procesul proprietății fonciare fiind identic în cele două țări.

⁷⁵) Publicat în «Foaia Societății Românișmul», I, pag. 156.

⁷⁶) 1432, Iliăș Vv. dăruiește jupănesei Mătușița un sat pe Plotunița «ca să-i fie ei uric cu tot venitul și nepoților ei și mamei ei Maria și fraților și copiilor ei și nepoților lor și strănepoților lor și răstrănăpoților ... etc.» («Rev. p. Istorie și Archeologie» 1894); 1423 Alex. Vv. întărește la doi frați două sate pe Rebricea, «ca să-i fie uric cu tot venitul, lui și frate-său Moişa Filosoful și urmașilor». (Ghibănescu - «Surete și Izvoade», I, pag. 21); 1428 Alexandru-Vodă întărește lui Dadu și nepotului său Solomon satul Dădești «și copiilor lor și nepoților lor și strănepoților etc. (Idem-

«Ispisoace și Zapise», vol. I, pag. 3).

⁷⁷) Toader fiul lui Băloș vinde o bucată de pământ din hotarul Petreștilor a șasea parte ca să-și facă sat mai jos de pârăul Cornilor ..., iar hotarul acestei bucăți de pământ să fie despre toate hotarele Petreștilor a șasea parte (doc. 1487 Ștef.-cel-Mare «Rev. p. Istorie și Archeologie», 1882).

⁷⁸) Astfel un Mih. Stângaciul (1436) are 6 sate și mai multe locuri de pustiu pe Tutova; un Ivan Porcu (1448) 25 de sate (Rosetti - Op. cit., pag. 164); un Ignat Postelnicul (1451) are 20 de sate (Iorga-«Studii și Doc.», VII, pag. 284).

⁷⁹) 1480. Ștefan-Vodă întărește împărțeala ce-au făcut între ei Șteful Părcălab de Hotin și neamurile lui ... luându-și Șteful pe seama lui trei sate (Gh. Ghibănescu - «Ispisoace și Zapise», tom. I, pag. 25). Alte ori fiecare moștenitor lua câte o parte în toate satele moștenitului.

E de observat că atât în doc. de partaj cât și în cele de înstrăinări ce cunoaștem din această epocă, nu se vorbește de gireabii, funii, etc. expresiuni de întindere ce apar în doc. de mai târziu. Aceasta e încă o dovadă că stăpânirea reală a pământului, chiar după introducerea alienabilității părților de sat, rămânea tot a locuitorilor satului, cari în tot timpul au stăpânit pământul arabil pe gireabilii, delnițe, etc., iar pădurea, fânețele ș.c.l. în indivizine. Descendenții «bătrânilor» satului trăiau în mijlocul acestor comuniști știindu-se coborâtori din cutare bătrân, adică având drept de a dijma bucatele, fânețele, etc. ale comuniștilor de pe acea parte de sat, care căzuse odată autorului lor, împărțindu-și de asemeni și venitul morilor, cârciumilor, etc., ce căzuseră în bătrânul lor. (Bătrânii sunt precizați chiar pe moșie, ca întinzându-se «de pretutindenii partea despre răsărit», sau «despre apus», «partea din susul satului» sau «din josul satului», etc.).

De regulă diviziunea se oprea aci. Alteori vedem însă vorbindu-se de bătrâni și moși-mici (fii, moștenitorii celor mari), cari în limbajul documentelor înseamnă ultimii ascendenți dela cari a pornit indiviziunea unei grupe familiale întinse (ceată). Cât pentru expresiunile ce întâlnim în aceste doc., ca: «a patra parte din bătrânul cutare», ceea ce e tot una cu «a patra parte din a treia parte (bătrân) din satul cutare» etc., ele nu însemnează o diviziune teritorială ci o diviziune genealogică⁸⁰).

Stăpânii acestor petice din foastele judecii încep a deveni numeroși, ei sunt numiți răzeși, formând o clasă suprapusă de țărani liberi⁸¹) și devenind proprietari, în împrejurările următoare:

Deși trăind alături unii de alții, între locuitorii

satelor și coborâtorii primilor stăpâni se producea pe nesimțite o diferențiere defavorabilă celor dintâi. Pe când hărăziții și moștenitorii lor aveau grija de a căpăta la epoce scurte, confirmări de la fiecare Domn ce se perinda pe tronul țării, - reușind chiar să strecoare în ele denaturarea drepturilor lor inițiale, cum se întâmplase cu alienabilitatea judeciilor, - satele nu dobândiseră de nicăieri recunoașterea scrisă a dreptului lor asupra pământului pe cari îl cultivau și al cărui primi ocupanți erau, ci neîncetate orânduiele de impozite și angarii sau vreo adresă domnească în care li se recomanda: «...iar voi toți să aveți «a da ascultare boiarinului nostru ce mai sus scriem (cel hărăzit sau confirmat) și de omul său carele va trimite acolo întru tot ce vă va «da de învățătură» sau: «...deci viind Dumnealor mai sus arătați să aveți a le da ascultare la toate cele ce va porunci după obiceiul pământului, dându-se din toate după obiceiul, din tot hotar și cunoscându-i ca pe niște dreptți «stăpâni mușinași ai voștrii», etc. Totuș, lipsiți de hrisoavele cu grele peceți și încurcate grifonagii, aruncați în voia nevoilor și în nemila stăpânilor ca niște fii desavuați ai țării, acești săteni găseau o aripă de adăpostire în puternicul obicei al pământului. În conformitate cu el, satele îmbucătățite în bătrâni mari și mici, păstrau de fapt pământul pe cari se hrăneau, dând numai dijma convenită stăpânilor (care acum nu mai reprezenta retribuția judeciei, ci censul pământului, adică se operase transformarea drepturilor personale pe cari le aveau la început stăpânii satelor în drepturi reale asupra hotarului însuși); aveau dreptul de a sta în judecată⁸²); sătenii nu puteau

⁸⁰) Despre acestea a se vedea mai pe larg la cap: Caracterele juridice ale codevâlmășiilor moșnene și răzeșești din trecut.

⁸¹) Răzeșii schimbau adesea satele lor cu sate domnești (de ocolul târgurilor). Astfel într'o pâra a Murgeștilor cu boierul Pelin Vist. ș. a. pentru satul Mihalcu de lângă târgul Cernăuților «murgeștii așa au răspuns lor înaintea Domniei mele cum acel sat Mihalcu le iaste lor schimbătură dela Ștefan Vv. Tomșa cu satul lor, cu Solka» (Ei aduc și jurători

pentru a-și întări susținerile) «Arh. Ist.», II, pag. 230, doc. Gh. Ștefan 1656. Acest doc. ș. a. arată în mod evident că răzeșii erau o clasă suprapusă. Satele domnești pe cari le primeau ei în schimb nu puteau fi depopulate, cum nu erau nici cele lăsate de ei Domnului. Satele rămăneau pe hotarul lor și schimbul se petrecea numai între Domni și răzeși, cari își mutau așezările lor în satul dobândit prin acest schimb.

⁸²) Satul Podolenii, dat de zestre Domniței Ruxanda fiica

fi strămutați de pe ocinele lor.

Acest din urmă drept nu s'ar fi întors în scurtă vreme chiar în potriva lor, prin așezământul lui Mihai-Viteazul în Țara Românească și Miron Barnowski în Moldova⁸³), - care legând pentru totdeauna de glebe cea mai numeroasă pătură țărănească, nu era decât mărturisirea oficială a unei stări de lucruri germinată cu mult înainte, dacă o serie de împrejurări n'ar fi slăbit cu totul această persistență conștientă și voluntară a sătenilor pe ocinele lor.

Desele năvăliri ale popoarelor vecine și războaiele pustiitoare pe cari le suporta țara, luptele politice interne cari se dedeau pe același câmp al sângelui și jafului, provocaseră o turburare adâncă în ordinea proprietății. Satele se pustiau foarte des. Hotare întregi rămâneau la dispoziția primilor ocupanți sau rămășiței restrânse a vechilor locuitori, cari ocupau acum în acel cap al moșiei ce li se părea mai roditor sau mai ușor de muncit. Pe de altă parte sloboziile domnești, prin condițiuni mai avantajoase îi atrăgeau și-i făceau să-și părăsească ocinele din strămoși. În aceste sate ei găseau pe cineva cu un drept mai vechiu decât al lor. Concepția aceasta, după prezumpțiunea judicioasă ce o face d-l R. Rosetti (op. cit.), se răspândi și printre locuitorii vechilor sate, căci nu ne-am putea explica recunoașterea tacită din parte-le a drepturilor stăpânilor, prin părăsirea moșiei,

decât ca o urmare a pierderii conștiinței de temeinicia și vechimea dreptului lor asupra acestor moșii.

În special satele răzeșești, unde se mai adăuga împrejurarea că locuitorii trăiau sub atâtea zeci de stăpâni, cari își vedeau veniturile restrângându-se din ce în ce în raport cu creșterea numărului lor și căutau să și le sporească pe calea impilărilor, dădeau cel mai însemnat număr de fugari, cari își părăseau ocinele lor pentru a-și căuta aiurea un traiu mai bun.

Având însă nevoie de brațe, stăpânii obținură așezămintele domnești de mai sus și îi întoarseră pe câți putură pe la ocinele lor, iar pe cei aflători atunci pe ocine îi împiedicară de a se mai reschira pe aiurea. Așa se crează *vecinii* (în Muntenia rumâni), în înțelesul degradant al cuvintelor⁸⁴).

Totuș încă sub acest nou regim al scrișilor glebei, fărămături din vechile lor drepturi, deși sub o față cu totul platonice, se mai păstrează o bună vreme. Astfel în actele vânzătoare de vecini sau rumâni, ei nu puteau fi despărțiți de ocinele lor și numai prin abuzuri vedem mai târziu vecini rescumpărându-se «însă numai capetele lor fără de moșie»⁸⁵). De asemenea când satele răzeșilor formau obiectul unei vânzări se înțelegea că proprietatea trece și dela vecinii cari se aflau pe răzeșiile lor⁸⁶).

lui Ștefan Tomșa se plânge de impresurare din partea lui Dumitru Buhuș, megieș satului. Domnul le ordonă lor și vătămanului lor să dea scrisoare «ce aveți mărturie dela megieși pentru hotarul satului vostru». (Rosetti—«Cron. Bolio- tinului», «Analele Acad.» XXVIII). Sătenii din Podoleni satul lui Șt. Bou se judecă cu N. Buhuș pentru hotarul satului lor; Satul Buciumeni (domnesc) se judecă cu starița măn. Socola pentru hotarul monăst. (Iorga VI, 58).

⁸³ M. Barnowski, după ce convoacă divanul țării dă încuviințare călugărilor, boierilor de țară, mazililor, etc. «să aibă voe a-i lua și a-i aduce cu toate bucatele înapoi cine-și pe la locurile sale» (doc. din 1628, «Arh. Ist.», I, 1, pag. 175).

⁸⁴ Întrebuintarea cuvântului vecin, într'un înțeles deosebit, pare foarte veche, anterioară, chiar descălecării, numind

atunci alcătuirile libere de sate românești. E o strânsă analogie cu vecinii (vecinii, vicus) din Apusul medieval, cari nu însemnau decât proprietari liberi și comuniști (deși forma romană a proprietății câștigase pasul în Gallia, erau regiuni - foarte puține - unde forma germanică se conservase), exercitând retractul vecinal (Esmein - op. cit., pag. 88) și trăind în grupuri sătești (vicus), căci satul sau mai precis cotunul nu însemna decât gruparea unor comuniști cari se credeau descendenții aceluiaș străbun.

⁸⁵ Răzeșii cari se vindeau cu ocinele lor, fie celorlalți răzeși, fie boierilor megieși, vor spori din sec. XVII înainte clasa acestor vecini, cu cari nu trebuiesc confundați. N' avem însă nici indicațiuni temeinice, după cari să-i putem distinge pe unii de alții. Dreptul de răscumpărare cu ocina sau numai capul, nu ni se pare un indiciu sigur.

⁸⁶ Uric din 1663 dela Dabija Vv. pentru o cumpărătură «dela

Cu timpul, aceste răzeșii deveniseră foarte numeroase pe hotarul aceluiaș sat, din cauza neîncetatei înmulțiri a coborâtorilor din bătrâni. După câteva generații stăpânitoare pro-indiviso se operau partajii după «spița neamului» și alegerea părților fiecărei familii. Astfel că ajungem a vedea, în urma acestor partajii, răzeșiile compuse din câteva delnițe, gireabii, etc. sau funii, pământuri (după cum procedaseră cu măsurătoarea boierii hotărnicii), având pe ele un număr de abia 2-3 vecini sau și mai puțin⁸⁷⁾. Pe vecini îi vedem însă mai mult sau mai puțin corespunzători numărului gireabiilor, urmă evidentă a comunității de sat, care existase înainte de descălecarea țării și epoca hărăzirilor domnești. Drepturile stăpânilor răzeși asupra răzeșiilor lor se mărgineau și acum în aceeaș dijmă din bucatele vecinilor (dela reforma lui Mavrocordat unificați cu clăcașii), sătenilor liberi fără pământ și lăturașilor, ce se hrăneau pe aceste răzeșii;⁸⁸⁾ în venitul cârciumilor,

morilor, etc. și în clacă care trebuie să fi fost foarte apăsătoare și brutală, deoarece vedem că în repetate rânduri stăpânirea, hotărăște ca pe moșiile răzeșești claca să fie înlocuită prin bani⁸⁹⁾.

Cea mai mare parte din clăcașii cari putuseră înfrunța împilările și nu luciseră de voia lor de pe răzeșii, au fost treptat deposedați și alungați de stăpânii răzeși, cari sărăciseră acum mai de a bine ca ei⁹⁰⁾. Altfel nu ne-am putea explica faptul, că în pragul reformelor agrare din a doua jumătate a veacului trecut, găsim într'adevăr clasa răzeșilor stăpânind, după frământări seculare, răzeșiile lor sub forma micei și mijlociei proprietăți țărănești.

Astfel pe nesimțite, în tot cursul acestei evoluțiuni a hărăzirilor, pe care am încercat a o schița mai sus, se produse o transfuziune - ca s' o numim astfel - dela stăpânii la stăpânitori a normelor juridice cari guvernaseră regimul fonciar dela prima vârstă a poporului român și

Nastasia și dela ruda ei Lupa și dela Tudosia fata Soarei... și dela toți oamenii lor» («Miron Costin, opere complete», ed. V. A. Urechii I, tab. cronol.); conf. «Columna», 1877, doc. XXIX din 1608. Într'o vânzare de ocine cu vecinii, însăș aceștia figurează ca adălmășari. Vezi și nota Hasdeu eod. Într'un doc. mai recent (1792 Munt.) vedem că un Ionichie Ieromonahul se adresează: «dumneavoastră vecinilor și moștenitorilor ot Bărbătești i moș Tudore i etc... am înțeles cum că aț luat boiari ca sa va hotarască moșia... etc.» (Ștefulescu—«Gorjul istoric și pitoresc», pag. 345).

⁸⁷⁾ 1590. Frații Drăghici și Giurgea Post. cumpără între altele și partea unui moșean Dumitru cu un vecin pe ea anume Stoian («Rev. p. Istorie și Archeol.» 1882); «Și s'au aflat niște vecini bătrâni rămași dela Calapod și am socotit că să vini pre doo părți trei vecini (ante 1640 Rosetti - «Cron. Vascanilor»); 1638. O parte din megieșii satului Vlădeștii se vând împreună cu ocinele și cu vecinii lor, fiecare ocină având trei delnițe și doi vecini pe ea. La 1612 Radul-Mihnea confirmă aceste cumpărături (făcute în 1604) pe lângă cari se mai adăugaseră patru ocine mai mici, cu câte un singur vecin sau fără vecini (I. Bogdan—«Despre cnejii români», pag. 28); 1630-40. În Boldești pe 2 1/2 părți se aflau trei vecini (Rosetti-Cron. Vascanilor»).

⁸⁸⁾ Vezi Carte împuternicitoare de a lua dijma de pe niște părți de răzeșie (1761, «Cron. Romanului); Un răzeș ia de a zecea fără de giudeț» («M. Costin», ed. V. A. Ureche tab. cronol. I, fără dată); «Și au stăpânit și au dijmuit acolo împreună cu alți răzeși» («Uricar» I, 267); răzeși ce iau

de a zecea (Idem, IV, pag. 350); O donațiune a părții unui moșean din Coteana «veri câtă se va alege și cu birul și cu birnicii» (1590, «Rev. p. Istorie și Archeol.», 1882); Poruncă domnească ca Ghiorghită Cugole să-și ia «de a dzece den tot ce va fi pre hotarul său a Ionășeștilor și den fân den pâne și den tot ce a hi pe cel hotar» (Î659, Iorga «Studii și Doc» V, p. 86); dijmuire «din stupi și din altele» (Ibid, pag. 99); Răzeși cari «au luat de a dzece în sat în Borăști... (Iorga VI, pag. 21), etc. Pe răzeșii puteau fi și săteni liberi fără pământ (d-l Gădeiu, în «Contrib. la ist. țărănimei», îi numește după Fotino clăcași liberi, ????? cari aveau o condiție juridică deosebită de aceea a vecinilor).

⁸⁹⁾ Astfel Primul așezământ pentru boieresc (Gr. Ghika 1766): «... La satele răzeșești de se vor afla săteni fără moșii să nu se supere cu lucrul, ce să dee bani, precum s'au hotărât mai sus pentru aceste 12 rânduite zile de lucru...» («Uricar» II, 217); Pontul Boierescului al lui Alex. Moruz (1805) hotărăște ca pe moșiile birnicilor răzeși «ce să plătească slujba lor în bani câte doi lei pe an» (Idem, II, pag. 126); de asemeni Reg. Organic prevede claca în bani, cu prețul ce va fi orânduit de către Obșteasca Adunare (art. 128, s. VII).

⁹⁰⁾ «... Că pe atunci nici un folos ca acela n'avea moșiile», cum spune doc. Plotuneștilor din 1807 (Vezi «Arhiva soc. din Iași» 1889 : Istoria unei moșii), sau cum se zice în poezia poporană : *Arz-o focul răzeșiei / Credeam că-i a boierie / Și-i curată sărăcie!*

cari norme nu începură să dispară decât din sec. XVIII încoace, lăsând urme posibile de studiat până în zilele noastre. Fășiile arabile divizate uniform în cuprinsul aceluiaș sat, dar diferite ca întindere dela un sat la altul, apa, pădurea sau muntele și fânețele, cari nu necesitau această diviziune, trecuseră odată cu primii lor ocupanți sub clasa suprapusă a noilor stăpâni; și după ce pătura celor dintâiu, intermediară între răzeși și pământ, fu desbrăcată pe nesimțite de drepturile ei și îndepărtată, rămăseră numai răzeșii și pământul, adică stăpânii și proprietatea, așa cum îi găsim în ziua de azi.

Recapitulând cele spuse până aci, credem că origina răzeșilor nu poate sta nici în împrumutarea veteranilor romani pe solul Daciei, nici într'o mică proprietate alodială ab initio (pe care, afară de cele trei regiuni Vrancea, Câmpulungul și Tîgheciul din cari am făcut o categorie aparte, nu o putem deduce din nici o mărturie serioasă a trecutului), ci numai în evoluția hărăzirilor domnești dela judecie la proprietate și în neîncetata sporire a descendenților celor hărăziți, paralelă cu neîncetata îmbucătățire, fie în abstract, fie de fapt după partagii, a acestor hărăziri.

*
* *

Cu origina răzeșilor n'am terminat însă. Într'adevăr, ar rămâne încă inexplicabile două lucruri:

1. «Persistența numeroasă a răzeșilor până în ziua de azi, cu toata aservirea, ce părea fatală, a celor mai multe sate de răzeși și mai ales cu toată mâncătoria de răzeșii, care alcătui în sec. XVII și mai cu seamă în al XVIII, cele mai multe latifundii.
2. Afacerea la câmpie a unui număr mai

mare de sate răzeșești decât la munte, unde se dezvoltaseră în timpuri mai vechi cele mai numeroase și mai caracteristice alcătuirii răzeșești⁹¹⁾.

Aceste două constatări ar rămâne fără tălmăcire, dacă nu am admite în trecut o alimentație continuă a clasei răzeșilor cu alte elemente sociale, mai ales în regiunea câmpiei. Aceste elemente erau mazilii și neamurile.

Mazilii erau coborătorii numeroși ai unor boieri retrași din dregătorii, adică deveniți boieri de țară. Ei trăiau în mijlocul țăranilor, deosebindu-se de ei, pe lângă sistemul de impozit al cislei care nu li se aplica și prin dreptul de a fi judecați numai de Divanul domnesc⁹²⁾. Cei mai de frunte mazili alcătuiau neamurile (D-I R. Rosetti crede că neamurile erau o clasă inferioară mazililor, op. cit. pag. 367); ele nu plăteau birul și unele impozite le plăteau boierește⁹³⁾.

Această coborire a descendenților unor boieri în ultima clasă a țăranilor liberi-proprietari, se datorește unor împrejurări politice. La origina ei nobilimea moldoveană nu avea caracterul nobilimii feudale, adică titlurile erau totdeauna corespunzătoare unei însărcinări reale, unei dregătorii. Cu timpul însă, moșiile de hărăzit sleindu-se cu totul, pretențiunile nobilimii se concentrară asupra dregătoriilor; o disproporție imposibilă de împăcat se ivi atunci între ea și aceste dregătorii. Disproporția aceasta scindă nobilimea în partide grupate în jurul pretendenților la Tronul țării, prin izbânda căroră sperau să-și dobândească dregătoriile dorite, din cari partizanii fostului Domn sau al pretendentului învins erau îndepărtați (maziliți, mazili).

Astfel se creie o clasă de boieri disgrățiați, de boieri fără dregătorii, cari se retraseră pe moșiile lor, numindu-se boieri mazili sau bo-

⁹¹⁾ Astfel la 1803 în distr. Suceava erau 9 moșii răzeșești, în Neamț 19, etc., pe când în Tecuci 51, în Putna 67, etc. (Condica Liuzilor, «Uricarul», VII—VIII).

⁹²⁾ Între ei exista o distincțiune de rang: «...Pre mazilii din rândul de jos li-au pus dăjzii ușoare», iar pe cei de rang

superior «cari n'au încăput la boierii și la ispravnicii și au fost în rândul veliților boieri» C. Mavrocordat îi pune în slujbe și îi scutește de dări («Letopis», III, pag. 183).

⁹³⁾ Xenopol—«Ist. Românilor», III, pag. 556, nota 29; V. A. Urechii—«Ist. Românilor», tom. I, 35.

ieri de țară. Avutul lor, ne mai putând spori prin artera aducătoare de bogății a dregătoriei pierdute, aflându-se încă și sub greutatea dăjdiilor de cari nu mai erau scutiți⁹⁴), se împărți și subîmpărți între moștenitori, cari cu timpul ajungeau într'o stare materială deopotrivă cu a celorlalți săteni. De asemeni identificarea lor sufletească cu aceștia se producea ușor, neexistând cea deosebire de mentalitate și fel de vieață, care formează astăzi un șanț între boierime și țărani.

Astfel acești mazili, sau rămâneau în satele lor (așa satul Moceștii-Buzău sunt urmașii banului Udrea hărăzit de Mihaiu-Viteazul), unde stăpâneau micile lor moșioare întocmai ca răzeșii și moșnenii⁹⁵), sau se amestecau prin satele răzeșești, împrumutându-le și lor mândria proverbială a unei origine pe care nu o puteau uita⁹⁶).

Pătura de răzeși o mai alimentau și satele de vecini domnești sau boierești cari isbuteau să-și

dobândească libertatea și moșia prin răscumpărări ce întreceau în totdeauna prețul vânzării, sau foarte arareori prin liberalitatea stăpânilor mortis causa⁹⁷).

Aceste acte de generozitate ale stăpânilor au fost considerate de unii ca o origină a răzeșilor și moșnenilor, deși propriu vorbind nu poate fi vorba de origini, ci de o reabilitare, căci cei ce-și dobândesc libertatea și moșia sunt foști moșneni și răzeși, sau cel puțin coboritori ai unor asemeni codevălmași.

Astfel într'un doc. relevant de Hasdeu în «Col. lui Traian» (1872, pag. 32) sub titlul «O cucoană democratică dela începutul secolului XVII» vedem că o giupânească Boloșina, soția pitarului Dima, lasă satul Vălsăneștii chiar vecinilor satului⁹⁸).

Hasdeu însoțește acest doc. de o notiță din care reținem aceste rânduri:

«Se credea până acum în genere cum că așa numitele sate moșnenești au fost la noi toate

⁹⁴ Gh. Duca (1678) «au scos și el hârtii pe țară foarte mari și cumplite de grele și alți mazili erau tot închiși la Seimeni și puși în fiere» («Letopis», II, 21).

⁹⁵ «Credincioșilor boierilor Domniei mele Mihalea bivvel «Stolnicu Cândescul, i Părvan Vistierul, i Dragomir Căpitan, i Iordache Cămărășelul, i Radu Ceașul za slujitorii, i Părvu Părcălabul, i Nicula Burducea, i altor moșneni și părtași ai lor de moșie câți se vor afla și cu feciorii lor câți D-zeu le va dăru, ca să aibă a ținea și a stăpâni a lor bătrână și dreaptă moșie ce se chiamă Moceștii ot jud. Buzău...etc.» («Archiva soc. din Iași», I, pag. 118).

⁹⁶ Jeluirea lui «Ion Ghibanul mazâl pre răziași a lui» pentru că îi plătise de o moarte de om și ei nu-i întorseseră nimic. (Ghibănescu-«Surete și Izvoade», I, 135, doc. Din 7200 (1692 Maiu 24); La punerea în posesie a unui Coste Kirilovici în niște părți de moșie cumpărate dela diferite trunchiuri de răzeși figurează ca martori: «Ioniță Gaianțaviv biv Vtormed (?)... Gheorghită Bodrug răzeș de Coșcodani i Ion Coșcodan răzeș ot taz... i Isac Gogul răzeș de Valea lui Nistor și dealul lui Cucută... i Agapie Bulmaga căpitan de răzeș ot taz, i Ianake Bulmaga căpitan de răzeși ot taz... i Ioniță Bulmaga mazil ot Sinești și Seret Ianake ot «Sinești» (doc. 1781 Const. Dim. Moruz, «Arhiva soc. din Iași», III, pag. 549); Adevărul dela departamentul Pricinilor Străine (1817) «că numitul Al. Racoce au fost cunoscut în rânduiala mazililor de aice și moșinas atât în moșia Carapciu din Bucovina, cum și în alți moși» (N. Iorga - «Studii și Doc.», V, pag. 426).

⁹⁷ Vezi Rosetti - Op. cit., pag. 189, data 1619; «Col. lui Traian» pe 1872, pag. 32, data 1617; Vezi și un caz din

Muntenia în Al. Ștefulescu. «Gorjul istoric și pit.», pagina 128-129 : «...Drept aceea aducându-și aminte jupan Stoica Vistierul de multe scripturi sfinte cari sunt de folosul sufletului, deci au slobozit și au iertat acest de mai sus sat și oamenii de vecinie cu toată moșia lor tot satul pretutindenea ca să le fie lor moșie și moștenire lor, feciorilor lor, nepoților și strănepoților» (3 Maiu 1620, Gavril Moghilă Vv.).

⁹⁸ «Din grația lui D-zeu Ion Alexandru Vodă... dă Domnia mea această poruncă domnească satului Vălsăneștii, «tuturor bătrânilor moșneni (sic) de acolo ca să le fie lor delnițele și ocinele și hotarul și curătura și toate locurile lor fiindcă acest sat fusese proprietatea giupânesei Boloșina, soția pitarului Dima și l-a fost ținut ea cu vecinii cu tot până în zilele răposatului Radu Vv. Mihnea, în timpul căruia apropiindu-se ceasul de moarte al giupânesei B., căutat-a ea dimpreună cu pit. D. că adică cine după moartea lor ar putea să-i pomenească în loc de fii și fete». Se gândesc întâiu să lase rudelor sau unei mânăstiri, dar găsind ei că n'ar fi de folos, «ci încă mai mult păcat și mai mare blestem căci acei vecini sunt Români creștini, iar au nescai-va Țigani ce le zice găvăoani, încât chipzuit-au mai la urmă giupâneasa B., și soțul ei pitarul D. că mai cu cale ar fi să-și facă pomana chiar cu toți acei vecini din V., dăruindu-le toate delnițele și toată curătura și toate locurile lor ca să se hrănească ei acolo și să fie și cnejii și în loc de fii să-i pomenească pe dânșii după moarte...», etc, (Urmează o tranșacție a. Boloșinei cu o nepoată, cu care avusese judecată pentru satul V., dându-i acestea 12000 de asprii ca să nu se mai lege de satul V.).

de origină mai mult sau mai puțin, ostășască, fie din periodul primitiv al legiunilor romane⁹⁹) fie din timpii mai moderni ai luptelor naționale de independență contra unguirilor și păgânilor. Hrisovul de față indică o nouă și neașteptată sorginte a acestei străbune creațiuni și anume vechiul spirit democratic al claselor de sus a societății române, o sorginte negreșit foarte parțială, foarte restrânsă, dar cu toate acestea foarte adevărată, căci Alexandru Vodă Iliăș și întregul Divan princiar din 1617 relatând faptul cucoanei Boloșina, nu manifestă nici un fel de surprindere ci au aerul de a povesti o ordine normală de lucruri».

În acest doc. nu vedem o sorginte de creațiune propriu zisă (doc. zice chiar: «dă Domnia mea... tuturor bătrânilor moșneni de acolo...», adică foști moșneni altădată); din el nu reiese nici chiar spiritul democratic ce-i atribuie Hasdeu. E adevărat că printre foarte numeroasele cazuri de răscumpărări cu prețuri îndoite chiar decât se făcuseră vânzările, sau de desrumâniri «numai capetele lor fără de moșie», cuvinte cari însemnau cel mai hrăpitor act al stăpânilor, cazuri ca cel citat de Hasdeu merită a fi relevate. Ele nu pornesc însă din vreun spirit democratic, căci nu putem înțelege sub ce aspect ar fi putut concepe acele vremuri un democratism, ci din sentimentele religioase foarte adânci ale boierimei, cum se zicea d. p. despre generozitatea Stoicăi Vistierul, în alt doc. ce cităm mai sus: «aducându-și aminte de multele scripturi sfinte cari sunt de folosul sufletului... etc.».

În fine, în cuprinsul aceluiaș răzeșii, numărul copărtașilor mai sporea și prin o creațiune accidentală foarte obișnuită la răzeși, aceea a înfrățirii persoanelor străine de moșia înfrățitorului¹⁰⁰).

O ultimă observare avem de făcut asupra ră-

zeșilor șezători în târguri și având răzeșii pe hotarul acestora. Asemenea târguri nu sunt decât vechi sate răzeșești transformate în târguri la o dată mai recentă. Astfel într'un doc. din 1738 cetim un proces pentru un loc de dughiană «din bătrânul lui Butnariu» în târgul Focșani «cumpăratură dela Lazăr orândariul dela niște moșiani de acolo din satul Stroeștii, unde iaste acum târgul Focșani, cari moșiani s'au numit Nemțeanii»¹⁰¹).

Origina moșnenilor

În Țara românească elementul românesc nu lipsea înainte de descălecare, după cum nu lipsește nici în Moldova; el ne apare chiar foarte numeros, mai ales în părțile muntoase ale Olteniei (în lit. istorică veche Banatul Severinului), ale Hațegului, Temișanei, etc. Primele cunoștiințe mai întinse despre Români din aceste părți datează de pe la jumătatea sec. XIII, când regele Bela IV al Ungariei dăruiește (1247) cavalerilor Ioaniți țara Severinului, împreună cu cneziatele lui Ioan și Farcaș, Lytira (țara Lotrului de care ținea și Hațegul) și Cumania, respectând însă voievodatele lui Lyortoy (Lytuon) și Seneslau (acesta în stânga Oltului), cari erau numai tributare, având o independență lăuntrică. Donațiunea consta în cedarea pe 25 de ani a unei jumătăți din toate veniturile ce se cuveaua regelui din aceste cneziate și voievodate¹⁰²).

Prin urmare vedem pe Români din partea apuseană a Țării românești organizați în mici stătulețe mai mult sau mai puțin depinzătoare de coroana Ungariei, însă lipsite de orice legături federale între dânsle. Din această cauză posibilitatea unei vieți de stat unitar nu apăru de cât prin o unificare răsboinică, căreia atribuindu-

⁹⁹) Părerea aceasta am arătat-o în altă parte ca fiind cu totul greșită.

¹⁰⁰) Caracterele acestor înfrățiri le vom arăta în cap. rezervat caracterelor juridice ale codevalmășiilor moșnene și

răzeșești.

¹⁰¹) N. Iorga - "Studii și Doc.", V, pag. 234.

¹⁰²) Col. Hurmuzaki «Doc. privitoare la Ist. Românilor», tom. I, pag. 249.

i-se de istoricii noștrii în mod hipotetic date și origine diferite, ține încă de domeniul istoriei legendare¹⁰³).

Asupra proprietății fonciare din epoca primilor voievozi cari domnesc peste acest stat unitar, avem de observat câteva caractere deosebite de cele constatate la descălecatul Moldovei. Am văzut cum acolo cnejii ca proprietari liberi încetaseră în scurt timp de a purta acest nume, negăsind nici un document în care ei să aibă această însemnare; în schimb cuvântul fu păstrat acolo pentru funcționarii sătești până la sfârșitul sec. XV.

În Țara românească lucrurile se întâmplară contrar. Ea fiind mult mai populată decât Moldova, locurile de hărăzit fură mult mai restrânse ca număr și cnejii, ca administratori domnești, avură o scurtă durată. Nu găsim nici un doc. muntenesc prin care Domnul să hărăzească sate administrate înainte de cneji¹⁰⁴). Din secolul XV avem prea puține doc. în cari ei apar sub însemnarea de funcționari sătești, având judecia, făcând cisluirea din care făceau și ei parte și având poliția satului. Din secolul XVI-lea înainte sunt înlocuiți cu pârcălabii, vatafii, vorniceii, isprăvniceii, etc.¹⁰⁵); numele de cneaz

sub această însemnare dispăre din doc. și ia în schimb însemnarea de proprietar liber, identificându-se cu meghieș, moșiean, moștean, etc., iar satele «cnejești» apar într'un înțeles opus celor boierești, domnești, mănăstirești, adică sate de țărani liberi și proprietari¹⁰⁶).

Astfel Mihaiu Viteazul (7 Oct. 1594) confirmă vistierului Andronie (Cantacuzino) satul Groșanii, care «au fost cneji pe ocinele lor» și se vânduseră lui Andronie pentru 42.000 aspii¹⁰⁷).

1616. Mihaiu Viteazul luase Hatul Scărișoara, «ot sud Romanați» pentru năpăști de bir. Ei dau 70.000 aspii și Simeon Vv. «a slobozit pe acei săteni din Scărișoara ca să fie iarăș cnezi cu ocinile lor»¹⁰⁸).

La 1623, Iunie 18, Radul Mihnea confirmă fraților Vladul și Staico, fiii lui Teodosie, fost mare logofăt, cinci sate întregi, cari fuseseră toți cneji sau meghiași și se vânduseră vecini. Despre unul din aceste sate se spune că acești săteni din Fumotești, ei au fost cneji din moși și s'au micșorat și au sărăcit de moșii...etc.».

1662. Mai mulți din marii boieri dau zapis satului «Alimâneștii pentru a se libera din rumânie, ca unii ce au fost oameni judeci»,

¹⁰³) Opiniunile curente sunt: 1. D-I Al. Xenopol susține că unificarea statului muntean e datorită unei individualități de origină făgărășană, care ilustrează teoria istorică a providenței («Ist. Românilor», II, pag. 72 urm.); 2. D-I Gr. Tocilescu («Manual de Ist. Românilor», pag. 40 urm.) crede în aceeași acțiune a omului providențial, atribuindu-i însă o origină munteană; 3. Hasdeu («Magnum Etymol.», tomul IV : Introducere) crede că întemeierea statului muntean e opera mai multor Bassarabi originari din Oltenia, iar legendarul Radu-Negru e un coborîtor al acestora care domnește către sfârșitul sec. XIV-lea; 4. În fine D-I D. Onciul («Originile Principatelor Române», «Radu Negru și orig. Țării românești») crede ca descălecare din Amlaș și Făgăraș «e o tradiție de origină pur literară plămădită de cronicarii noștrii mai târziu decât primele redacțiuni de cronică ale țării» și că origina Țării românești, cu instituțiile ei byzantino-bulgare și cu titlul de Ioan moștenit dela împărații Assanizi, provine din despărțirea imperiului româno-bulgar, care datează până la 1241, într'un stat românesc în stânga Dunărei și altul bulgăresc în dreapta ei.

¹⁰⁴) I. Bogdan—«Despre cnejii români», pag. 30.

¹⁰⁵) Zezi Iorga—«Studii și Doc.» V, pag. 37, 124, 154, 340, etc.

¹⁰⁶) Meghies, megieș, dela slav. meja, adică hotarul ce desparte două posesiuni, însemnă deci pe cei ce posedau două pământuri vecine (Melchisedec—«Cronica Hușilor», nota pag. 162) Zezi și «Etimologia» d-lui Tocilescu («Rev. p. Istorie și Archeologie» 1882): megieș, proprietar rural = megyes, mejda. Megieșii exercitau un retract vecinal: În actele de vânzare întâlnim formele stereotipe ca «cu știrea tuturor meghieșilor și den sus și den josu și den crucișul locului» sau «și din prejurul locului». Conf. Iorga—«Studii și Doc.» V, pag. 478: Oamenii din Orbi se vând «cu toate moșiile noastre de în partea megieșască, câtă ne se va alege, părțile noastre de preste tot hotarul megieșesc... ci ne-am vândut de-a noastră bună voie și cu știrea tuturor megieșilor de în prejurul locului» (data 1675). În înțelesul acesta cuvântul megieș e identic cu răzeș. În retractul pe care l-a cunoscut poporul nostru (protimisis) megieșia era numai un element (rudenia de sânge era celalalt) (conf. Iorga—op. cit. V, pag. 157): Niște răzeși din Golăești vând partea lor egumenului de Florești «căci, una ne iaste și niamu, a doa și răziașu: alții n'au încăput a cumpără parte noastră, afară de Sfintae Sa și neamul său».

¹⁰⁷) I. Bogdan—op. cit., pag. 26.

¹⁰⁸) N. Iorga—«Studii și Doc.», voi. V, pag. 48

¹⁰⁹) N. Iorga—«Studii și Doc.», V, pag. 124.

dând 800 ughi bani gata¹⁰⁹).

1679, Iunie 17. Mihnea Vv. fiind în vrăjmășie cu boierii lua bani dela satele acestora «făcându-le cărți de slobozie și de judecie, să hie în pace de rumânie»¹¹⁰).

De ce nu apăruseră cnejii sub această însemnare și în secolul XIV—XV-lea, când expresiunea numea exclusiv pe funcționarii sătești ?

Dela organizarea Munteniei ca stat unitar și până la Vladislav Basarab, de când datează cele mai vechi documente muntenești, fiind aproape un secol, perioada cnejilor «usque ad beneplacitum nostrum» sau ad vitali, cum am văzut că erau la început și cei din Ungaria, se sfârșise¹¹¹); cneziatele deveniseră ereditare, cnejii ca stăpâni de sate încetaseră de a se mai numi astfel încă înainte de apariția acestor mai vechi documente muntenești.

Descendenții acestor stăpâni de sate încep să ne numească iarăș cnejii și judeci tocmai la sfârșitul secolului XVI-lea. De ce tocmai atunci ? Singura explicare a acestui fapt e cea propusă de d-l Bogdan: «Când un sat întreg, de 30, 40, 50 sau 100 de case zice că au fost toți cnejii, este evident că această numire trebuie înțeleasă ca un nepotrivit termen de cancelarie pentru satele cnezești, ca și birul cnezesc din 1568».

Exceptând deosebirea de înțelesuri pe care a suferit-o cnejia și cnejii în Moldova și Țara românească, procesul, proprietății fonciare ni se pare a fi același în cele două țări, origina moșnenilor și răzeșilor identică. Descendenții primilor stăpâni ai satelor au provocat și aci aceeaș evoluție a cnejiiilor și judeciilor către proprietate, întreținând-o în cursul timpului prin aceleași împilări și desbrăcări de drepturi pe cari le-am văzut în Moldova. Găsim și aci aceeaș alienabilitate a părților de sat care fu prima treaptă și cea mai temeinică a proprietății pline de mai târziu; aceeaș neîncetată împărțire și subîmpărțire între nenumărați coborâtori și moștenitori ai moșilor satului și pe cari i-am

văzut mai sus numindu-se într'o vreme cnejii, judeci, apoi numai megheși, moșieni, moșteni și până în ziua de azi moșneni / în fine aceeaș aservire a posesorilor originari (siraci, rumâni, numiți astfel ca element etnic aborigen și numai dela sfârșitul sec. XVI-lea ca șerbi), cari sfârșiră prin a se «hrăni» pe delnițele și funiile proprietarilor moșneni, fără să le poată părăsi; o hrană cu noduri - dacă ni se poate trece expresia -, care îi sili pe cei mai mulți, îndată ce poziția lor juridică le-o îngădui, să părăsească în mâinile stăpânilor pământul, pe care îl frământaseră multe rânduri de strămoși ai lor, cu osteneți și sudori. Documente identice cu cele moldovenești și pe cari nu le mai reproducem pentru că ar fi o reeditare a acestora, ne pot încredința ușor despre identitatea evoluției fonciare din Țara românească, schițată mai sus, cu aceea pe care am constatat-o în expunerea referitoare la răzeși. Acolo ne-am servit chiar de mai multe ori de doc. muntenești, cari potrivit-se perfect pentru faptele petrecute în Moldova, nu sunt decât dovada acestei identități. O mai vie dovadă găsim în caracterele juridice, atât de asemănătoare între ele, ale codevâlmășiiilor moșnene și răzeșești pe cari le studiem în cap. următor, asemănare ce nu poate fi explicată decât printr'o identitate de origină.

Ne mai rămâne de făcut o singură observare referitoare la origina moșnenilor. Am văzut cum în Moldova, Vrâncenii, Câmpulungenii și Thighecenii, pe cari i-am numit răzeși originari, formau o clasă deosebită de mici proprietari allodiali anteriori descălecării și respectați de aceasta. În Țara românească, moșnenii a căror proprietate nedăruiată lor de nimeni să fi fost de asemeni respectată de descălecători sunt Câmpulungenii, cu deosebirea că moșnenii de Câmpulung au dobândit în nenumărate rânduri confirmarea domnească a privilegiilor lor.

Astfel hrisovul lui Radu Vv. feciorul Mihniei

¹¹⁰ N. Iorga—Ibid. pag. 306.

¹¹¹ I. Nădejde—«Din vechiul drept român», pag. 105.

Vv. (7123 (1615) Maiu 7) scutește pe «moștenii din orașiu și cu feciorii lor câți D-zeu le va dăruii» de găleată, slujbă domnească, vama pâr-călabilor de oraș. Cu moșiile vreunuia din ei, în caz de deces, să nu aibă amestec nici Domnul, nici pâr-călabul, nici boierii. Nici un boier să nu fie volnic a avea casă, vie, delniță la câmp «ci numai orașianii să fie volnici să facă ce vor vrea ei cu toate aceste moșii». Orașenilor datori nu li se putea vinde după moarte averea de către creditorii decât tot orașenilor (protimisis). Li se da și jurisdicțiune autonomă¹¹²).

Leon Vv (25 Martie 1633) le întărește stăpânirea asupra munților înconjurători «pentrucă acești numiți munți și plaiuri au fost de baștină ai orașenilor Câmpulungului dela moși, dela strămoși, încă mai dinainte vreme dela siederea orașului», din zilele altor Domni bătrâni ce-au fost de demult.

Mateiu Basarab (12 Aprilie 1636) întărește Câmpulungenilor privilegiile din hrisovul lui Radu Mihnea și munții «să le fie lor moșie care se numește a orașului, care au fost din siederea satului» (1637). Printr'un alt privilegiu dela acelaș Domn, dat orașenilor «însă câți sunt moșteni în orașiu» aceștia dobândesc monopolul vânzării vinului. Moșnenii de Câmpulung mai obțin întărirea privilegiilor lor dela Mihnea Vv. (1659), dela Gheorghe Ghica (1660), Gr. Ghica (1672), Gh. Duca (1682). In cele mai multe din aceste doc. se vorbește și de un vechiu hrisov al lui Radu-Negru (1292), referitor la aceleași privilegii ale Câmpulungenilor. Pentru sătenii din Rucăr și plăeșii din Comănești, cari nu erau moșneni de această categorie, ci uzufructuari pe pământurile domnești sub obligațiunea grănițuirii, a se vedea R. Rosetti— Op. cit., pag. 229.

Caracterele juridice ale codevălmășiilor moșnene și răzeșești din trecut

Proprietatea satelor de moșneni și răzeși pre-

zintă două faze deosebite: Cât timp primii descendenți ai stăpânilor hărăziți trăiau sub regimul unei comunități de familie absolută, nu putea fi vorba de un drept de proprietate afectat individualităților cari compuneau familia. Am. văzut însă cum această fază, care trebuie să fi fost de scurtă durată și care din lipsa izvoarelor scapă observării noastre, fu părăsită în urma unui prim partaj între acești descendenți (bătrâni sau momoșii-mari), cari localiză dreptul de proprietate, adică de aci înainte satul «umbla pe (atâția) bătrâni». Însemna însă oare că acest partaj distrugea și indiviziunea? Nu, căci numai dreptul de proprietate însuș era obiectul partajului; obiectul dreptului de proprietate rămânea în indiviziune. De aceea numai după o îndelungată stăpânire pro-indivizo, din cauza neînțelegerilor (communio mater rixarum) sau a unui cumpărător străin de ceată, care cerea hotnricirea părții vândute, se proceda în sfârșit de către boierii hotarnici la discuția și stabilirea bătrânilor, pe numele cărora se localizase la început proprietatea satului, la stălpirea lor și la stabilirea drepturilor descendenților acestor bătrâni după gradul ce ocupau în «spîta neamului». De aci înainte începea a doua fază a proprietății moșnene și răzeșești, când urmele comunismului de altădată trăiau numai în dreptul de retract (protimisis) și în solidaritatea răzeșilor față de puterile publice, în materie civilă sau penală.

Înainte de a intra în studiul amănunțit al fiecăreia din aceste două faze, să ne întrebăm care era baza acestui comunism?

Sub imperiul individualismului care prezidă azi manifestărilor noastre sociale, nu ne-am putea închipui o stare de indiviziune decât ca urmare a unei societăți de bunuri, alcătuită pe cale contractuală. Nu se întâmplă însă tot astfel în copilăria societăților, atunci când se înjghebează pentru întâiaș dată o concepțiune despre proprietate. Ea aparține familiei, care tutelează pe individ dela primii săi pași până

¹¹²⁾ Vezi «Magazinul Istoric», tom. V, pag. 831 urm.

la cei din urmă și care singură reprezintă o personalitate juridică. Individul nu are încă un patrimoniu, prin urmare nici puțința de a transmite ceva moștenitorilor sau de a testa.

Această fază a proprietății, pe care n'ο putem surprinde nici în monumentele juridice ale lumii romane, nici în dreptul modern, - care proclamă numai proprietatea individuală tocmai pentrucă în epoca formațiunii lor nu exista decât aceasta, - o găsim la baza tuturor societăților primitive, izvorînd dintr'un adânc sentiment religios favorizat de nesiguranța traiului și mai ales de o absență a conștiinței muncii, adică a apropriațiunii individuale. Chiar la popoarele cari au trăit în atingere sau pe ruinele lumii romane, pe care cele mai exagerate simptome ale individualismului o costaseră cele mai mari dezastre politice, găsim proprietatea colectivă a clanului sau a familiei, pentrucă aceste popoare se găseau la o etapă primitivă a organizațiunii sociale. Amintiri din această fază, ca retractai vecinal, s'au păstrat la dănsese până în pragul timpurilor moderne.

La poporul român, copilul cel mai întârziat în desvoltare al geniului latin, urmele acestei faze sunt mai puternice, mai bine conservate. Numai astfel ne putem explica legăturile temeinice de sânge cari stau la baza proprietății moșnenilor și răzeșilor. Am văzut cum în primele veacuri ale vieții de stat hărăzirile domnești nu se făceau decât unor grupuri de indivizi, cari erau între dânsii părinți și feciori sau nepoți, frați, veri. De asemeni în cele mai vechi acte de înstrăinare a părților de sate, atât vânzătorii cât și cumpărătorii sunt constituiți în aceleaș grupuri de strânsă înrudire. Amintirea inițialei proprietăți familiale s'a păstrat în totdeauna în satele de moșneni și răzeși. Astfel pe lângă aceste numiri generice ei își mai

zic «frați», «veri», «frați de ocină», «cetași» (gens.)¹¹³.

Chiar după desagregarea codevălmășiilor, când singurele legături ce rămăseseră între răzeși erau protimisul și folosința comună în partea nearabilă a moșiei, răzeșiile lor purtau încă marca acestui comunism de familie. Astfel într'un document din 1581 cetim că un Druțe vinde partea lui de ocină din Poeni nepotului său Ignat Doboș și surorii sale Albei preutesii, drept un cal și 30 de taleri «pentru că feciori n'am ca să le fie lor dreptă moșie în veci»¹¹⁴). Există prin urmare o datorie intimă a părintelui de aș trece averea copiilor. (Hasdeu credea chiar că expresia «feciorie» întâlnită în mai multe documente, ar însemna averea ce trece la feciori, prin analogie cu «moșie» dela moș și ocină dela otcina, oteță (slav.) = tată. (Ibid. doc. VIII).

Baza comunismului moșnenilor și răzeșilor fiind legăturile de sânge, o creațiune artificială a acestor legături, înfrățirea, formează unul din principalele sale caractere.

Frăția de moșie, foarte frecventă la răzeși și moșneni, se opera fie pe părți de moșie distincte, fie pe părți stăpânite pro-indivizo cu ceilalți cetași. Înfrățitul putea fi sau un străin - și aceasta se întâmpla în majoritatea cazurilor, - sau un răzeș dintr'un alt bătrân (în înțelesul de întindere), care își vânduse partea lui aleasă, sau voia să și-o mărească prin efectul înfrățirii.

Forma desăvârșită a înfrățirii era peste toate bucatele, dobitoacele și ocinele fiecăruia dintre cei înfrății. Așa e următoarea înfrățire în cartea mai multor moșneni pentru Coteana (Vlad Yv. 1447): «Iar după aceea venit-au Taeincoș (!) și Stan și Colțea și singuri înaintea Domniei mele de s'au înfrățit pre a lor bucate și dobitoace și pre ocine și pre Țigani și pre toate ale

¹¹³ Socoteală între doi răzeși «și între alți frați ai lor» (Iorga—«Studii și Documente», V, pag. 148); Răzeș stăpânind «într'acel sat cu alți frați» Ante 1693 (Iorga — Ibid., pag. 146); «Gheorghe cu toată cearta lor (de frați de ocină) den Crâmpoia» (Ibid., VII, pag. 274); Moșneni «cu alți veri ai lor sunt toți den feate» (se protimisesc descendenții din feciori) data 1652; Preoți din Scărișoara «cu cetașii

lor» (Ibid., V, pag. 453); Transacție între doi moșneni «cu cetașii lor» și alții. (Al. Ștefulescu—«Gorjul istoric și pittoresc», pagina 138); etc.

¹¹⁴ Publicat în «Columna lui Traian» pe 1877, doc. V.

¹¹⁵ Publicat în N. Iorga — «Studii și Documente», voi. V, pag. 169.

lor, ca să-și ști, să fie trei frați nedespărțiți¹¹⁵). Găsim însă cele mai numeroase exemple, când numai înfrățitorul «pune și înfrățește» pe celălalt peste ocina lui, iar acesta îi aduce numai bani, scule, dobitoace, etc., fiecă era lipsit de avere fonciară și atunci scopul înfrățirii era tocmai de a-l face proprietar de pământ, agricultor liber; fiecă - și aceasta e explicațiunea pentru majoritatea cazurilor, — deși avea moșii întinse chiar, voia totuși să fie înfrățit într'un sat răzeșesc sau pe un bătrân, ca să nu fie împiedicat, în cumpărătorile ce avea de gând să facă în acel sat, de protimisirea rudelor sau răzeșilor vânzătorilor. Sunt documente în cari această intențiune se vede clar, înfrățirea nefiind decât o curată vânzare. Astfel în documentul din 1571 dela Alex Vv., după ce confirmă unui Stoian «... să-i fie în Prăscoveni partea lui oricâtă se va alege în moșia Ujască și în moșia Mărășască, fiindu-i vechie moșie» întărește și următoarea înfrățire: «iar după aceia au venit Stoian de 'naintea Domniei mele de s'a înfrățit cu Ogurlu ca să fie ei frați nedespărțiți peste partea lui Stoian în moșia U. și în moșia M., iar Ogurlu pentru această frăție a dăruit lui Stoian 500 asprii...»¹¹⁶).

Într'un alt document din 1600 se întărește înfrățirea următoare: «Să se știe cum veni Radul și Drăghici dela Slăvitești la vāru-sāu

Banul Bārbuza, de înfrățiră și băgară pe Banul Bārbuza pre-le lor ocine, de bună voia lor, cu știrea tuturor megiișilor de prejurul locului, ca să aibă milă de dumnealui și căutare până la moarte, iară Banul B. el lui milui și deate as. 5000 gata»¹¹⁷).

Urmările juridice ale înfrățirii erau aceleași ca între ceilalți codevălmași: moștenirea reciprocă între cei înfrății sau descendenții lor, deși de regulă răzeșii cari recurgeau la înfrățire nu aveau descendenți și tocmai de aceea voiau să-și asigure pe această cale o ereditate artificială; solidaritatea în materie civilă sau penală (pe care o vom studia aparte); în sfârșit, în cazul când înfrățirea se făcea în universalitatea bunurilor, obligațiunea de a nu cumpăra moșie separată¹¹⁸). Multora din înfrățirile pe cari le întărea Domnul, acesta le mai adăuga și obligația inalienabilității moșiilor celor înfrății¹¹⁹).

Dar la poporul nostru, atât de vijelios în manifestările sale sufletești, această expansiune de altruism se întâmpla adeseori să se schimbe în discordii și neînțelegeri grave în administrarea averii comune și înfrățirea sfârșea prin a se disolva, cu blestem din partea înfrățitorului pentru care va mai face ca dānsul¹²⁰).

Frecvența înfrățirilor la moșnenii și răzeși se explică prin utilitatea ei, mai ales în următoarea

¹¹⁶) Publicat în «Foaia Societății Românismului», anul I pag. 91

¹¹⁷) Publicat în N. Iorga - Op. cit., voi. V, pag. 176.

¹¹⁸) David din Zalucea se jeluște lui Ștefan-Vodă (1660) «pre Manea din Ivăncăuți, zăcând c'au avut moșie depreună la sat la Cuzlău; acum s'au sculat Manea și-au cumpărat de iznoavă o parte dela altu rășiaș de acolo și n'au dat «știre și lui Davidu, când au cumpărat, să fie iar frățeste, ci au cumpărat fără știrea lui Davidu. De este așa să socotești să-i întorcă Davidu giuământate de câți bani va fi dat Manea și să ție iar frățeste». (Iorga — Ibid., pag. 538).

¹¹⁹) 1490. Vlad Țepeș: «... mai pe urmă au venit jupānul «Lațco înaintea Domniei mele de și-a regulat pe nepoții săi de frate jup. Andrian și jup. Lupul, dāndu-le giuământate ohabei. ocolul Tismenei și jumātatea Petrenilor și tot satul Topeștii ca să fie frați nedespărțiți, eară oricui din ei se va prileji a muri mai înainte de ceilalți să nu se vāndă partea lui, ci să treacă la cei rāmași, dāndu-se Domniei mele un

cal bun». («Arhiva Istorică», vol. I, partea I-a, pagina 5).

¹²⁰) «Drept aceea și Domnia mea au dat jup. Cāndei ca să «fie volnic să scoată pre Vārjoage Log. și pre Udriște Beceriu dupre moșia lui pentrucă sunt ei oameni răi ci n'au vrut să trăiască bine cum le-a fost toceala dela părinții lor... Și-au pus Cānda jurāmānt care din feciorii lui au din nepoții lor va mai înfrății pe alți oameni străini din altă parte să fie proclēt și afurisit de 318 sf. părinți dela Nicheia». («Foaia Soc. Românismului», I, pag. 152, [data doc. 1551 Maiu 6]; Iată și un caz de ingratitudine: Stan al Blājoei face frăție cu Barbul clucerul din Rugi. Apoi Stan neputānd trăi cu Barbul și-a sfārāmat casa și s'a mutat la altă moșie a lui, ce se chiamă Viezura în capul viilor. După moartea lui Stan, feciorul lui e tras la Divanul lui Gavril Vv. de soția Barbului, cum c'ar fi rāmān de oare ce Stan se vānduse Barbului pe partea sa de moșie din Drāgoeni, iar nici cum nu fusese vorba de înfrățire (sec. XVII Ștefulescu - «Gorjul istoric și pit.», pag. 102-108).

rele cazuri:

Prin înfrățire se eluda protimisirea rudelor și răzeșilor de către megieșii și boierii, cari reușeau să-și alcătuiască domenii întinse numai din peticile răzeșești. Prin înfrățirea ulterioară unei vânzări de pământ, se putea fraudă cumpărătorul aceluia pământ¹²¹). Soții fără descendenți recurgeau la înfrățire pentru a se moșteni reciproc¹²²). În fine, înfrățirea putea îndulci obiceiul pământului, după care, în principiu, fetele nu puteau veni la succesiunea averii imobiliare în concurs cu partea bărbătească.

Pentru a se eluda această dispoziție, fetele, erau mai întotdeauna «așezate» cu frații lor pe moșie, adică înfrățite cu aceștia¹²³).

Printre documente de asemenea înfrățiri, din cari cităm câteva în notă, n'am găsit însă nici unul din Moldova. Aceasta pare a

întări aserțiunea că în Moldova privilegiul masculinității era necunoscut. Chiar în Muntenia nu apărea decât la începutul veacului XVI-lea, importat de peste munți prin influența feudalismului¹²⁴). În documentele veacului al XV-lea vedem că fetele moșteneau deopotrivă cu feciorii.

Despre moși sau bătrâni

Am văzut că aceștia erau descendenții primului sau primilor stăpâni ai satului și proprietari pe părți din acel sat, în urma unei împărțeli fie numai în abstract, fie pe teren, căci vedem bătrâni așezați în partea de sus a satului, alții în partea de jos, în partea dinspre răsărit, etc.¹²⁵). Această fază primară a bătrânilor sau moșilor o găsim la toate satele de moșneni și răzeși, în cele mai vechi documente de proprietate sau în

¹²¹) A se vedea un asemenea caz în «Studii și Doc.» ale d-lui N. Iorga, voi. V, pag. 441.

¹²²) 1571, Alex. Vv.-Log. Codrea și soția sa Anca se înfrățesc pe moșie «și căruia dintre dânsii i se va întâmpla moartea mai înainte, iar pre acestea cel-laltu să le țină toate...» («Col. lui Traian», 1870).

¹²³) Iată câteva exemple:

1504, Iunie 15. Radu IV (cel Mare): «... apoi a venit înaintea Domniei mele și a așezat pe fiica sa Stana la rând cu fiul său Ivan peste partea sa de moșie din Petrești ...» (Ștefulescu—«Gorjul Istoric și Pit.», pag. XXVIII);

1519. Un act dela Neagoe Basarab pentru moșnenii din satul Milcoveni, din care rezultă că fetele moșteneau averea părintească nemișcătoare numai printr'o înfiire specială «în loc de fii» (nota Hasdeu, «Columna», anul V-lea);

1531, Dec. 17. Vlad Vv. (Vlad al IX-lea): «... iar apoi Ivan de mai înainte vreme a așezat pe fica sa Stana și cu frații ei Ivan, Mircea, Nan și Lai ca să fie câte-și cinci, unul ca altul...» (Ștefulescu—Ibid., pag. 341);

1564, Petru Vv.(Șchiopul): «... a venit însuși Rădeiu înaintea Domniei mele și a dat și a așezat și a înfrățit pe fica sa anume Tudora cu fiul său anume Crăciun, ca să fie doi frați nedespărțiți peste toată moșia lui până în veci... să fie doi frați Tudora cu Crăciun» (Ștefulescu—Ibid., pag. XXIX-XXX).

1600, Nicolae Vv. — Un Drăghiciu și Giurgiu se înfrățesc cu nepoata lor de frate Maria Călugărița peste toate avuturile lor. («Revista p.Istorie și Archeologie » din 1884).

¹²⁴) La Români din Făgăraș se pare că acest obicei fusese introdus treptat, căci în secolul XVII vedem că drepturile și privilegiile lor se dădeau uneori pentru moștenitorii de orice sex (posteritates utrius sexus univers), alteori numai moștenitorilor masculi. Vezi «Col. lui Traian», 1882, pa-

gina 22, 219, 557, 562. etc., conf. docum. din 1632: Coman Galea boier de Răușor, neavând băieți ca să le lase boieria, preface în fii, după anticul privilegiu al distr. Făgăraș, pe fetele sale Dobra și Sora. (Ibid.).

¹²⁵) «Adică eu Ion feciorul Bălanei, nepot lui Toader Jidan din Jidani, i-am vândut a mea dreaptă ocina și moșie din Jidani... din partea din jos dintr'un bătrân am vândut giumătate de bătrân și din partea din sus unde au șezut Husul giumătate de bătrân din cinci bătrâni, care să faci a zece parte din sat din partea din sus și'n partea din gios să faci a șasa parte din sat». (Satul era împărțit în două părți, pe una fiind cinci bătrâni, iar pe cealaltă trei bătrâni). Vezi: «Istoria unei moșii» de Gh. Ghibănescu, «Arhiva soc. din Iași», 1889).

Într'un Zapis din 1591: «a patra parte de sat de pretutindeni partea despre răsărit» («Cron. Romanului»); 1671, Duca Vv.: Niște răzeși vând lui Miron Costin mai multe părți de moșie «cari sunt în partea den gios din giumătate de bătrân ce se împarte în șase părți». (M. Costin — «Opere complete», ed. Urechiă I, tabl. cron.).

¹²⁶) Astfel satul Bahna (ținutul Neamțului) au îmblat pe trei bătrâni (mărturia hotarnicului Vasile Buhăescu 1752 «Cron. Romanului»); Satul Plotunești se împărția pe trei bătrâni (mărturia răzeșilor Plotunești la hotărnicirea din 1777, «Arhiva soc. din Iași», loc. cit.); Satul Șendrenii «patru bătrâni ce fac patru părți» e vândut de un Teona Archimandrit «dumisale prietenului nostru lui Rustea neguțătorul» (M. Costin, ed. Urechiă, loc. cit.); Satul Corlăteștii (sau Cotărleștii) a umblat pe trei bătrâni («Socotială cum s'au socotitu între Tofana preutiasa și între Tudosie și între alți frați ai lor pentru moșia dela Corlătești», secolul XVIII-lea. în N. Iorga—«Studii și Doc.», V, pag. 148); «Din vechie stăpânire numai patru moși ar fi fost

hrisoavele de hotărniciri, unde se menționează întotdeauna numărul de bătrâni în care «umblase» satul¹²⁶).

Uneori moșii sau bătrânii nu proveneau dintr'un partaj, ci datau astfel chiar din momentul hărăzirii domnești, când Domnul, întărind unui grup un singur sat, hotăra în abstract și cota-parte a fiecăruia¹²⁷).

Dacă satul fusese destul de întins și primii bătrâni prea puțini la număr, atunci se mai proceda la o diviziune între urmașii imediați ai acestora (bătrânii din bătrâni, moșii-mici; aceștia se mai numesc frați mari). Acest secund partaj se poate deduce ușor din documentele mai vechi, unde se vede cum satul se împarte în părți mai puține decât numărul bătrânilor. (Vezi Ghibănescu - «Surete și Izvoade», vol. III, pag. 134: Deși satul se împarte în două părți sunt șase bătrâni: Vezi și doc. ce cităm la pag. 76, nota 1.

De cele mai multe ori se nășteau chiar confuziuni și neînțelegeri din cauza bătrânilor de formațiune mai recentă, iar răzeșii profitau de

împrejurare pentru a fraudă asupra numărului bătrânilor¹²⁸).

Origina bătrânilor putea fi diferită chiar pe hotarul aceluiaș sat: Părțile de sat devenind alienabile, unii din primii moștenitori le schimbaseră cu părți din alte sate, astfel că pe părțile schimbate se așezau stăpâni străini ca origină de restul părtașilor aceluiaș sat¹²⁹).

Dela înțelesul de prim ascendent al unei numeroase pleme de coborîtori, cuvântul bătrân înseamnă partea de moșie pe care o stăpâneau aceștia - și acesta e înțelesul cel mai obișnuit în documentele moșnenilor și răzeșilor -, sau se întrebuiță chiar ca nume generic al acestei colectivități de descendenți. Astfel vedem certuri, judecăți, cu «bătrânul» cutare, adică cu descendenții aceluia străbun.

Coborîtorii din acelaș bătrân stăpâneau în indiviziune, în curs de mai multe generații¹³⁰). Când însăș bătrânii nu fuseseră împărțiți pe teren, moșnenii și răzeșii țineau «depreună» pe tot hotarul satului, stăpânind de cele mai multe ori în mod anarhic «cine unde au putut»¹³¹).

într'acel hotar... și aflându-ne și noi cu stăpânirea într'acel hotar, au arătat cum nu suntem moșneni vechi a ne ști și noi de moși...» (Iorga — Ibid., vol. VI, pag. 502—3) ; Satul Redea (Romanța) a umblat pe patru moși mari : Cebuc, Sârbu, Lasco, Băjan, (după documente văzute la moșnenii rezeni), etc. Exemplele abundând, acestea sunt culese la întâmplare.

¹²⁷1432. Domnii Ilie și Ștefan hărăzesc lui Pan Moisa dvornicul de gloată și fratelui său satul cu numele Brădiceștii, unde au fost Albul și Brădic, unuia o jumătate, altuia cealaltă. («Cronica Hușilor» sub 1432); Alexandru Vv. (Lăpușeanu) dă lui Stoica vătafu, Banul Stolnicelu, Vlăicușul, etc., o poiană în locul ce se numește Dumbouvița ... care pământ să le fie în trei părți, o parte lui Stoica Vătafu, Banul Stolnicelu, etc. («Arhiva Ist.», loc. cit.).

¹²⁸ Astfel la Dănușani erau trei bătrâni. Răzeșii profitară de ocaziunea unei hotărniciri «mai adăugând pe un bătrân Dragota, pentru ca să înșeli pe schit a nu-ș lua dreaptă partea sa» (Iorga — Op.cit; vol. VII pag. 304).

¹²⁹ Iată un caz: Petru Rareș (1546) cumpără dela Crăstina fiica lui Ioan Brudărescul jumătatea satului Glodeni și o schimbă cu jumătate din satul Țapești și 1/4 din iazul Lozova a nepoților (vreo 17) ai Dumei Brudu «a sa (lor) dreaptă ocină și din praviile de danie ce avu moșul lor Duma Brudul dela părinte-a Domniei mele Ștefan Vv.» Așa că în Glodeni rămân pe o jumătate de sat descendenții Crăstinei, iar pe de alta descendenții lui D.B. («Cron. Ro-

manului» I, sub data doc.).

¹³⁰ Mai mulți răzeși dela Portărești dau mărturie «pentru rândul acestor feciori, precum au avut moșie, moșie lor și strămoșii lor și părinții lor... și au ținut depreună până s'au săvârșit și după săvârșirea părinților lor, au ținut feciorii lor... și au dreaptă ocină și moșie dela moșii lor și dela strămoșii lor cu noi depreună». (Iorga—«Studii și Doc», vol. VI, pag. 21); din doc. Plotuneștilor vedem că descendenții lui Tatul Plotun (care trăise în sec. XVII-lea) stăpânesc în indiviziune până la sfârșitul sec. XVII-lea. (Vezi «Arhiva soc.din Iași», 1889, loc.cit.).

¹³¹ «... Și ne-au mărturisit pentru moșia ce au avut despre moșii lor cei mai sus scriși și despre strămoșul lor Mateiaș Stărce, cum au fost neîmpărțită și au ținut cine unde au putut și unii dintre dânșii au și vândut». (Mărturie hotarnică a lui Miron Costin, în Operele sale complete, ed. Urechii, tab. cronol. sub. 1670, vol. I).

¹³² Nic. Brâncoveanu se plânge către Alex. Moruzi (1799) contra unor moșneni pentru că «stăpânindu-se deavalmă cu dânșii, numai ei vând vinul și rachiul al lor, au și moară pe apa Oltului și fac ce voiesc, nefolosindu-se casa mea». Se învoiesc să împartă venitul cârciumii și dijma din bucate pe funii, iar de la moară să-i dea o mie ocale de făină pe an. (Iorga - «Studii și Doc.» V. pag.454).

¹³³ O pără a egumenului măn. Cozia cu Sarkis din Bujorani «pentru că au avut Sarkis ocină dimpreună cu sf.mănăstire». Se hotărnicesc părțile acestuia. («Col.lui

Acest hotar nu era în todeauna în întregimea lui proprietatea cetelor de răzeși sau moșneni. Vedem unele sate stăpânite în codevâlmășie cu vreun boier¹³²) sau cu vreo mănăstire¹³³), în urma unor cumpăratori sau unor donațiuni în favoarea acestora, făcute în abstract din partea «ce se va alege» sau «câtă se va vini» a răzeșilor nedivizați, ce erau vânzători sau dăruitori și pe cari părți boierii și călugării știau apoi să le rotunjească, transformându-le prin alte achiziții în părți de sat, sau înghițind cu timpul chiar satul întreg.

În alte cazuri vedem că jumătățile din satele răzeșilor sunt călărășeștii, adică domnești, concesdate roșilor și călărășilor sub obligația serviciului militar¹³⁴).

Aceste jumătăți de sate proveneau de regulă dintr'o vânzare anterioară a răzeșilor către Domn, din dreptul acestuia de confiscare, etc. Călărășii cari le locuiau și printre cari se găseau mulți foști răzeși¹³⁵), erau oameni liberi așezați în satele domnești sau pe părțile domnești din satele răzeșilor, unde cultivau pământul în calitate de uzufructuari. Alteori îi găsim risipiți prin satele boierilor sau mănăstirilor, în aceeași condițiune. Ei plăteau o dajdie specială, numită «călărășască» și obțineau scuteli de cele mai multe impozite¹³⁶).

Rumâni și vecinii nu puteau fi călărăși, căci prin aceasta își schimbau pozițiunea lor juridică. Astfel într'o carte a Ducăi Vv. din 7179 (1671) ni se istorisește «precum au venit sătenii de Gârcani și au pârât pre niște oameni de-ai lor din sat că s'au pus călărăși și ei sunt

vecini, și dela Divan i-au dat să-i ia de grumajj». Călărășia nefiind compatibilă cu nelibertatea, rândurile acestui corp de oștire le formau numai răzeșii sau sătenii slobozi fără pământ (clăcașii liberi).

Sucesiunile și Partajul

Normele juridice după cari se regulează succesiunile sunt oglinda cea mai vie a organizațiunii sociale însăși; ele corespund mai cu seamă credințelor morale și necesităților economice ale unei societăți.

În cercul strict al dreptului, studierea și cunoașterea acestor norme are o însemnătate deosebită, căci succesiunile fiind complimentul inherent al dreptului de proprietate, pentru a-i desluși bine pe acesta într'o anumită epocă din viața unei societăți, se impune să cercetăm și normele juridice cari cărmuesc succesiunile în acea epocă.

În ochirea istorică asupra proprietății fonciare din primele secole ale existenței statelor române, am văzut cum condițiunile de viață și de exploatare a pământului favorizau colectivismul agrar; cum în urmă stăpânii acestor așezări sătești păstrară același comunism în exercitarea dreptului lor de proprietate. El formă fundamental dreptului succesoral la moșneni și răzeși, pe care drept nu-l putem însă urmări și cunoaște la origină decât într'un mod sumar, din puținele documente referitoare la epoca indiviziunii absolute, destul de sărace în amănuntele ce ne interesează.

Traian», 1877, doc. XXVIII).

¹³⁴) Astfel satul Dăduleștii în care se găseau unele părți stăpânite prin cumpărătoare de câțiva boieri, altele de moșneni, e vândut jumătate lui Mihaiu Viteazul. La 1633 Mateiu Basarab primește plângere contra călărășilor așezați pe acea jumătate «cum nu țin călărășii jumătate de sat, partea cea domnească, ci țin satul peste tot și partea lor» (a jeluitorilor Pădure Paharnicul cu verii lui). Iorga - «Studii și Doc.» V, pag. 481).

¹³⁵) Ei se numeau chiar răzeși, numai în înțelesul de copărtași (comunismul existând și în așezările de uzufructuari), fără a însemna însăși și județi (proprietari), atribut esențial al adevăraților moșneni și răzeși. Astfel: Ștefan Vv. (Lupul) judecă o pricină dintre niște călărăși «ce șăd»

în satul Ivancea (Orheiu) «cu alți răziași ai lor» și Apostolache Părcălabul ce pretindea proprietatea satului, zicând ei (călărășii) că satul a fost domnesc de târgul Orheiului și ei sunt așezați de moși. («Acad. Rom.» XXII, 181 apud Rosetti - op. cit. pag. 230, nota).

¹³⁶) Pentru rândul călărășilor de menzilor dela Băraiaicul, cari fiind acel drum cu caii lor și cu toate alte cheltueli a lor și jăluind Domniei mele cum se află în grea stare, că osăbit de mezil, sânt supărați și cu alte beilicuri» pe când ei aveau dela Nicolae Vv. «testament de apărare» întărit de Mihai Vv.; nu vor da deci hatmanului plocoane și slujbe «nici leamne, nici orz să nu dea, nici vin hătămănesc să nu li-s leapede, nici clăci hătămănești să nu facă». (N. Iorga - «Studii și Doc.», vol. V, pag. 270-271).

Vedem astfel, că în această perioadă succesiunea se opera numai în abstract. În cele de partaj sau de vânzarea părților nealuse, întâlnim de obicei formule ca aceasta: «... și toată partea Catrinei fiica lui Dragotă feciorul popei Stan, câtă i se va alege partea ei din a patra parte din giumătate de sat din gios, a cincea parte din a treia parte». Ce însemna aceasta? Că satul (partea din jos) fusese împărțit pe doi bătrâni și un popa Stan fusese al patrulea moștenitor imediat al unuia din ei, adică stăpânise «a patra parte din giumătate de sat din jos» ; că mai în urmă însuș acest popă Stan avusese trei moștenitori, între cari unul era Dragotă, iar acesta la rândul-i avusese cinci moștenitori, între cari și pe Catrina, care stăpânea prin urmare «a cincea parte din a treia parte» din partea bunului său popa Stan sau din întreagă jumătatea de sat din jos «a patra parte din... etc.», cum zice formula citată¹³⁷).

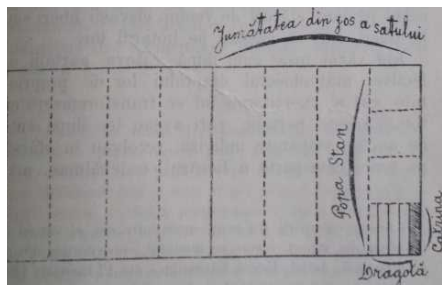
Asemenea formule sunt foarte utile pentru a deduce genealogiile răzeșilor, mai ales când documentele lor nu prezintă o succesivitate neîntreruptă, ceea ce se întâmplă mai în totdeauna. Prin urmare, revenind la citatul de mai sus, Catrina avea drept la 1/60 din bătrânul ei sau 1/120 din tot hotarul satului și aceasta după patru generații, adică cel mult 150 de ani¹³⁸). Zicem «drept» pentru că această cotă-parte nu era configurată nicăiri prin limite aparente; ea exista în baza condominiului pretutindeni,

formând o mică fărâmatură în fiecare brazdă din hotarul moșiei¹³⁹). Această indiviziune își are expresiunea în documentele timpului prin formele stereotipe ca: «câtăse va alege partea noastră și den câmp și den pădure și den apă» sau; «din siliște satului, din câmp, din pădure, din tot locul unde i să va vini parte¹⁴⁰), sau: «a patra parte de în sat, dă în câmp și dă în apă și dă în pădure și dă în siliște satului», etc.¹⁴¹).

Dreptul la această cotă-parte era însă necesar să se știe oricând, pentru că se ținea în seamă la împărțirea veniturilor, pe cari le-am văzut că formau la început-obiectul proprietății stăpânilor. Dar, în afară de această repartizare, nimic nu mai distingea părțile răzeșilor, locuitori pe aceeaș vatră de sat și muncind chiar pe acelaș pământ alături de vecini, clăcașii liberi sau lăturașii, cari se găseau pe hotarul lor.

Am văzut însă cum după câteva partajii efective, atât obiectul dreptului lor de proprietate, cât și exercitarea lui se transformaseră cu totul. Aceste partajii, cari aveau loc după sute de ani de stăpânire indiviză, rezolvau în sfârșit pe teren cota-parte a fiecărui codevălmaș, măsurându-se hotarul în pământuri, funii, stânjeni, sau socotindu-se în mult mai cuprinzătoarele delnițe, gireabii, după cum erau mai șterse sau mai vii urmele dreptului ocupanților originari,— acum rumâni și vecinii, — pe cari i-am văzut aproximativ corespunzători cu numărul acelor gireabii. Suma pământurilor, funiilor, etc. se

¹³⁷) Iată și o schemă pe care ne-o închipuim nu în ce privește forma, care era în realitate foarte neregulată și se mai diformă încă prin alegerea părților «din câmp, din fânețe, din apă, din pădure etc.», ci numai în ce privește valoarea părților după diferitele partajii în abstract:

¹³⁸) Această scurta socoteală arată încă odată absurditatea, presupunerii unei mici proprietăți răzeșești ab initio, căci dacă sate întregi sunt în 150 de ani îmbucătățite în sute de părți, ce-ar fi rămas după un acelaș curs de vreme dintr' o modestă proprietate !

¹³⁹) Aceste cote-parți nu erau egale între ele, ci variau în întindere în raport invers cu numărul coborâtorilor din aceeaș trupină. Astfel «Uricul Năneștilor» din 17 Ianuarie 1495 ne arată pe unii cu optimi de sat, pe alții cu șasesprezecimi, alții cu douăzeciidoimi etc. (Rosetti, pag. 164, nota); Descendenții lui Căliman, dăruit de Petru Rareș, au părți risipite în mai multe sate, unii câte 1/16 de sat, alții câte 1/20, 1/28, etc. (Gh. Ghibănescu—«Ispisoace și Zapise», I, pag. 80).

¹⁴⁰) «Archiva soc. din Iași», anul I, pag. 249.

¹⁴¹) «Columna lui Traian», anul 1877, doc. XXIV din 1604).

împărțea apoi cu numărul cotelor individuale sau cu numărul gireabiilor.

Pentru a putea urmări succesiunea în abstract până la partajii efective, de cele mai multe ori se alcătuiă de diacii, preoții prea rari ce știau să scrie¹⁴²⁾ sau boierii hotarnici «luați pre răvașe domnești», arborele genealogic (spița neamului) al descendenților aceluiaș moș sau bătrân. Asemenea genealogii se pot reconstrui și azi din documente, când acestea sunt bine conservate și îndeajuns de lămuritoare asupra înrudirii persoanelor¹⁴³⁾.

Moșnenii și răzeșii fiind urmașii cnejilor și judecilor, cotele lor, cari erau designate în mod ideal, cuprindeau și părți corespunzătoare din morile, cârciumile, vadurile de moară, bălțile

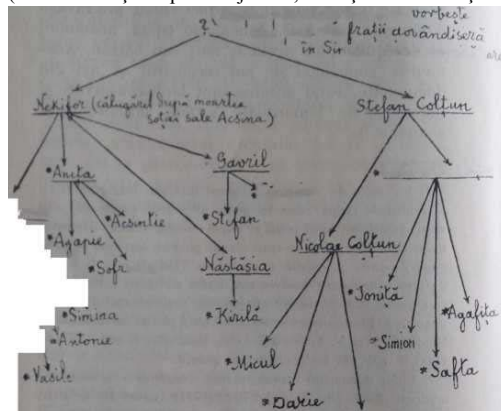
satului, pe cari le-am văzut în primele timpuri aparținând exclusiv cnejilor și judecilor transformați în stăpâni de sate. Astfel în documentul din 7141 (1633) dela Dabija Vv. vedem că un Gavril cu femeia și cu feciorii lui vinde lui Dănilă Țărchie căpitanul «a patra parte din vatra satului și din moară a patra parte și din baltă ce se chiamă Brehnova a patra parte și din câmp...» etc.¹⁴⁴⁾; Intr'alt zăpis din 1628 Dochia fiica lui Drăgan vinde «a șasea parte și jumătate din altă a șasea parte din Scobălțeni din vatră și din câmp și din iaz de moară și din toate...»¹⁴⁵⁾; etc. În alte zăpise¹⁴⁶⁾ întâlnim «și a cincea parte den moară» pe lângă o anumită parte de sat; moară «să se ție frățește», etc.

Partajul în abstract al stăpânilor găsea însă

¹⁴²⁾ În satele de răzeși și moșneni întâlnim foarte mulți cu atributul de «popă», care își poate avea două explicații: sau erau coboritorii unui popă și după obiceiul comun îi moșteneau titlatura, deși ei erau simpli plugari, sau erau ei însăși popiți, pentru a căpăta protecțiunea Vlădicăi și a fi scutiți de unele impozite; deși cei mai mulți nu știau carte de loc sau numai atât cât necesita trebuințele reale ale cultului, obțineau ușor hirotonisirea în schimbul unui plocon însemnat adus Vlădicăi. Vezi V. A. Urechii - «Ist. Românilor», seria 1774-1800, I. pag. 35 (sate întregi de preoți).

¹⁴³⁾ Chiar documente izolate permit construirea acestor genealogii. Astfel, din doc. vlet.7249 (1741) August 10, dela Gr.Ghica («Arhiva soc.din Iași», III, pag. 428), pentru jeluirea răzeșilor din Sinești, coborători din frații Nekifor și Ștefan Colțun contra altor răzeși de acolo putem alcătui următoarea spiță:

(Cei însemnați iau parte la jeluire, ceilalți sunt decedați.

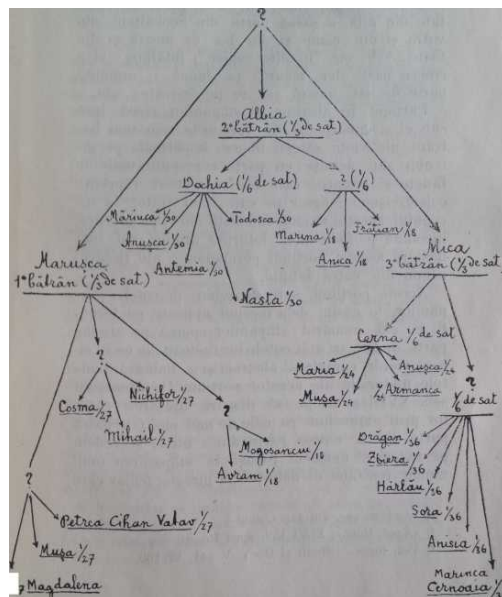

O altă spiță ceva mai întinsă (doc. 1598 Eremia Movilă,

Ac.

Rom. Peceți 59, apud. Rosetti - op. cit. 165, pentru satul Comănești la gura Lăpușniței), pe care o reconstruim după

fracțiunile de sat ce revin diferitelor grupe de coboritori numiți în doc., fără a li se numi toți ascendenții, e următoarea:

144) «Archiva soc. din Iași», anul I

145) «Acad. Rom.», XLVI 159, apud Rosetti - op. cit.

146) Vezi Iorga - «Studii și Doc.», V 141, VI 100.

sub el o împărțea din vremurile cele mai bătrâne ale vieții sătești libere; împărțea pe gireabii sau delnițe cu părți corespunzătoare în fânețe și pădure, care nu era decât rămășița colectivismului agrar pe care l-am arătat la începutul acestui studiu, rămășiță din clipa în care, încetând periodicitatea loturilor arabile, au luat naștere aceste porțiuni permanente ale fiecărui cămin din vatra satului.

Aceste porțiuni, spre deosebire de cotele stăpânilor, le găsim dela început aplicate pe teren. Și cu cât numărul stăpânilor sporea pe aceeaș parte de sat, cu atât cotele lor tindeau din ce în ce a-și pierde caracterul abstract și a îmbrăca limitele materiale ale acestor porțiuni. De aceea din sec. XVI-lea începe să dispară arătarea cotelor prin expresiuni ca cele, de mai sus («a patra parte din a cincea parte din... etc.») și vedem pe răzeși și moșneni reduși la stăpânirea unui număr restrâns de delnițe sau gireabii (chiar câte una), încă nealuse de restul celorlalți copărtași de bătrân, dar cele mai multe având pe ele câte unul sau mai mulți vecini¹⁴⁷).

Partajiile efective (alegerea părților; hotărni-

cirile) desăvârșesc această transformare. Calea moșnenilor și răzeșilor spre sărăcie și dispariție e acum mai larg deschisă. Să se noteze că faza culminantă a ieșirilor din indiviziune (sfârșitul sec. XVII-lea) e paralelă cu introducerea culturii porumbului, extensiunea agriculturii generale¹⁴⁸); înmulțirea brațelor prin sporirea neîncetată a păturii de muncitori agricoli fără pământ (clăcașii liberi, lăturașii, etc) și s'ar crede, cum e și consecința logică a acestor împrejurări economice, că tocmai setea de valorificare a pământului lor în asemenea condițiuni prielnice îi îndemnă să rupă indiviziunea.

În realitate numai sărăcia, sila, impozitele, erau agenții provocatori ai acestor partajii efective; singură setea de a vinde pentru a-și împăca nevoile era mobilul lor. Cele mai multe hotărnicii și alegeri de părți vedem că erau provocate de vreo vânzare, zălogire sau aparentă dăruire a părților unuia sau mai multor codevălmași către persoane străine de părtașiile lor.

De altfel moșnenii și răzeșii erau oameni foarte conservatori în ce privea proprietatea lor

¹⁴⁷ În documentata lucrare a d-lui Rosetti «Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova», pag. 89 urm., găsim mai multe amănunte asupra gireabiilor. Astfel vedem că ele corespundeau cu casele sau locurile de case din vatra satului: doc. 1632, un Dumitrașco Șoldan cumpără un loc de casă cu toată jireabia ce i se va alege din vatra satului și din câmp; doc. 1609, Aug. 26, Avamia vinde «un loc de trei case din Petia Mare ce este la ținutul Sucevei și cu jirebiile lor din țarină...». Jirebiile aveau părți corespunzătoare în câmp, în apă, în pădure: doc. 1631, Iordache Cantacuzino cumpără «un loc de casă și din țarină și din vii și din fânaț de coasă... etc.»; întărire domnească de cumpărarea unei jireabii «din câmp și din apă și din pădure și din toate dependențele cât se va alege la acele jireabii». Jireabiile se împărțeau în pământuri (Vezi schemele pag. 105-107 op. cit. jireabii cu câte 5, 8, 12 pământuri «în frunte»). Pe jireabii se găseau vecini: Un Șeptelici cumpără de la rude 1/8 de sat «cu jireabiile și cu cinci vecini gata» etc.

În Țara românească delnițele aveau aceleași caractere ca jireabiile. (Vezi Al. Ștefulescu - «Gorjul istoric și pit.», pag. 242, doc. 1644: Vânzarea unei delnițe cu 12 locuri și cu siliște de casă în Bilugești, din câmp și din apă și duprește tot hotarul : Ibid. 306, doc. 1655 : «vânzarea unei delnițe în Vădeni, în hotarul de jos, peste tot hotarul, în

câmp, în pădure, cu siliște de casă...») Pe delnițe ca și pe jireabii se găseau rumâni. (Vezi exemple I. Bogdan—«Despre cnejii români», pag. 28—29 ; Rosetti—op. cit., pag. 35—36).

E de observat că cuvântul «delniță» îl găsim întrebunțat și în Moldova, numai pentru părțile din fânețe. Melchisedec («Cron. Hușilor ») crede că se întrebunța și ca sinonim pentru pământuri.

¹⁴⁸ Hasdeu (în «Col. lui Traian», anul V) credea, că Romanii n-au cunoscut de loc plugăria propriu zisă. pe care abia în sec. VII au început s'o învețe dela învecinați! Șerbi, transplantându-o apoi prin migrațiune din Oltenia în celelalte provincii românești (Vezi contra dr. Gr. Maior—«Politica agrară la Români», pag. 4 și urm.). E just însă că agricultura Românilor rămâne foarte neînsemnată până în sec. XV, ocupațiile lor de căpetenie fiind creșterea vitelor și industriile derivate din ea. Chiar dela această dată producțiunea cerealelor e încă redusă (40—50.000 kile de grâu pe an producea Muntenia și ceva mai mult meiu, care era hrana de căpetenie a populațiunii). O producțiune însemnată nu are loc de cât din sec. XVIII-lea înainte, o dată cu răspândirea culturii porumbului și inaugurarea erei fanariote, care transformă țările române în grânare nescuate ale Turcilor și Rușilor».

și aspectul comunitar sub care ea se prezenta. Din acest conservatism decurgea chiar trăsura caracteristică a mândriei lor de a se numi boieri și de a aduna saci de hrisoave pentru câte o hliză neînsemnată. Altă caracteristică pornită din conservatismul lor era pornirea de se a fura unii pe alții și a se știrbi în drepturi, mai ales când stăpâneau moșia în părți abstracte. Răsături în zapise, hrisoave furate sau falsificate, pietre de hotar mutate sau dovedite a fi «fără de ispravă»¹⁴⁹⁾, tăieri de arbori cu bour¹⁵⁰⁾, etc., erau foarte frecvente și jalobele lor către domnie cuprindeau veșnic doleanțe asupra acestor puncte¹⁵¹⁾. Neînțelegeri grave isbucneau, se făceau chiar morți de om¹⁵²⁾ și în cele din urmă, dacă nu se împăcau, «uitând scârbele și plătind împreună ciubotele»¹⁵³⁾ inevitabile hotărniciri puneau capăt indiviziunii și certurilor lor.

Aceste hotărnicii se făceau de boieri dați «pre răvașe domnești» și reputați de o deplină cinste, deși mulți se lăsau a fi «pomăzuiți» cum zice, un document din 1741, de vreo parte interesată. La hotărnicire trebuiau să fie de față toți răzeșii¹⁵⁴⁾ care își scoteau atunci uricele lor de împărțea, de schimb, etc. Pen-

tru rezolvarea pretențiilor de proprietate și stabilirea drepturilor individuale, hotărnicii procedau «pe drese și oameni buni»¹⁵⁵⁾; se stabileau bătrânii satului și spița fiecăruia. Apoi se măsura în parte câmpul, țarina, etc. pe trei părți în lățime și se împărțeau pe numărul bătrânilor sau moșilor, lăsându-se încă în indiviziune muntele sau pădurea și locurile inpracticabile ca arătură. Părțile bătrânilor socotite în jireabii, delnițe sau pământuri, funii, stâneni, se împărțeau între coborătorii lor, socotindu-se mai întâiu datorii, vânzările în abstract și schimburile dintre copărtași sau dintre ei și vreun extraneu.

Pe lângă aceste noțiuni restrânse ce putem culege din faza indiviziunii absolute, mai găsim atât în timpul ei, cât și după partajii efective, câteva reguli din obiceiul pământului observate de moșneni și răzeși la regularea succesiunilor. Ele privesc mai cu seamă ordinea succesorilor, zestrea și diatele.

Descendenții moștenitului, care până la primul partaj efectiv era moșul sau bătrânul lor mai mult sau mai puțin depărtat, veneau la sucesiune prin reprezentațiune¹⁵⁶⁾ și pe stirpe¹⁵⁷⁾ (Vezi și spițele reconstruite la pag.

¹⁴⁹⁾ Adică sub care nu se mai găseau bucățile de cărbune, fier, etc. ce se puneau de obicei sub asemenea pietre de hotar pentru a se controla stabilitatea lor.

¹⁵⁰⁾ Pe copacii cari cădeau în linia punctelor de hotar se săpa marca țării pentru acelaș scop.

¹⁵¹⁾ Elementele turbulente erau de obicei scoase din copărtașie și li se da la o parte în hotar. Vezi Iorga - «Studii și Doc.», V, 158: Cererea lui Ioniță Postelnic care are moșie la Crăciunești «nealeasă di spre alți răzeși», ca un Fărămă «fiind și acela un om netenicit... să iasă din mijloc deo parte» (1742).

¹⁵²⁾ «Și multă gălceava și prigonire având între noi pentru acest codru poală de munte, al Robului (jud. Vâlcea) care în anul trecut făcându-se și bătaie acolo în munte, de amândouă părțile, s'au întâmplat de s'au făcut și moarte» (moșnenii Brezoaia și Robești—«Carte de împăcare», 1783) N. Iorga—«Studii și Doc.», VIII, pag. 21.

¹⁵³⁾ «Ciubotele» erau indemnizarea pentru alergătura covenita slugilor domnești, conf Iorga—«Studii și Doc. s VI, pag. 59, Poronca lui Nic. Mavrocordat «la răzeșii de Popești» (1712) să primească răzeș între dânșii pe un Ioan Șatrariu, căci altfel «să știți că va veni un om domnesc, de v'a aduce) și veț da și ciubote»; Vezi și «Col, lui Traian»

1877, doc. VIII din 1588 din care vedem că indemnizarea se cuvenea și particularilor. Dacă cineva din rudele unui Buboc care făcuse moarte de om și fugise vor da «acei 12 boi și 3 galbene de ciubote lui Necoară și Ștefan» cari îi plățiseră capul, să aibă a-i ține ocina. Vezi și nota lui Hasdeu, ibid.: «aliquid calciarium aut proemium querere»; «Le prevoit dit aux habitants quil venoit querir ses chausses» (Du Cange — «(Glossarium mediae latinitatis apud» H.).

¹⁵⁴⁾ Ei ținând însă mult la indiviziune, care îi apăra întru câțva de pericolul răzeșofagilor se împotriveau, sau se doseau uneori la sorocul hotărnicirii. Vezi «Cron. Hușilor» sub 1780. Niște răzeși chemați «ca să diosăbească (un vornic de poartă) părțile Episcopiei di o parte din părțile răzeșești, ear răzeșii n'au primit, lungind cu vorba din zi în zi», Const. Moruz dă un nou ordin «care din rezeși nu vor vra să vie din voia lor la măsuratul moșilor să-i aduceți fără de voia lor ca să fie față să ia sfârșit».

¹⁵⁵⁾ «Oamenii buni» erau în cazul de față jurătorii-brăzdași, o probă complementară a titlurilor instrumentale. Conf. V. A. Urechiă - «Miron Costin», opere complete, tab. cronol. I, fără dată: «... Deci au pus brazdă în cap unui om bătrân au înconjurat acei zece pași» (partea unui răzeș Ionașco, care avea «moșie împreună» cu răzeșii din Durău).

86-87). Se întâmplă însă uneori că unul sau mai mulți din moșii sau bătrânii satului să nu fi avut descendenți; atunci se zicea că moșul e «sterp» și partea corespunzătoare acestuia «moșie stearpă» (a nu se confunda cu «moșie stearpă», adică «fără de rumâni»); această parte rămânea «împărțitoare pe frați», adică între coborâtorii celorlalți bătrâni¹⁵⁸).

Dreptul de majorat a fost în totdeauna necunoscut la poporul nostru. În special pentru moșnenii și răzeșii lipsa lui a fost cauza îmbucătățirii exagerate a răzeșilor și înghițirea lor de lafundii.

Se pare însă, cel puțin pentru Moldova, că minoratul nu era necunoscut în obiceiul pământului. Astfel într'o judecată dela Mih. Racoviță (1722) acesta hotărăște: «... după obiceiul pământului și după legea țării... pentru satul Țibăneștii fiind casele părințaești să fie a featei acestii mai mici»¹⁵⁹).

Acesta e însă singurul caz pe care l-am întâlnit. D-I R. Rosetti (op. cit.) crede de asemeni în preferarea fiului mai mic (benjaminul) la moștenirea așezării părintești. Cazul nostru trebuie să fie o aplicare prin analogie și la fetele moștenitoare, atunci când ele nu aveau frați.

Acest obicei existent în Moldova, era cu

totul contrar dispozițiilor legislative cari apărură în Țara românească din sec. XVIII înainte și cari excludeau cu desăvârșire femeile dela moștenirea căminurilor¹⁶⁰). O altă dispozițiune legislativă din Țara românească și pe care n'o găsim în Moldova, pe lângă înlăturarea fetelor dela succesiune cu îndatorirea fraților de a le înzestra chiar din averea lor¹⁶¹), mai era și prohibirea fetelor de a face raport (sinisforă), când erau deja măritate și înzestrate în momentul deschiderii succesiunii («Condica Ipsilante», loc. cit.).

La moșneni, înzestrarea fetelor se făcea în epoca indiviziunii cu părți în abstract, așa că soții acestora (zestrașii) intrau ca codevălmași pe moșie¹⁶²). Însă cu ocazia partagiilor efective și hotărnicirilor, zestrașii ca și cumpărătorii de părți se scoteau din socoteala coborâtorilor bătrânului pe care deveniseră copărtași¹⁶³).

Mai observăm că privilegiul masculinității, care din pravile trecuse pe nesimțite în obiceiul pământului, se transfera și descendenților celor privilegiați, când veneau la succesiune prin reprezentare¹⁶⁴).

Toate aceste dispozițiuni rămăseseră necunoscute în Moldova. Aci fetele moșteneau deopotrivă cu feciorii¹⁶⁵). Fetele înzestrate nu

¹⁵⁶) Conf. și «Prav. Mateiu-Bas.», glava 273: «... Însă dei va muri moșul și-i va rămânea fecior de aceea va avea și nepoți dela un fecior al lui ce va fi murit, atunci intră nepoții în locul tatălui lor...».

¹⁵⁷) Dintr'o hotărîre giudecătorească din 1780: «... Am adus numitu jăluitorii pe un Ștefan pârăcalabul ot bărbătești, om ca de 80 de ani și au arătat că... acel răftivană au avut două veare primare, surori din care fâmei să trage brătuianu și mătoci, iar din răftivană să trage aga tatu preadii femeii ... și preda fata agăi au stăpânit moșia cu mătoci cu brătuianu pe în doă din care arătare să cunosc că preda fata agăi au avut moșie împreuna cu dânsii pe în două și fără de drept încutrupiseră acea parte...», (Al. Ștefulescu - Op. cit., pag. 345).

¹⁵⁸) Niște răzeși vând lui Miron Costin între altele «ce ni se va vini partea noastră și dintr'una moșie stearpă ce-am avut cu toții seminția noastră» iar în întărirea domneasca a vânzării cetim: «... așșiderea și cât li se va vini lor din partea unor moși sterpi a căror părți au rămas împărțitoare pe frați». (M. Costin - «Opere compl.», ed. V. A. Urechia I, tab. cron. 1662).

¹⁵⁹) N. Iorga-«Studii și Doc.», VI, pag. 97.

¹⁶⁰) Vezi «Cond. Ipsilante», pentru moștenire III; privilegiații

sunt numiți cationdes și motivul dispozițiunii e «pentru ca să nu se piardă porecla neamului». Femeilor le rămăneau însă dreptul de preemțiune (protimisis); Vezi și C. Caragea III, cap. 8, art. 20.

¹⁶¹) C. Caragea, III, cap. 16, art. 13.

¹⁶²) Moldoveanul din Scoarța «au mers depreună cu Stănilă naintea lui Dumitru pârăcalabului de în târgul Jiului» fiindcă lipsind de acasă «pentru hraniștea lui» Stănilă a intrat în moșie și la întrebarea Moldoveanului a răspuns că l-a înzestrat socru său... etc. («Col. lui Traian» 1877).

¹⁶³) 1785. Jeluirea unor moșneni «Popeci»: «... aflându-ne și noi cu stăpânirea într'acel hotar au arătat (ceialți moșneni) cum că nu suntem moșneani vechi a ne ști și noi de moși, ce suntem zestraș și cumpărători cu părți mici dela dânsii. Acum căutând a lua și noi parte pă un moș să se facă cinci moși nu ne-au îngăduit ci i-am tras la judecată». (Iorga - «Studii și Doc.» VI, pag. 502-3).

¹⁶⁴) Adevărîntă dela 12 boieri luați de moșnenii din Frăsinet, Șipărești «cu verii lor» ș.a. pentru «moșia lui Dumitru moșul lor, cine iaste den fecior și cine iaste den feate.... Deci noi am întrebat bătrânii și am aflat cum Belea și Tanasie și Stoica și cu alți veri ai lor sunt toț den feate, iar fâmaie Micului, anume Dumitra iaste den fecior, fată lu

erau oprite de a face raport pentru a veni la succesiunea deschisă ulterior înzeștrării lor¹⁶⁶).

Contrariul dreptului roman și în genere legislațiilor bazate pe individualism, unde succesiunea intestată e o excepțiune dela cea testamentară, la moșneni și răzeși, din cauza organizațiunii proprietății lor, vedem dinpotrivă că netestarea forma regula, iar diata (testamentul) era excepțiunea.

Această excepțiune apare foarte târziu. Primele diate nu datează decât din sec. XVII-lea. Chiar de aci înainte ele apar numai acolo unde copărtășiile intraser în faza desagregării și numai în cazuri imperioase, cum era de pildă desmoștenirea¹⁶⁷) sau lipsa de moștenitori, deși în acest ultim caz se recurgea mai de grabă la adopțiunea «în loc de feciori» sau la dăruirea cu obligația întreținerii și pomenirii după moarte («pentru comandare»¹⁶⁸)). Alteori moșnenii și răzeșii se călugăreau și din acel moment avea loc moartea lor civilă¹⁶⁹); întreg patrimoniul lor dispărea în patrimoniul mănăstirii, care le oferea azil, respectându-se însă legitima erizilor rezervatari¹⁷⁰). Înainte de a îmbrăca rasa ei puteau să-și facă diată, care era de obicei tot în favoarea mănăstirii în care mergeau să-și

petreacă restul zilelor¹⁷¹). Acest obicei, care era foarte vechiu la poporul nostru, își avea origina în dreptul canonic și dreptul bizantin, cele două ratio scripta ale celui mai vechiu drept românesc.

Ce legături juridice mai rămăneau după parțagii între codevălmașii moșneni și răzeși ?

Afară de proprietatea indiviză a munților și a unor părți de moșie pe cari venitul mai puțin însemnat și imposibilitatea împărțelii îi sileau să le stăpânească astfel, mai existau în obiceiul pământului două așezăminte, resturi caracteristice ale comunității de altădată, cari încetineau mersul pripit al desagregării devălmășiiilor. Aceste așezăminte erau dreptul de protimisire și solidaritatea.

Dreptul de protimisire fusese introdus în obiceiurile juridice ale poporului nostru din dreptul bizantin, însă prin mediațiunea Slavilor, cari îi adăugaseră pe lângă caracterul vecinătății (cum există în dreptul bizantin) și pe acel al înrudirii, așa că la poporul nostru dreptul de protimisire se exercită tam loci quam consanguinitatis ratione¹⁷²).

Deși în vechia legislație a țărilor, acest așezământ apare pentru prima oară tocmai

Neagoe, feciorul Stoicăi și iaste ia mai volnică, ...» (N. Iorga—«Studii și Doc.», vol. V, pag. 120);

1644, Martie 20. Un Vlad Bărsescul din Baia plătește datoriile unui Socol pentru a veni la succesiune. M. Basarab orânduiește însă o cercetare, ca să se afle «care din care este și poate fi Vladul și el din acești doi frați, din Pătru Comisul și din Căzan Spătariul sau este ... din sora lor zăstrașă»? (Ștefulescu—Op. cit., pag. 7).

165) Trei frați și două sorori toți fii lui Ionașcu Cocris «s'au tocmit între sine și s'au împărțit înaintea noastră cu otcinile și baștinile lor ce-au avut părintele lor Ionașcu Cocris ... și Gavril parcălab cu femeia lui Măricuța fata lui Ionașcu Cocris s'au sculat și au vândut părțile sale de otcină ce-au venit, în partea lor» (1648 dela Vasile Vv. în «Rev. p. Istorie și Archeologie» 1885).

166) 417 ug. s'au dat Șoldăneștilor și lui Racoviță și Stancii și lui Pisovschii pentru jumătate de Tribisăuți și pentru Băltătești și pentru a trie parte de Gurdești, căce că nu vrea sa fac în Băcocoae parte den ocină, că-i dzicea că este îndrăzțit; ce n'am vrut așa, ce li-am întorsu prețul dzăstrelor înapoi ș'am intrat în ocină. (Iorga - «Studii și Doc.» V. p. 10).

167) Un testament făcut în extremis înaintea unui preot e

atacat de Balașa căreea «nu s'ar fi făcut parte din pricină că ar fi urmat împotriva învățaturii tatului lor», ceceae se dovedește neexact și ispravnic Vasluiului Arghiri Cuza (1800) hotărăște «să aibă a stăpâni frățește» băieții ca și fetele (N. Iorga—«Studii și Doc.», V, pag. 172).

168) Vezi «Foaia Soc. Românisul» I, doc. 1569 (Munt.).

169) Vezi Condicta Calimach, art. 692 pentru moartea «politicească».

170) Vezi D. Âlexandresco - «Droit ancien et moderne dela Roumanie», pag. 158 nota.

171) Vezi «Cron. Hușilor», «Cron. Romanului» I. II, Pas-sim.

172) Vezi P. Negulescu - «Studiu asupra dreptului de protimis-sis», publicat întâiaș dată în «Dreptul» 1899 No. 40, 45, 49; conf. în acest sens Iorga - «Studii și Doc.» V, 157: «... căci una ne iaste și niam, a doa și răziașu»; Idem, VII, pag. 7, revendicarea unei moșii vândute «întâiu că ar fi zapisul vânzării iconomicos, a doa cu protimis-sis, că li s'ar cădea fiind rudă cu vânzătorul și răzași» (data 1785 Munt.); Un Popa Dragul «a fost frate de moșie și rudă de sânge cu Vladul și Nicolae și Tudor...» Moștenește părțile acestora («Col. lui Traian» 1884, data doc. 1624 Alex. Vv.).

la sfârșitul sec. XVIII¹⁷³), nepomenindu-se nimic despre el în codificările lui Mateiu Basarab și Vasile Lupul, existența lui în obiceiul pământului era foarte veche, data poate chiar din epoca așezării popoarelor jugo-slave și contactul lor dintr' o parte cu Imperiul-de-Jos, dintr' alta cu locuințele Românilor din valea Dunărei. Astfel într'un document din 1503, anterior cu mai mult de un secol pravilelor, cari nu se rostesc asupra dreptului de protimisire, vedem că acesta era cunoscut la Românii din banatul Severinului ca un vechiu așezământ românesc «juxta ritum Valachiae»¹⁷⁴).

Dritul de protimisire era temeinic înrădăcinat și se păzea întotdeauna la poporul nostru; dar cea mai frecventă aplicare a lui o găsim în special la moșneni și răzeși, atât din cauza numărului lor considerabil în epoca de înflorire, cât și prin faptul că ei prezentau mai ales elementul rudeniei-copărtașie, care nu exista nici în neamurile boierilor, unde copărtașia se uzita numai când ele scăpătau și se vedeau reduse pe o aceeaș moșioară, nici la rumâni și vecinii cari nu puteau vinde, nici la clăcașii-liberi, cari nu aveau ce să vândă.

Răzeșii și moșnenii exercitau acest drept cu ocaziunea actelor juridice înstrăinătoare de proprietate (sau chiar de uzufruct, cum, era arendarea) făcute de codevălmașii lor¹⁷⁵). Donațiunile erau scutite însă de exercițiul protimisirii, arătându-se de obicei motivul lor, care era mai întotdeauna recunoștința pentru protecțiune, ajutor bănesc (de cele mai multe ori vânzări deghizate), îngrijiri până la moarte, plata capului, etc. sau sentimentul piozității,

când daniile erau făcute în favoarea clerului și mănăstirilor.

Codevălmașul vânzător care voia să păzească acest drit, trebuia să oferteze mai întâiu rudelor copărtașe, apoi rudelor, copărtașilor¹⁷⁶) și în fine vecinilor (răzeșilor, megieșilor «dă în sus și dă jos și dă împrejurul locului»), care aveau de obicei și copărtașie în partea nearabilă a moșiei.

În ce privește limita vocațiunii la acest drept, deși sentimentul fraternității și origini comune era foarte dezvoltat la moșneni și răzeși, se pare că protimisirea în virtutea rudeniei se mărginea la coborătorii dintr'un bătrân comun.

Astfel într'un zapis din 1717 vedem că doi răzeși din Ivănești vând «partea de pre maicăsa» întrebând întâiu «neamul meu care sântem dintru(n) bătrân, precum să-m întoarcă și să ții ei... etc.». (N. Iorga - «Studii și Documente», VI, p. 97).

Dreptul protimisirii se exercita de ceilalți codevălmăși și în cazul când unul sau mai mulți dintr'ânșii se vindeau pe ei însuși împreună cu părțile de moșie. Astfel într'un zapis de o asemenea vânzare din 1675, vedem că oameanii din Orbi se vând «cu toate moșiile noastre de în partea megieșască, câtă ne se va alege părțile noastre de preste tot hotarul megieșesc ... ci ne-am vândut de a noastră bună voie și cu știrea tuturor megiașilor de împrejurul locului ... (Idem, VI, pag. 478).

Procedura protimisirii consta în înștiințarea (punerea de zi) protimisitorilor și pentru a-și asigura trăinicia actului, vânzătorii repetau această înștiințare de mai multe ori, așteptând

¹⁷³) Cond. Ipsilante, pentru protimisis, I ; Cond. Calimach, § 1432; Cond. Caragea, § 7 c. 2-a, p. III-a; ordinea protimisitorilor în aceste legiuiri e următoarea: rudele copărtașe, rudele, copărtașii sau beneficiarii unui drept real și în fine vecinii («în lung, în lat, într'un colț» Cond. Caragea).

¹⁷⁴) G. Maior - Op. cit., pag. 43, nota.

¹⁷⁵) Jalba unui Nicolae Rucăreanu, capanlău: «...Eu aflându-mă moștean în niște munți dintu'acest județ cu alții doi frați părtași anume Gheorghe Balotă și Iordachi Balotă apururea și eu și tată-meu Ioan cu arendă și părțile numiților de mai sus și le lucrăm cașcaval, aflându-ne vechi capanlău, anadan babadan (din tată în fiu). Acum un

serdar Scarlat de acolo «cumpără» pe 10 ani și cele două părți. N. Rucăreanu se împotrivesc «în puterea legiuitei pravili a țării de dreptatea ce-mi dă a răscumpăra părțile dăvălmașilor miei am mers la cinst. isprăvnicie și am pus bani acolo să-și ia numitu». (N. Iorga - «Studii și Doc.», VII pag. 45-46 din 1822).

¹⁷⁶) Copărtașii de moșie fără a fi și rude cu restul cetei proveneau din cumpărături de părți în abstract, donațiuni între vii sau «cu limbă de moarte» și înfrățiri pe asemenea părți indivize de rest. Acești extranei îndată ce căpătau drept de copărtașie deveneau și răzeși, putându-se prevala ca și ceilalți de dreptul protimisirii.

chiar mai multe zile peste termen¹⁷⁷).

Refuzul rudelor și răzeșilor de a cumpăra, care echivala cu consimțământul de a vinde, nu era însă suficient pentru a asigura validitatea actului, ci aceștia trebuiau să fie prezenți și la facerea plății și a scrisorilor de proprietate¹⁷⁸). Dacă vânzarea era făcută într'o împrejurare critică sau de către creditori, refuzul răzeșilor de a ajuta pe vânzător, ca să nu-și înstrăineze moșia sau să și-o scoată de sub zălog, îl dispensa de celelalte formalități ale protimisirii¹⁷⁹).

Care era sancțiunea neconsiderării acestui drept de protimisire? Vânzarea exista, însă sub rezerva dreptului de reziliere al codevălmașilor protimisori¹⁸⁰).

Se pare că codevălmașii aveau un drept de răscumpărare și asupra zălogirilor făcute de unul din copărtașii lor către un extraneu și pierdute prin întârzierea plății¹⁸¹).

Ca urmare firească a acestui drept de protimisire găsim răspunderea sau chezășuirea codevălmașilor pentru unul dintre dânșii, în vini penalicești sau datorii, adică solidaritatea lor față de un al treilea sau de puterile publice. În obiceiul pământului era foarte frecventă zălogirea părților de moșie pentru plata dăjdiilor, împrumuturi, sau pentru plata capu-

lui¹⁸²), stricări de hotare, furturi de dobitoace, etc., când vinovatul avea tot interesul ca păgubașul să fie împăcat, pentru ca acesta să nu mai sesizeze funcționarii domnești, cari pedepseau mult mai costisitor și mai cumplit. Aceste zălogiri se făceau de obicei cu clauza trecerii proprietății prin ajungerea unui termen foarte scurt și se înțelege că codevălmașii protimisori pentru a nu se vedea paralizați în drepturile lor de către un străin, se grăbeau a plăti la nevoie sau a împrumuta pe copărtașii lor, realizând astfel și zălogirile în profitul lor. Pe de altă parte statul, care înțelegea să repare pierderea încercată de societate prin vreo «moarte de om» tot prin bani, făcea răspunzător, în cazul neafării vinovatului, pe însăș proprietarul pământului unde se dovedise ucisul¹⁸³).

Față de stat solidaritatea moșnenilor și răzeșilor devenea o obligațiune strictă, dela care nu mai puteau scăpa prin dezinteresare, ca în celelalte cazuri de chezășuire sau despăgubire față de particulari, pentru că acum se puteau vedea deposedați de unul dintr'ânșii¹⁸⁴), sau mai de obicei de vreun străin de obște dar dornic de moșia ei, care plătea pentru colectivitate¹⁸⁵).

Interesul de a nu lăsa să se introducă în

¹⁷⁷) «...Iar din rudele noastre nime să n'aibă a se ispiți a întoarce, căci li am dat știre tuturor de câteva ori și ni-au dat voie toți să vindem acele părți de moșie». (Vezi A. Urechia) - «Miron Costin», opere complete, I tab. cronol., pag. 121): rudele noastre să nu aibă a se amesteca căci le-am dat de știre tuturor când am vândut până a treia oară și nime dintru ruda noastră n'au voit să o cumpere... (Ibid. din 1869); răzeșii protimisori «nici nu vin la dzi» și vânzătorii i-au așteptat peste dzi până a patra dzi...» (Iorga - Op. Cit. VI 28, din 1675).

¹⁷⁸) «... Și nime dintru frați sau sămințiile noastre să n'aibă amestec căci am «întrebat de toți pre rându și le-am pus și zi și la tocmala și plata noastră au fost și toți răzeșii...» (V. A. Urechia - Loc. cit. din 1662).

¹⁷⁹) «... Și la vânzare am întrebat întâiu toți răzeșii ca să ne plătească la nevoia noastră și nici unul n'au vrut, pentru aceia am dat dumisali Cantemir Serdariul... pentru aceia nime din răzășii noștrii să n'aibă a întoarce» (din 1676 «Arhiva soc. » din Iași, 1889, Istoria unei moșii).

¹⁸⁰) Termenul era limitat în Cod. Ipsilante la 30 de zile, iar pentru absenți patru luni; în Cond. Caragea 40 zile și pentru absenți 18 luni.

¹⁸¹) Un Dumitrașco Șaidăr rescumpără o zălogire de pământ pierdută de Stănilă Hotnogo «pentru căci și el mai are moșie în Silișău» (Rosetti - Op. cit., pag. 91).

¹⁸²) Vinovații de ucideri despăgubeau rudele mortului cu bani sau cu moșie, adică își plăteau capul.

¹⁸³) Cine făcea o asemenea plată era presupus proprietar și chiar dacă nu era în realitate, prin plată câștigă un just titlu care îi deferea proprietatea; conf. N. Iorga - «Studii și Doc.», vol. VI, pag. 5: «... iar pentru moarte acea de om au dat Ghiorghe Ghiorghitanul strămoșul acestor Gheorghiițani trii sute de berbeci și au rămas moșie să o stăpânească Gheorghe împreună cu neamul lui. Dar noi satul Dorna ne-am lepădat de ace moarte de om și nice la locurile acele nu ne abatem a-i scoati» (1749. Iscălesc trei oameni care «ținem minte de o sumă de ani»).

¹⁸⁴) Maiu 24, 1692 Mold. «... ca să aibă el (Ion Ghibanul) a ținea acel pomăt tot pentru boul și pentru vacili și bannii ce-au dat I. Gh. pentru răziașii lui de au plătit el pe răziașii de pe două văi și până amu nu i-au mai întors nime nimica.» (Plata o făcuse I. Gh. pentru o moarte de om, când Vorn. mare «au făcut strănsur din toate satele din pregiur din șapte hotară să plătească moartea acelu om.» 1693.

codevălmășii străinii cari erau un pericolos element de desagregare, cum și însuș caracterul comunitar al proprietății lor îi făceau pe moșneni și răzeși să întrețină viu, în epoca înfloririi lor, sentimentul de solidaritate. Îndată ce această solidaritate slăbea și banii străinilor puteau plăti, fără a mai întâlni vreo împotrivire, nevoile moșnenilor și răzeșilor, codevălmășiiile lor apucau repede pe alunecășul peirii.

*
* * *

Contractele, cu cari terminăm această parte referitoare la caracterele juridice, prezintă un deosebit interes de studiu la moșneni și răzeși. În special vânzarea a fost la acești codevălmași un act juridic determinant în grăbita lor evoluțiune către dispariție.

Ca și proprietatea lor, contractele de vânzare se pot deosebi în două faze. În epoca indiviziunii absolute vânzările făcându-se în abstract, sunt mult mai rare; se vând părți de moșie «câtă se va alege» sau «se va vini... din țarină, din fânețe, din pădure, etc.» iar vânzătorii și cumpărătorii figurează mai în totdeauna în grupuri familiale sau întovărășiri în vederea contractului. Codevălmași vânzători profită uneori de faptul indiviziunii pentru a trece în zapise și părți de moșie ale altor cocetași, deși de obicei se menționează în aceste zapise cauza posesiunii¹⁸⁶⁾ sau autorii vânzătorilor.

În zapisele mai vechi, de prin secolul XV-XVI prețul nu constă în totdeauna în bani,

asa că vânzarea ia forma unei permutățiuni de lucruri. Astfel, într'un document din 1487 Noemvrie 27, un Ștefan, Ion și Neagul cumpără o șeptime din satul Lelești și din muntele Coarnele cu doi cai la 1587 un Rustea din Tălpășești cumpără un loc de arătură cu doi boi și altele tot cu câte doi boi¹⁸⁷⁾; la 1572 Alex. Vv. întărește între alte cumpărături ale unui Oprea «dela Dan o giunăte falce drept un bou ș'un porc» etc.¹⁸⁸⁾.

În alte zapise prețul constă și în bani și în lucruri. La 1493, Maiu 30, un Drăgoi și Neagoe și Dobromir cumpără o jumătate de sat cu un cal și 420 asprii; la 1587 acelaș Rustea de mai sus cumpără dela un David «partea lui toată veri cât se va alege ... cu 2200 aspri gata și șase boi și 3 vaci și 12 kile de mei...»¹⁸⁹⁾; etc.

În a doua fază, după partajii efective ce au loc mai ales în sec. XVII—XVIII, vânzările iau o mare proporție: acum se vând mai în totdeauna și vânzătorii odată cu pământul; sate întregi își pierd libertatea și proprietatea printr'un singur contract, smuls în cele mai dese cazuri prin silă; pe aceeaș măsură latifundiile claselor plutocrate prind a se înjgheba din răzeșii și trupuri mărunte.

La aceste vânzări, din punctul de vedere al modificărilor ce produceau în condițiunea juridică a vânzătorilor, putem distinge următoarele cazuri:

A. Moșnenii și răzeșii își vindeau numai ocinele¹⁹⁰⁾. Dacă mai aveau alt pământ afară de cel vândut nu se opera nici o schimbare în condițiunea lor juridică. Dacă nu mai aveau

Junie 26; I. Gh; pentru aceeaș datorie are ocinele «cu toate a tuturor răzeșilor» (Ghibănescu - «Surete și Isovade» III. 135); «... iar părțile răzeșilor lor din vad încă să le țină Sturdza până ce răzeșii vor întoarce cheltuiala ce a cheltuit Ioana (mamă-sa) pentru un hatalm pentru ei...» (1670, Maiu 8, Rosetti - Op. cit., pag. 265);

¹⁸⁵⁾ Vezi cazul satului Albotenii și altele, Xenopol—«Ist. Românilor, tom. IV.

¹⁸⁶⁾ Prin expresiuni stereotipe ca: «a sa dreaptă și bătrână moșie (adică moștenire) și cumpărătoare», «partea sa din uric de danie și de cumpărătoare», «din pravilie de împărțeală» etc. (Vezi Ghibănescu - «Documentul» în «Arhiva soc. din Iași», IV, 259; V. și nota Hasdeu sub doc. XXVIII, «Col. lui Traian», 1877).

¹⁸⁷⁾ Al. Ștefulescu - «Gorjul istoric și pit.», pag. LXV.

¹⁸⁸⁾ «Columna lui Traian», 1870.

¹⁸⁹⁾ Ștefulescu - Op. cit., pag. LXV și 259.

¹⁹⁰⁾ Giupăneasa Dumitra soția clucerului Barbu din Rugi părăște pe un Părvul în Divanul lui Gavril-Vodă, că tatăl acestuia s'ar fi vândut rumân cu moșia «... într'u aceia Domnia mea însumi am căutat... și am văzut Domnia mea și cartea lui Mihail voevod la mâna giupănesii dumitrii de cumpărătoare și n'am găsit Domnia mea pe stan tatăl părvului..... scris cum să fie rumân ci am aflat numai singură moșia vândută». (AL Ștefulescu - Op. cit., pag. 103); într'un document din 1700 un Stoian ce a fost megieș judec. cu moșia lui, vinde aceasta unui Radul post. «iar capul lui nu l'a vândut ca să-i fie rumân». Fiul Radului

altul, în unele cazuri vedem că se rugau de cumpărători fie lăsați clăcași pe ocine, pentru că aceștia aveau dreptul a-i scoate din ele după vânzare¹⁹¹).

Însă de cele mai multe ori ei se duceau de bună voe pe alte moșii boierești, mănăstirești, sau pe răzeșii mai întinse, în calitate de liberi - clăcași unde de obicei nu prea erau șezători multă vreme pe un loc¹⁹²), atât din cauza firei lor turbulente¹⁹³) cât și din cauza tendinței stăpânilor de a-i vecini pe nedrept¹⁹⁴).

Alții preferau calea băjeniei și haiduciei sau furtișagurile de dobitoace; și în cele din urmă, sfârșiți de foame și de nevoi, toți ajungeau a-și vinde și ultima avere pe care n'o puteau valorifica decât prin vânzare: libertatea.

În această fază a desagregării sunt numeroase și cazurile de evicțiune. Nevoia de bani a vânzătorilor sau aviditatea lor îi făceau să vândă de mai multe ori aceeași răzeșie. Împrejurări prielnice îi ajutau în aceasta: pe deoparte lipsa registrelor de transcripție pe acele vremuri¹⁹⁵); iar pe de alta, în cazul când vânzătorii se vindeau pe ei însuși odată cu pământul sau erau lăsați să se hrănească pe el, greutatea pentru un al treilea de a putea recunoaște precaritatea

contractanților¹⁹⁶).

B. Moșnenii și răzeșii își vindeau numai capetele, adică libertatea persoanei.

În general acesta e cazul celor lipsiți de pământ și cari nu se vânduseră odată cu el. D-l R. Rosetti crede însă că se puteau vinde vecini și cei cu ocine, păstrând și după vânzarea, persoanei lor libertatea pământului, pentru că condițiunea acestuia nu suferea nici o schimbare prin schimbarea condiției stăpânului¹⁹⁷).

C. În fine se vindeau împreună cu ocinele și acesta e cazul cel mai răspândit la moșneni. Cât pentru răzeși, nu se găsesc documente în cari ei să se vândă odată cu pământul.

Rumânirea împreună cu ocina nu urma însă numai din vânzare. Ea putea fi consecința unor năpăsti de biruri pe cari codevalmașii nu le putuseră plăti, hatalmuri (stricăciuni de hotare), morți de om pentru cari îi plătise un al treilea, datorii vechi sau desdăunări către particulari, când vinovații despăgubeau pe lezați oferindu-le libertatea și moșia lor, probabil fiindcă aceasta singură valora prea puțin comparativ cu paguba. De asemenea rumânirea unor sate provenea din reaua interpretare și încălcarea lentă a unor învoielii de muncă între asemenea

post., cu o carte false vrea să tragă la rumânie pe fiul lui Stoian, însă nu reușește. (Xenopol - «Ist. Românilor» III).
¹⁹¹) 1621, Cartea lui Căzan biv. postelnicel «ca să iasă de acolo din sab», Ionașco și Cazan, care își vânduseră părțile lor (Ghibănescu - «Surete și Isovoad» II 39); 1635: «... și le-au fost pus lor și zi să iasă din satul Nisporeștii... și să le pui lor zi ca să iasă cu ce vor fi având, iar de n'or ieși să fie de gloabă 12 boi porții Domniei mele» (Ibid., vol. III, pag. 2).

¹⁹²) Uneori rămăneau chiar pentru câte o singură recoltă: 1681 Duca Vv. «... au mâncat pânea de pe acel loc și au fugit în țara muntenească» (M. Costin - «Opere compl.» I, tab. cronol.).

¹⁹³) «Gr. Ghica, hotărise ca «nime de pe moșiile boierești și domnești să nu fie volnic a se strămuta». Însă i se aduce la cunoștință că prin multe sate oameni din fire rea și prefăcători «fac scornituri de vorbe răsuflete, aducând feluri de feluri de cuvinte la mijloc ca să poată găsi chip de strămutare dând o îndemnare cu minciunile lor de a să răsvrăti toți cei ce sânt pe moșiile boierești..... ». Aceste elemente instigatoare nu puteau fi decât răzeșii primiți pe moșii. (Vezi «Cron. Hușilor» sub. 1765).

¹⁹⁴) 1698 Gr. Ghica: «În trecută vreme, la Vasilie Vodă sau

mai înainte, moșii, părinții lor au căzut într'o slobodie a lui Iane Parvana și puindu-l Vasilie Vodă o împrumut mare pe acel Iane P. el au lipsit în Țara Româniască și atunci au vândut aceale răposatului Matei Basarab Vv. și el când au lipsit, apucând și izvoadele de cisla satului au pus pe toți oameni ce au fost într'acea slobodie într'acel izvod. numindu-i pe toți vecini» (N. Iorga - «Studii și Doc.» VI, 450).

¹⁹⁵) D-l Al. Xenopol («Ist. Românilor» III) a găsit câteva mențiuni (doc. 1620, Gasp. Grațiani; 1617 Radu Vodă) de un catastih al Iașilor în care se treceau mutațiunile de proprietate din oraș. În restul țării și mai ales la sate asemenea registre lipseau însă cu desăvârșire.

¹⁹⁶) Iată un caz: Egumenul și tot soborul măn. Casin se plâng la Divan că au cumpărat și Gh. Ștefan niște părți de ocină dela niște oameni din Șendreni. «Deci Măria sa Domnul au socotit foarte pre amăruntul cum Const. Cămărașul (autorul autorilor mănăst.) au cumpărat mai întâiu dela toți moșenii din Șendreni, iară Gheorghe Ștefan au cumpărat mai pre urmă cu 26 de ani dela feciorii vânzătorilor lui C. Cămărașul» (M. Costin - «Opere Compl.» I, tabl. cronol. 1669). Acești feciori fuseseră lăsați pe ocine.

¹⁹⁷) «Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova», pag. 264

sate de răzeși și moșneni mai săraci și moșierii megieși.

Reabilitarea rumânilor și vecinilor, care formă obiectul unei noi vânzări, în care ei erau cumpărătorii libertății și moșiei pierdute altădată, prezintă următoarele modalități:

a) Foștii moșneni și răzeși se răscumpărau împreună cu ocinele, dobândind cărți de «slobobozie și de judecie»¹⁹⁸⁾, adică de oameni liberi și de proprietari, pe un preț care în totdeauna întrecea sau chiar îndoia pe cel anterior al vânzării lor.

În alte cazuri - foarte puține - ei erau iertați împreună cu moșia de stăpâni mai umani-tari¹⁹⁹⁾.

b) Își răscumpărau numai capetele, sau erau iertați «însă numai capetele lor fără de moșie»²⁰⁰⁾, ceace constituia un abuz din partea stăpânilor.

Am văzut în altă parte, cum răzeșofagii, pentru a putea cumpăra răzeșii fără a mai fi oprți de drepturile codevălmașilor protimisori, recurgeau la forma deghizată a înfrățirii cu vânzătorii. O altă formă pe care o întrebuițau în acelaș scop era donațiunea. Daniile moșnenilor și răzeșilor către boierii și megieșii puternici erau; în totdeauna făcute «cu meștirșug», adică în schimbul unui echivalent serios și cu eluda-

rea protimisoriilor. În unele zapise se spune chiar pe față că donația e pe jumătate vânzare, sau vânzarea pe jumătate donație²⁰¹⁾.

În alte cazuri donațiunea nu e decât solvarea unor datorii. Astfel într'un document din 1590 (Mihnea Vv.) vedem că un Drăghici și Giurgiu primesc în dar dela un moștean din Co-teana partea lui «câtă se va alege cu birul și cu birnicii» iar «slugile domniei mele... au plătit birurile lui de trei ani»²⁰²⁾. Într'un alt document din 1624 (Alex. Vv.) vedem că un Dobromir dă partea lui din Crăgusești popei Dragul «fiindcă a fost plătit popa Dragul pe Dobromir de bir în zilele lui Șerban Voevod»²⁰³⁾.

Se înțelege că aceste disimulări lovind în drepturile codevălmașilor ei impuseră obligațiunea motivării și uneori îi vedem chiar asistând pe donator²⁰⁴⁾. Totuș aceste măsuri nu puteau scădea proporția daniilor deghizate. La sfârșitul sec. XVIII, când cele mai multe răzeșii și răzeși dispărușeră pe această cale, vedem că Al. Ion Mavrocordat, printr'un hrisov din 1785, constatând, că donatorii «merg de dau danie la cei mai puternici, unii încă și lucrul ce nu este al lor, ci acelor mai mulți danie numai numele li este de danie pentru ca să nu aibă cuvânt neamurile și răzeșii lor, iar fapta cea într'u adevăr este adevărată vânzare... și după aceea

¹⁹⁸⁾ N. Iorga - «Studii și Documente», I, pag. 306.

¹⁹⁹⁾ Al. Ștefulescu - Op.cit.: pag. 129; liberalitatea Stoicăi Vistierul (1620) caz pe care l-am mai citat; 1619 Un Dragomir și Chira hotărâsc ca vecinii lor să fie slobozii de vecinie și cu moșia lor, după ce-or înceta ei din viață (Rosetti - Op.cit. pag. 189); 1617 Cazul satului Vălsănești și giup. Bolosina, pe care de asemenea l-am mai citat; uneori iertarea se făcea sub condițiunea că «de ne vom ispiti care cumva vre-o dimioară să ne vindem la alți boieri, să fim rumâni cu moșiile noastre, atunci să fie dumnealor (familia postelnicesei Ileana Cantacuzino, care îi ierta) volnici să ne iee iar rumâni far nici un ban; întocmai așa cum am fost și mai înainte» (Xenopol - «Ist. Rom.», III).

²⁰⁰⁾ Un Radu parcălabul și cu feciorii e iertat de rumânie de giup. Elina postelniceasă fiindcă era harnic în trebile casei «însă numai capetele lor fără de moșie» (Iorga - «Studii și Documente». V, pag. 124); Anița Vorniceasa vinde o ocină «însă fără vecini, căci pre vecini i-am iertat» 1720 Rosetti - op. cit., pag. 263.

²⁰¹⁾ Niște răzeși din Obileni (ținutul Lăpușnei) vând acel sat

episcopului Inochentie adăugând în zăpis că jumătate din moșie o dau pentru banii luați, iar jumătate o dăruiesc ca să fie și ei pomeniți cu părinții și moșii lor (din 1763 «Cronica Hușilor», pag. 227); Sofronia și cu fii ei vând răzeșia lor din Obileni însă se zice în zăpis că prețul nu corespunde cu valoarea moșiei, fiindcă au voit să fie mai mult danie «pentru sufletele părinților și moșilor dela cari le-au rămas și altă moșie...» (Ibid.).

²⁰²⁾ «Revista pentru Istorie și Archeol.», 1882.

²⁰³⁾ Ibid. 1884.

²⁰⁴⁾ Un Trohin, fără a fi răzeș în Lungeni și fără a întreba pe ceilalți răzeși, cumpără dela un răzeș de acolo niște părți de moșie. Un alt răzeș Beldiman îi dă banii înapoi lui Trohin, dar acesta nu primește obiectând că a fost danie. Cercetându-se se dovedește că în două hotare s'a aflat danie lui Trohin dela răzeșul lui Beldiman, dar actul de danie nu e iscălit de toți răzeșii... și să aducă pe acei ce au dat zăpis să dea credință în biserică că au dat danie fără a li se da nimic, sau le-au făcut vre-un bine. («Archiva soc. din Iași», 1889: «Istoria unei moșii»).

câte sfezi, câte jalobe, răbștiri și blăstemuri de cătră cei împreună moșinași...», le oprește și decide ca amândouă părțile contraveniente să păgubească atât lucrul dăruit cât și prețul lui, cu cari să se folosească neamurile și răzeșii celor ce vor face asemenea danii. («Uricarul», II, 72).

Un alt contract, interesant din punctul de vedere al evoluției economice a codevâlmașilor e împrumutul cu zalogire. El apare în faza desagrării copărtășiilor și e unul din mijloacele prin cari răzeșofagii reușesc a pune mâna pe ocinele moșnenilor și răzeșilor, fie împrumutându-le bani, fie plătindu-i de bir²⁰⁵) de năpăști, de datorii²⁰⁶). Zalogirile se făceau cu clauza trecerii proprietății prin ajungerea unui termen foarte scurt²⁰⁷). Acest abuz făcu pe Alex. Mavrocordat să ia măsuri cum luase și contra daniilor deghizate și prin sobornicescul hrisov din 1785 hotărî ca obiectul sau moșia zălogită să nu rămână proprietatea creditorului la caz de neplată a datoriei, decât în urma unei hotărîri judecătorești.

E incontestabil că satele moșnenilor și răzeșilor au fost mult mai numeroase în trecut, decât cele aflătoare astăzi, mai ales la șes unde

pământul fiind aproape în întregime bun de cultură, valoarea mereu crescândă și facilitatea comercializării lui l-a smuls încă din timpuri vechi din mâinele acestor codevâlmași. Dar dacă aceasta ar fi fost singura cauză a dispariției satelor de răzeși și moșneni, ea s'ar fi produs într'un mod lent, aproape neobservat, pe când în realitate ea s'a operat într'un curs de vreme relativ scurt - dela jumătatea sec. XVII până la sfârșitul celui al XVIII absorbirea celor mai multe se desăvârșise, - și mai cu seamă într'un mod anormal, violent, sub următoarele influențări: Tendința nouei boierimi plutocratice de a-și alcătui latifundii, imitată de clerul care nu mai era român nici prin obârșie, nici prin sentimente²⁰⁸), imitată încă de funcționarii administrativi și judecătorești, cari înțelegeau să compenseze prețul ce-i costase cumpărarea oficiilor, tot pe această cale²⁰⁹) și chiar de răzeșii și moșnenii, cari putându-se ridica într'o poziție materială mai bună deveneau răzeșofagii propriilor lor copărtași și rude-nii²¹⁰).

Năpăștile de biruri în vremuri de războiu pentru care sate întregi de codevâlmași își pierdeau proprietatea și chiar condiția liberă²¹¹);

²⁰⁵) Nepotul unui Bașotă se legătuește a plăti un răzeș «di un rămășag ce au rămas la vistiari dela ținutul Tutovei, cincizeci și șapte de galbeni și să-i ție partea lui de ocină»; după moartea lui feciorii nu plătesc rămășagul și ocina îi rămâne lui (N. Iorga - «Studii și Documente», V, pag. 10); «...că mi-au făcut bine de mi-au dat bani taleri 7 de m'am plătit de mieerea împărtească și de birul haraciului de am dat pentru satul Groșanii, iar căci mi-au făcut bine de mi-au dat acești bani ce scrie mai sus, am pus zălog toată partea mea de moșie de în Groșani de preste tot satul de în hotar pân în hotar cu toate livezile, însă fără partea lui Ion Blândeii, iar alte părți de moșie a altor frați de moșteni o am pus zălog pentru acești bani ce scrie mai sus...» (din 1669 în «Arch. Istorică» I, partea 1, pag. 95).

²⁰⁶) Zalogirea nu era numai accesoriul unor contracte de împrumut; ea urma și din delict, quasi-delict etc. Astfel vedem o zalogire pentru o daună corpori sed non corpore: Un bou al Vorn. Neaniul cade într'o groapă a lui Danco și vornicul oprește în zălog ocina până când «cine va ținea de acea ocină să-i dea un bou boiarinului nostru și să'și țină ocina» (N. Iorga «Studii și Documente» V, 28).

²⁰⁷) Un Grigorașcu sin Irimiasa se împrumută dela Varlaam episc. Hușilor cu 10 lei bătuți și pune zălog moșia lui dela Tălpigeni, cu condiție că dacă datornicul nu va da banii

până la Sf. Nicolae, moșia să rămână a lui Varlaam. («Cron. Hușilor» sub 1701); Un zapis de zalogirea unei jumătăți de sat «cu locuri di priseaci c'un vad di moară drept 100 di lei în 2 luni, iar nefiind banii la zi să-i ia moșia...» («Col, lui Traian» 1877, documentul XXIII din 1603); Într'alt zapis vedem clauza «și o am pus zălog sfātu Dimitrie, deci de voiu putea da banii să țiiu moșia iar de nu voi putea da banii să aibă am da părintele banii pre moșie ce-i va fi prețul...», probabil fiindcă zalogul făcea mai mult decât datoria. («Arhiv. Istorică» I, 1, pag. 95, documentul din 1669).

²⁰⁸) Iată cum mărturisește D. Cantemir această tendință: «înțeleptul: O lume! Eu poftesc moșie și moșneniri, adică sate, țarine și vie ca mai mult să mă întăresc și mai slăvit nume să-mi agonisesc.

Lumea: Iată că eu ți-am dat avuție multă: du-te la aceia ce, din lipsă, moșiile și satele își vând și acum în mare strânsoare fiind, cu ieftin preț le vei cumpăra...» («Divanul Lumei», cartea I-a).

²⁰⁹) Vezi exemple N. Iorga - «Studii și Documente», V, pag. 30, 555; VII pag. 45-46.

²¹⁰) Vezi de pilda întregul proces de formațiune al moșiilor răzeșului Miron Costin în «Opere complete» ed. V. A. Urechia tabl. cronol. passim).

apoi găzduirea războitorilor străini, cari mutau teatrul sângelui în țările noastre, când «rămâneau bieții oameni numai cu sufletele bătuti și struncinați, precum era mai rău și mai amar, cum nu se poate nici a se scriere, nici a se povestire...» («Letopisețe»II, 229).

Impozitele exagerate lovind până și cele mai neînsemnate încercări de industrie și gospodărie, hotărâte după arbitriul domnului, încasate de dăbilarii de atâtea ori pe an, de câțori domnii goleau visteria și mai ales pe căi violente, prin prădăciuni și depozedarea birnicilor.

În fine lipsa totală de garanții ale dreptului de proprietate: neexistența autorității lucrului judecat; lipsa registrelor de mutațiune; recuperatorii și conjurătorii în materie de proprietate fonciară recrutați numai dintre boieri, cari aveau grije în litigiile codevălmașilor moșneni și răzeși cu mănăstirile sau cu boierii, ca cei dintâi să rămână în totdeauna «afară din leage»; veșnica imposibilitate a moșnenilor și răzeșilor de a lua «leage preste leage», adică un număr îndoit de conjurători peste ai mănăstirilor și boierilor și ca consecință depozedarea lor înjustă în cele mai dese cazuri; martorii «cu degitile puse» și brăzdașii bătrâni, despre cari se da știință domnului mai întotdeauna că «nici cum n'au putut jura», fiindcă li se monetiza conștiința de către cei interesați; în fine dresesele de proprietate, așa de frecuent

falsificate mai ales în mănăstiri sau pierdute, robite de năvălitori, etc.²¹²).

Se înțelege că toate aceste împrejurări, pe măsura ce distrugau codevălmașiile sărăcind pe moșneni și răzeși, reconstruiau vechile hotare cari se fracționaseră în cursul veacurilor între numeroșii descendenți ai primilor cneji și județi; însă ele pierduseră pentru totdeauna caracterele proprietății comuniste a vechilor stăpâni, acum rumâni sau clăcași pe foastele lor moși.

Satele de moșneni și răzeși cari - putându-se reabilita sau strecura neatinsse de latifundiarilor, - le găsim până în zilele noastre în regiunea muntelui și foarte rare la șes, abia mai conservă din comunismul care le-a caracterizat în trecut și pe care ne-am încercat a-l schița în aceste pagini, câte-va urme : numele de moșneni și răzeși, indiviziunea în munte sau izlazuri.

Dar afară de aceste vestigii, cari sunt mai mult o evocațiune a trecutului, moșnenii și răzeșii din zilele noastre prezintă prea puțin interes de studiu. Codul civil a omis a se pronunța asupra codevălmașiilor. Codul de Procedură civilă din 1900 le-a consacrat persoane juridice, în ce privește chemarea lor în judecată.

Comunitățile agricole slave și codevălmașiile noastre

²¹¹) Conf. «Magazinul Istoric» II, 229, anexe: «...aceste sate au fost cnezi și cu moșiile lor de mai înainte vreme. Apoi când au fost în zilele răposatului Mihail Vv. leat. 7102 ei văzând atâta greutate și nevoie p. birurile ce n'au avut cu ce să le plătească de greutatele lor și au venit la jupân Radul Klucerul Buzăscul fiind atunci vel spătar ei de a lor bună voe și s'au vândut vecinii...» (Constantin Basarab Vv. din 10 Iunie 1654 întărind familiei Buzeștilor stăpânirea a 128 moșii), în special epoca lui Mihaiu Viteazul abundă în documente de acest fel. Vezi pentru moșnenii din Scărișoara Iorga - op. cit. V, 436 (documentul din 1616); pentru cei din Apele-Vii «Magazinul Istoric», loc. cit. din 1613; de asemenea «cumpărarea» satelor Surlanul (Vezi «Revista p. Istorie și Archeol.» 1885 documentul din 1596), Dădulești (Vezi Iorga - op. cit. V 479) ni se par a fi tot solvarea unor datorii de biruri.

²¹²) Iată câteva exemple: Uric îngropat în pământ din cauza

oștilor și putrezit (V. A. Urechie, loc. cit. sub 1677); zapis ras în două locuri (Ibid., sub 1688); document falsificat de călugări 1634, («Arch. Ist.», I, 1, 71); mărturisirea unei plastografii după indemnul unor călugări 1631 (Ibid. pag. 106); Uric ras de un călugăr cu «nești meșteșuguri diavolești» și scris hiclean (Ibid., 71 din 1631); documente falsificate de episcopul Inochentie («Cron. Hușilor» 1592); călugări mituind un răzeș pentru a le da documentele satului («Uricar», X); uric robit de tătari («Archiva soc. din Iași» 1889: Istoria unei moșii); pierderi de cărți de moșie «din multe prezi și răzmirițe ce au fost» 1696 («Arch. Ist.» I, 1, 36) altele pe timpul invaziei lui Skenderberg, 1480 (Ibid. 116); direase pierdute «când Cristea au căzut de pe cal și a murit fără limbă și despre dresul dreptelor noastre patrimoniilor n'a putut spune unde este» («Cron. Hușilor» 1404); pierdere de documente din cauza incursiunilor tătare (Iorga - op. cit. VI, 63) etc., etc.

Poporul românesc, trăind vreme îndelungată, în mijlocul popoarelor slave și trăind mai ales o viață națională subredă, - asemeni unei făclii palmuită de vânturi, care nu poate da lumina ei liniștită și întreagă, - a suferit injuria de a fi socotit de mulți cărturari ai veacurilor trecute drept o șuviță din întinsa familie a slavismului. Abia de câteva decenii au izbutit patrioții noștrii luminați să desrădăcească această părere și să zădărnicească astfel de năzuințe fatale prea încercatului nostru neam, făcând desăvârșita dovadă a latinității noastre.

Dacă e adevărat că nu suntem Slavi, nu se tăgăduiește însă influența conviețuirii cu dânsii, dovedită mai ales în organizarea vieții noastre publice, ritualul bisericesc și cultura generală. Pe tărâmul juridic și economic slavogenismul trebuie primit însă cu multă rezervă, întru cât își păstrează evidența numai în câteva instituții singulare. În special asupra regimului nostru fonciar din trecut, cunoscând încă nesuficient, generalizarea anticipată a slavogenismului a fost o greșală în care au căzut atât buni Români, cât și străini destul de cunoscători în ale istoriei dreptului. Astfel M. Kogălniceanu, ca să nu cităm decât un nume, susținea la discuția legii agrare din 1862 că: «proprietatea fonciară în Principate e regulată după sistema Slavonilor și chiar numele și constituția comunelor noastre rurale se datorește legilor slavone; până și numele vechiu al comunei rurale: Grămada Satului, se împrumută dela Poloni: gromado»²¹³).

Chestiunea fiind în strânsă legătură cu studiul ce-am întreprins asupra proprietății colective la Români, vom cerceta în paginile următoare dacă această proprietate își poate avea origina sau identități caracteristice în comunitățile slave, sub cele două forme mai principale: mirul rusec și zadruga iugoslavilor.

În ce privește origina nu vom insista mult,

deoarece proprietatea colectivă a moșnenilor și răzeșilor am văzut că s'a format: a) într'o epocă ulterioară conviețuirii cu popoarele slave; b) prin împrejurări interne cari se rapoartă numai la evoluția economiei noastre naționale și despre cari ne-am ocupat în altă parte.

Chiar dacă aceste două puncte ar fi neînțelese, origina slavă a codevâlmășiilor noastre n'ar câștiga mai mult crezământ, de oarece însăș vechimea mirului și zadrugei e contestată de cunoscători. Asupra mirului rusec savanții ruși Cicerin și mai ales Bistram («Die rechtliche Natur der Stadt und Landgemeinde») au emis o părere care tinde a fixa origina mirului la sfârșitul veacului XVI-lea, odată cu legarea țăranilor de glebe. Până la această dată comunismul agrar era necunoscut, însă, odată cu desăvârșirea sclavajului sub țarii Boris, Godunov și Petru I, țăranii, din cauza solidarizării obligatoare a comunei pentru plata impozitelor și contingentul militar, simțiră nevoia de a-și pune pământurile în comun și a le împărți precar după numărul brațelor de muncă, dând naștere asociației numită mir. Teoria aceasta a fost viu combătută în Rusia, de aceia cari văd în mir o vechie instituție caracteristică rasei slave.

De asemeni zadruga, după I. Peisker (în «Zeitschrift für Social und Wirtschafts geschichte» pe 1900) s'a format din cauza sistemului de impozit capital-colectiv din Imperiul Bizantin. După Pavlovici (Vezi Novacovici - «La Zadruga», pag. 42, nota) zadruga își are origina în Evul mediu, fiind consecința sistemului feudal sârb.

Prin urmare, atât data mirului cât și a zadrugei plutesc încă în incertitudine și nu pot ajuta mult în discuția originii codevâlmășiilor noastre. Nu ne rămâne decât calea comparării caracterelor juridice ce prezintă comunitățile slave și codevâlmășiile, din care comparare va

²¹³) După «Anuarul Economic» de Marțian, 1862. A se vedea de asemeni Dareste - «Nouvelles études», II, pag. 353: «Ainsi l'ancienne communauté de famille a été pratiquée par toutes les nations slaves sans exception et s'est même propagée chez les populations de race différente, telles

que les Romains et les Magyars». Păreră slavogenistă e reprodușă și de d-l profesor C. Dissescu, care o dă sub rezervă, mărturisind gravitatea chestiunii («Istoria și principiile dreptului public român», I, pag. 302).

reieși temeiul părerii, ce enunțăm din capul locului, că identitatea de caractere și, prin urmare, de origine nu există între dânsule. Vom vedea că mirul e tipul comunității de sat, presupusă a fi existat la noi numai în epoca anterioară stateilor unitare și de la cari avem prea puține urme; iar Zadrușia, comunitate familială ca a moșnenilor și răzeșilor noștrii, prezintă atâtea deosebiri fundamentale de a acestora din urmă, încât puținele asemuiri rămân cu totul neînsemnate, pentru a conchide la o instituție identică.

I.

Mirul, descris cu amănunțime în starea lui actuală de Laveleye, A. Leroy-Beaulieu, Haxtausen, și alți economiști, reprezintă proprietatea colectivă comunală. În vremurile mai vechi, satul cu mirul lui era celula simplicișă a unui organism politic federal. Mai multe sate formau un *volost* sau *pagost*, iar acesta, la vreme de nevoie, se întrunea cu altele într'o *plemia*²¹⁴).

Pământul e proprietatea satului, persoană juridică reprezentată de *starosta*, funcționar sătesc ales de capii familiilor și ajutat în delibărări de un sfat al bătrânilor. Sătenii sunt uzufructuari, având în proprietate privată și ereditară numai casa (*izba*), curtea (*dvor*) și grădina.

Pământul mirului e împărțit membrilor comunității odată la 5-15 ani, în porțiuni egale între ele și cu numărul bărbaților majori, sau cu numărul căsniciilor pe foastele proprietăți nobiliare. În timpuri foarte vechi, după cum ne relatează Laveleye²¹⁵) nu exista această repartiție a solului, fiindcă munca se făcea în comun și numai recolta se împărțea după numărul brațelor cari alcătuiau clanul, forma cea mai primitivă a solidarității sociale, ale cărei urme n'au dispărut nici până în prezent în Rusia. M. Kovalewsky a găsit și azi la popoarele indigene din imperiul țarilor, Finezii de pe lângă Volga și Kama, triburile caucazice,

etc., urme foarte bine conservate ale clanului patriarhal și chiar câteva din formă matriarhatului²¹⁶). În vecinătatea acestui comunism absolut s'au dezvoltat întâiele alcătuiri sătești ale Slavilor.

Alotarea periodică a pământului a trebuit să ia naștere la dâșii într'o epocă ulterioară stabilirii.

Astăzi ea se face pe un număr restrâns de ani, afară de repartițiunile generale, cari au loc la epoce mai mari, împărțindu-se pământul în trei zone concentrice, împrejurul satului; fiecare zonă divizându-se la rândul ei în trei câmpuri, în vederea asolamentului. Totul se parcelează cu ajutorul unor măsuri, cari variază în lungime invers cu calitatea pământului și copârtașii își iau în fiecare zonă parcelele desemnate de sorți. Din prisoase se înzestreză în fiecare an perechile de însurăți.

Mirul își exercită dominiul său chiar asupra casei și ogradei, cu ocazia decesurilor fără moștenitori, deși propriu vorbind, nici nu există ideea de moștenire și împărțea, fiindcă la moartea capului de familie, membrii ce-o compun și cari locuesc sub acoperământul aceleiaș izbe, fără a-și reclama vreo porțiune din bucate, vite, instrumente sau casă, continuă să le stăpânească împreună, sub autoritatea fiului cel mai mare, sau sub fratele părintelui decedat. De asemeni când un membru al mirului, ieșind din comunitate, voiește să-și vândă locuința, care constituie proprietatea lui privată, membrii mirului exercită retractul vecinal.

Cât privește pe străini, aceștia nu se pot stabili în sânul mirului și lua parte la alotări, decât cu învoirea majorității membrilor comuniști.

În rezumat caracterele mirului din Rusia Mare sunt:

1° Ideea de comună;

2° Coproprietatea latentă a pământului. (Aceasta să nu pară o contradicere cu cele spuse mai sus; comunitatea de uzufruct nu exclude ideea

²¹⁴) Rambaud - «Histoire dela Russie», pag. 25 urm.

²¹⁵) «Dela Proprieté», etc. pag. 10 «Les communautés de village en Russie».

²¹⁶) Le Clan chez les tribus indigenes dela Russie («Revue Internationale de Sociologie», 1905).

unei coproprietăți în stare latentă, care ia ființă desăvârșită când 2/3 din membrii mirului decid dizoluția comunității; până atunci membrii n'au decât o simplă vocațiune personală, pe care n'o pot transmite pe nici o cale. De aceea și lichidațiunea se face pe capete, în disprețul normelor succesoriale);

3° Perfectă egalitate în exploatarea agricolă;

4° Lipsa ideei de succesiune.

Raportând aceste caractere la codevălmășiile noastre, constatăm următoarele deosebiri:

A. Proprietatea comunală a mirului e cu totul deosebită, în structura sa organică, de obștiile răzeșilor și moșnenilor, coproprietății familiale, unde ideea de comună și comunism agrar, care formează esența mirului, a rămas necunoscută; existența ei se poate presupune numai în primele noastre alcătuirii sătești, străine ca origine și organizare de pătura ulterioară a răzeșilor. De altfel, în țările unde proprietatea comunală a constituit un îndelungat tip de regim agrar, s'au putut păstra urme și chiar forme atenuate până în prezent²¹⁷⁾.

B. Dreptul succesoral, atât de palid în organizarea interioară a familiei ruse și inexistent în averea colectivă a mirului, îl găsim la codevălmașii noștrii într'o deosebită cinste, având cu totul alte caractere și urmări, între cari cea mai însemnată era că dreptul de proprietate nu lua naștere în momentul desfacerii codevălmășiilor prin alegere sau înstrăinare, cum am văzut că naște pentru membrii mirului. El nu e latent, nepronunțat pentru nimeni, cum e în mir, ci atribuit dela început unor persoane certe, cari transmitere porțiuni exclusive, dar cari stăpâneau în mod abstract, făceau acte de dominus în comun.

C. Codevălmașii noștrii n'au fost niciodată deținători precari ca mirenii.

Dacă autorii răzeșilor și moșnenilor au fost

uzufructuari în primele timpuri, când aveau numai drepturi personale asupra satelor, chiar aceste drepturi erau perpetue (cu rezerva revocării voievozilor) și transmisibile pe cale succesorală. Când această stare de lucruri a fost înlocuită cu proprietatea plină a ocinelor, dreptul succesoral s'a accentuat și mai mult, fracționând adânc și cu totul neegal această proprietate, în raport cu întinderea arborilor genealogici ai codevălmașilor. Prin urmare o altă deosebire capitală de mir e inegalitatea drepturilor în codevălmășie.

Ca o conștiință a calității lor de proprietari trebuie socotit și exclusivismul răzeșilor și moșnenilor, împotrivirea lor energetică de a primi străini în sânul obștiilor, în cari se îngreădeau cu probe scrise și tradiții, dar mai ales cu un nețarmurit drag de pământ. Trebuiau forme speciale, ca înfrățirea, sau cumpărări de drepturi în averea obștei, prin surprinderea necesităților economice, în cari se trezeau adesea răzeșii, pentru ca exclusivismul lor să se mai tempereze. În mir nu constatăm asemenea lucruri; străinii se introduc mult mai ușor, pentru că de o parte nimeni nu e proprietar, iar pe de alta introducerea lor are efecte mult mai neînsemnate, restrângerea parcelelor existente fiind cu totul nesimțită, sau dându-li-se din pământul de rezervă pe care îl posedă mirul; acest minus în întinderea loturilor e compensat cu participarea noilor părtași la plata impozitelor pe cari le colectează mirul, singur responsabil către organele fiscale și administrative ale Statului. Prin urmare nici ideea de comună, nici precaritatea pământului, nici egalitatea drepturilor, caracteristice mirului, nu le întâlnim la noi. În schimb găsim dreptul succesoral în toată rigoarea lui, prezidând la devoluția proprietății, la nașterea inegalității în aceeaș pătură socială, zorind astfel dezagregarea, -

²¹⁷⁾ Astfel Allemandele din Svițera, Germania sudică, etc. nu sunt decât proprietăți comunale, cari gravitează în jurul ideii abstracte de comună, indiferent de numărul și descendența persoanelor (Gesamteigentumsrecht). De asemeni bunurile de uzufruct comunal din Austria, despre cari Codul austriac nu s'a ocupat de loc, sunt proprietăți in-

alienabile ale comunelor, afectate uzufructuar proprietăților private din interiorul lor și fermelor. În unele părți (vorarlberg) bunurile acestea sunt împărțite în loturi viagere. (Vezi «La question des biens en jouissance commune en Autriche» par le Dr. W. Schiff, în «Buletinul Congresului de Agricultură din Paris», 1900).

păgubitoare pentru economia noastră națională, - a codevălmășiilor.

II

La Slavii sudici comunitățile agricole nu sunt de un singur tip. Ele se prezintă în plemele Muntenegrului, în Herțegovina, etc. sub forma uzufructului comunal (comunița), redus azi numai asupra pământului nearabil (pădurea, izlazul, apele) și inerent loturilor arabile, stăpânite în plină proprietate individuală; iar indiviziunea familială se prezintă în Serbia, sub forma zadrugei și în Bulgaria (Kupcina, identică cu cea dintâiu).

Zadruga, forma tipică a comunismului de familie la Jugoslavi, identificată de necunoscători cu codevălmășiile noastre, e gruparea în corporație civilă a coborâtorilor aceluiaș strămoș, cari locuiesc sub acelaș acoperământ sau în aceeaș curte, muncesc pământul în comun și se bucură în comun de produsele muncii agricole, după trebuințele fiecăruia²¹⁸).

Averea zadrugei, indivizibilă și inalienabilă cât durează comunitatea, e compusă în mare parte din pământ de muncă, a cărui întindere variază între 12—200 ha. Membrii comunității (zadrugni) au drepturi și obligațiuni numai între dânșii, iar față de terți subiectul drepturilor e zadruga. Numărul membrilor e variat dela o zadrugă la alta; în general însă e restrâns. Astfel după Anuarul statistic al regatului sârb pe 1903, 85% din numărul total al zadrugilor au până la 10 membrii, 12% până la 15 membrii, 2% până la 20 de membrii și abia 1% mai mult de 20 membrii.

Zadruga e administrată de un staroste

(*starșina*, în Bulgaria *domacin*), care e ales printre cei mai capabili membrii ai comunității și nu transmite prin moștenire această demnitate. El contractează în numele zadrugei, după ce ia avizul tuturor membrilor (avizul e obligatoriu numai în actele de dispozițiune). Se prezumă chiar, *juris tantum*, că actele săvârșite de dânșul sunt săvârșite în numele și cu învoirea membrilor zadrugei. Am avea deci aface cu o putere executivă (starostele) și una deliberatoare (comuniștii). De altfel principiul că șeful familiei sau comunității încheie convențiunile, însă pentru validitatea lor e necesar consimțământul tuturor membrilor, îl găsim printre cele mai vechi obiceiuri juridice ale popoarelor slave²¹⁹).

E de observat însă că codificările intervenite în statele balcanice slave au neglijat caracterele vechei zadruge și sub influența individualistă a codului austriac, au căzut chiar în contradicțiuni, prin unele dispoziții voind să conserve vechia instituție, iar prin altele consfințind individualismul. De aceea zadruga, așa cum a trecut în coduri, nu mai e icoana vechiului comunism și nu ne poate servi decât într'o măsură restrânsă la studiul acestei instituții cutumiare²²⁰). Din cauza curentului individualist bătrâna zadrugă tinde chiar să dispară cu totul, așa cum vor dispărea, într'un viitor apropiat, urmele ce mai dăinuiesc din codevălmășiile noastre țărănești.

Afară de personalitatea civilă, reprezentată prin staroste și inalienabilitatea patrimoniului, celelalte caractere juridice ale zadrugei sunt²²¹):

²¹⁸) Codul civil sârb o definește în art. 507: «Asociațiunea familiilor (zadruga) există acolo unde există comunitate de vieată și de bunuri, bizuită pe rudenie sau adopțiune». Iar art. 42 din acelaș cod îi recunoaște personalitatea civilă.

²¹⁹) Pater sine voluntate filiorum suorum aliquid donare non possit...» (Statutul din Ragusa, 1272). Aceleași dispozițiuni în «Ruskaia Pravda» și carta dela Pskov (1317). A se vedea Dareste, loc. cit.

²²⁰) Astfel inalienabilitatea patrimoniului zadrugei era de strictă aplicațiune în dreptul cutumiar slav (Statutul dela Polița din 1400, art. 72). Nu tot așa au urmat codurile. Așa,

art. 508 din Codul sârb consfințește indisponibilitatea, iar în art. 510 și 515 se pun principii contrare: «... Membrul zadrugei trăind în comunitate nu-și poate îndatora (cătore un terțius) decât partea sa.... etc.». Aceleași dispozițiuni contrazicătoare le găsim și în Codul bunurilor din Muntenegru, în art. 695 și urm.

²²¹) Pentru cunoașterea lor m'am folosit de: Novakovici - «La Zadruga», 1905; Dareste «Nouvelles etudes», vol. II; Laveleye - «Dela Propriété», etc.: Les communautés de famille; F. Dêmelic - «Le droit coutumier des Slaves méridionaux» și informațiunile căpătate dela d-l S. Bobtceff, publicist bulgar.

a) Rudenia membrilor, condiție *sine qua non* pentru existența comunității. De aceea străinii nu pot intra în zadrugă decât prin adopțiune, cu consimțământul tuturor membrilor, sau prin căsătorie cu o copărtășe în zadrugă și aceasta numai în caz când soțul nu face parte din vreo altă zadrugă, căci în caz contrariu femeia intră în zadruga bărbatului.

b) Comunitatea de vieță și de muncă agricolă. Membrii zadrugei locuiesc sau în aceeaș casă, când e destul de încăpătoare pentru toți, sau în case deosebite pentru fiecare pereche de însurați. Casele fiind însă situate în aceeaș curte, par mai mult atenanțe ale căminului bătrânesc, unde o sală comună de cină reunește zilnic pe membrii zadrugei. Însemnătatea conviețuirii e atât de mare, încât membrii, cari lipsesc un timp mai îndelungat din zadrugă, pierd dreptul la veniturile comunității pe timpul absenței, participând însă la pagubele încercate de zadrugă. Se face excepție dela această decădere din drepturi cu cei chemați sub drapel, cu condamnații și cu cei cari lipsesc cu autorizarea zadrugei, pentru a face aiurea comerț, a slugări, etc. însă cu obligația de a raporta câștigul realizat, pentru a-și putea conserva dreptul de copărtășie în veniturile zadrugei.

c) Comunitatea de bunuri în care trebuie să distingem: 1° imobilele (locuința, pământul), pentru care comunitatea e de rigoare²²²⁾, și 2° mobilele. Acestea, constând din vite, instrumente, bani, pot fi și obiectul unei proprietăți individuale (osobina) cu condițiune ca membrii să nu le fi dobândit prin munca lor, care aparține și e întrebuințată în întregime pentru zadrugă. Cât pentru lucrurile de întrebuințare personală, ca: vestimente, podoabe, etc. ele sunt în totdeauna socotite ca proprietate individuală. De asemeni dota femeii, care nu poate consta decât din mobile, e atribuită în uzufruct

bărbatului, nu comunității acestuia.

d) Drepturile membrilor în averea zadrugei. Bărbații, dela vârsta de 15 ani înainte, dobândesc asupra veniturilor și produselor zadrugei un drept personal și egal pentru toți, de oarece nu-l dobândesc în puterea dreptului de ereditate, ci în virtutea colaborării personale. Dreptul de proprietate, pe care îl are fiecare membru în această avere, e jacent cât durează comunitatea. Nu se operează nici măcar în abstract vreun transfer, de oarece obiceiul pământului nu îngăduie în sânul comunității nici moștenirea testamentară nici înstrăinările între vii. Codurile au permis însă membrilor zadrugei alienarea și chiar testarea, zădărniciind astfel încă una din bazele zadrugei²²³⁾.

Cât privește moștenirea *ab in testat*, ea se prezintă în organizarea zadrugei cu următoarele particularități : Cât timp durează comunitatea, nu se deschide nici acest fel de succesiune, decât pentru mobile; de aceea decesul unui membru nu provoacă în timpul comunității decât un drept de acrescământ în părțile de uzufruct ale supraviețuitorilor, cari sunt egale. Despre moștenire se vorbește numai când se dizolvă o zadrugă, despărțindu-se în mici familii rurale (inokosna). Atunci se discută și proprietatea, invocându-se spița, adică dreptul de reprezentare al fiecărui membru, care pare a fi ultimul fideicomisar al unui fideicomis tacit, trecut din tată în fiu. Procedându-se la împărțeală, se face distincțiune, în patrimoniul zadrugei, între bunurile moștenite, cari se atribuiesc conform reprezentațiunii și bunurile dobândite prin muncă comună, la împărțeala căroro membrii concură în virtutea colaborării și în părți egale.

Femeile sufăr în zadrugă un regim aparte: Ele nu pot moșteni, însă sunt înzestrate cu mobile de zadrugă și trec în zadruga bărbatului. O dispoziție legislativă, intervenită în 1859, a a-

²²²⁾ Codurile au îngăduit însă, în sânul zadrugei, proprietatea imobiliară personală, dând astfel o lovitură capitală comunităților agricole.

²²³⁾ «... L'unité du patrimoine de la zadruga, institueé

par l'art. 508 du code civil, est devenue, par les dispositions suivantes du code, une espèce de mise en commun des parts des associés. (Novakovici «La zadruga», pag. 126).

tenuat în Serbia această excluziune absolută, îngăduind fetelor să vie la succesiunea părinților, când nu concură cu frați. Zadruga își păstrează însă dreptul de a le da părțile în bani.

Asupra capacității contractuale a membrilor e de observat că convențiunile intervenite între dâșii și un terțius se prezumă că sunt încheiate pe socoteala lor personală, afară de cazul când terțul dovedește că contractantul avea mandat din partea zadrugei sau că aceasta a beneficiat (*locupletior facta sit*).

Acestea sunt în linii largi principiile zadrugei. Comparându-le cu caracterele codevălmașiilor noastre, următoarele deosebiri ne conduc la tăgăduirea identității acestor două așezăminte agrare²²⁴).

1° La moșneni și răzeși dreptul succesoral nu se aplica numai asupra rudei proprietăți, ca în zadrugă, ci și asupra uzufructului care se împărțea tot pe moși sau bătrâni. Acest lucru reiese lămurit din fraza stereotipă în documentele lor: «...și partea (cutăruia) cu tot vinitul ei și din câmp și din apă și din pădure, etc. ... ».

2° La codevălmașii noștri nu găsim excluderea rudei apropiate în grad însă necopărtașe de către ruda mai depărtată, în grad, dar copărtașe (un fel de succesiune agnativă), cum se practică în zadrugă. Singura precădere ce exista în favoarea codevălmașilor era protimisirea în puterea copărtașiei (*retractus jure communitatis*), care se exercita numai cu ocazia înstrăinărilor oneroase.

3° Dispozițiunile riguroase, cari înlătură în zadrugă pe femeile de la moștenirea pământului, nu le întâlnim la noi decât din sec. XVI-lea înainte, introduse prin influența feudalismului și eludate mai în totdeauna în practică prin procedura înfrățirii. Iar până în sec. XVI-lea domnește o perfectă egalitate între băieți și fete în materie de moștenire.

4° Codevălmașiile noastre nu se bucurau de

ficțiunea unei personalități distinctă de a membrilor, cum e zadruga. De aceea nu găsim la noi nici o persoană cu atribuțiile și capacitatea juridică a starosteii. Moșii sau bătrânii aveau numai o însemnătate genealogică, cu aplicațiuni practice la precizarea drepturilor coborâtorilor. Ei n'au fost niciodată electivi în tripla funcțiune administrativă, morală și răsboinică, ce o îndeplineau în cuprinsul moșiei. Acești moși sau bătrâni dispăreau tocmai când codevălmașiile abia începeau a-și încheia caracterele juridice și epoca funcționării lor e incomparabil de scurtă față cu epoca simplei tradiții despre dâșii.

În sânul aceleiaș codevălmașii găsim chiar coexistența mai multor capi de cete «cu cetașii lor», cari n'aveau nici o legătură de subalternitate între dâșii, ci numai unica legătură a indiviziunii. De asemeni «vechilii» moșnenilor și răzeșilor, pe cari îi întâlnim în unele cărți de moșie și acte publice, nu pot fi asimilați cu starostele zadrugei, pentru că erau mai mulți la număr, erau de obicei mandatar temporari, uneori chiar pentru acte determinate și mai ales pentru că nu se bucurau de autoritatea disciplinară a starosteii.

5° Pe când în zadrugă dispunerea prin testament și prin liberalități între vii, de părți din patrimoniul comunității, a rămas necunoscută până la introducerea legislațiilor individualiste, la noi încă din veacul al XVI-lea constatăm donațiuni (cele mai multe vânzări deghizate) și chiar diate, cu privire la părți din codevălmașie, acte pentru cari nu se cerea nici cel puțin încuviințarea copărtașilor.

6° Distincția, care se face în zadrugă, la împărțea patrimoniului comun, între bunuri dobândite prin colaborare și bunuri moștenite, precum și regimul deosebit ce li se aplică, n'a existat niciodată la noi, fiindcă munca în comun, care legitimează distincția de mai sus, nu putea modifica nimic în distribuția inegală a veniturii-

²²⁴ Un sugestiv sprijin pentru modesta mea părere găsesc în articolul d-lui prof. Valerian Ursianu «Individualismul și comunismul asupra pământului la Români» (Dreptul, No. 78 clin 1907): «... Iar în ceea ce privește pretinsa asemănare

dintre așezământul moșnenilor și răzeșilor cu mirul și zadruga nu este decât în aparență asemănare, dar în fond și examinat mai de aproape, așezământul moșnenilor și al răzeșilor se deosebesc cu totul de zadrugă și mir».

lor, cotată după dreptul de proprietate al fiecăruia, iar nu după colaborare, ca în zadrugă. De altfel, în epoca înfloririi lor, moșnenii și răzeșii formând o pătură stăpânitoare, nici nu-și munceau singuri pământul; iar când crizele economice și fracționările între moștenitori îi siliră să o facă, ei preferară să iasă din codevălmășii, vânzându-și părțile de moșie, pe cari de obicei erau lăsați să se hrănească în schimbul zeciuelilor.

7° În fine, din punct de vedere economic, restricțiunile impuse membrilor zadrugii, de a nu înstrăina din patrimoniul comun, de a nu poseda, avere imobiliară, deosebită, de a lua din venituri parte egală cu a tuturor, etc., creează un impediment serios la îmbogățirea în dauna celorlalți; pe când în codevălmășiiile noastre, lipsind aceste restricțiuni salutare, îmbogățirile aveau loc foarte adesea, copărtași neînsemnați sau coborâtorii lor transformându-se cu timpul în mâncători de răzeșii și chiar de sate întregi.

Din cele expuse în aceste câteva pagini, rezultă că proprietatea colectivă a moșnenilor și răzeșilor nu poate fi alipită nici tipului comunității de sat, cum e mirul, nici tipului comunității de familie, cum e zadruga. Însă printre caracterele juridice ale codevălmășiiilor noastre găsim câteva din caracterele mirului și iarăși câteva, multe chiar, din caracterele zadrugii. Aceste constatări nu ni le putem explica printr'un împrumut dela popoarele slave, căci acolo unde poporul nostru a coviețuit mai îndelungat cu ele, a primit în totul, nu numai în caractere disparate, așezămintele agricole ale Slavilor. Dovadă vie crisobulele de donațiuni pioase ale țarilor sârbi (cel mai cunoscut la noi e crisovul lui Șt. Dușan, publicat în «Arhiva Istorică»), unde Românii figurează organizați în zadrugă identice cu ale Sârbilor.

Explicațiunea care ni se pare admisibilă e că poporul nostru, reîntors la o etapă inferioară a organizațiunii sociale prin întreruperea instituțiilor romane în Dacia, a îmbrățișat în mod spontan forma comunistă a proprietății; însă individualismul, prenumărat între caracterele etnice ale poporului roman, a început a

cuceri după câteva veacuri și sufletul nepoților lui din Dacia și alimentat de influența legislației bizantine a început a șterge unul câte unul caracterele proprietății comuniste din primele veacuri de viață ale poporului românesc. În perioada acestei ciocniri de influențe s'a născut și pătura agricolă a moșnenilor și răzeșilor, cari prezintă caractere din amândouă tipurile comunismului, amestecate însă cu un individualism afirmat, încât alipirea ei desăvârșită la vreuna din formele cunoscute ale proprietății e cu neputință de făcut.

Notă. Lucrarea integrală este disponibilă în format PDF pe Website-ul revistei, de la adresa: <http://www.bucovina-forestiera.ro/arhiva/2015/1/mosneni-razesi/>